

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ

TARİH DERGİSİ

Altı Aylık Akademik Dergi

Cilt:4

Sayı: 1

Mayıs 2021

Ortaçağ Yazınsal Ürünlerinde Toplumsal Cinsiyetin İzleri

Büşra Şahin

Selçuklu Hanedanı İktidarının Meşrûlaşması

İslam Kavas

Nazilli Yahya Paşa (Eski-Yeni) Cami Haziresi Mezar Taşları

Evren Gökçe

Hun-Siyenpi Dönemi Orta Asya Göçebelerinin Askerî
Teşkilatının Oluşum ve İşleyişinin Hususiyetleri

Yuliy Sergeyeviç Hudyakov

Çev: Yusuf Akbaba, Oktay Berber

e-ISSN: 2687-3842

ESKİŞEHİR OSMANGAZI ÜNİVERSİTESİ TARİH DERGİSİ

Cilt:4 Sayı:1

Mayıs 2021

Eskişehir

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ

TARİH DERGİSİ

e-ISSN: 2687-3842

Ulusal Hakemli Dergi

Mayıs ve Kasım aylarında yılda iki sayı hâlinde yayımlanır.

Derginin kısaltması: ESOGÜTD

İmtiyaz Sahibi

Fen – Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Adına

Prof. Dr. Emin Uğurlu

Editör

Prof. Dr. Zafer Koylu

Editör Yardımcısı ve Teknik Editör

Dr. Ahmet Türkan

Sekretarya

Uzm. Yusuf Akbaba

Yayım Tarihi: 31 Mayıs 2021

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi, ASOS İndeks ve Google Scholar'da taranmaktadır.

İletişim Bilgileri

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Bölüm Başkanlığı Tarih Bölümü, F2 Blok, 3.Kat,
26040, Odunpazarı/Eskişehir

Tel: +90 222 239 37 50 / 2717, E-Posta: tarih@ogu.edu.tr

İnternet Sayfası: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esogutd>

BİLİM VE DANIŞMA KURULU

Prof.Dr. Ahmet YARAMIŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Ali PAJAZITI	South East European University, Makedonya
Prof.Dr. Arif BİLGİN	Sakarya Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr.Elif ÖZER	Pamukkale Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Fehmi YILMAZ	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. H. Hüseyin ADALIOĞLU	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Haşim ŞAHİN	Sakarya Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Hülya BOYANA	Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Hüseyin ÇINAR	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. İbrahim ŞİRİN	Kocaeli Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. İrfan MORINA	University of Prishtina, Kosova
Prof. Dr. Mehmet TOPAL	Anadolu Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Meral BAYRAK	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Mesut ERŞAN	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Muzaffer DEMİR	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Muzaffer DOĞAN	Anadolu Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Necmettin ALKAN	Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Necmettin AYGÜN	Aksaray Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Necmi UYANIK	Selçuk Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Numan ELİBOL	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Orlin SABEV	Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaristan
Prof.Dr. Osman KÖKSAL	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Zafer KOYLU	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Doç.Dr. Aşkın KOYUNCU	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Türkiye
Doç.Dr. Erkan İZNİK	Anadolu Üniversitesi, Türkiye
Doç.Dr. Fatma Sevinç ERBAŞI	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Doç.Dr. Murat BURGAÇ	Anadolu Üniversitesi, Türkiye
Doç.Dr. Musa KILIÇ	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Doç.Dr. Mustafa GENÇOĞLU	Uşak Üniversitesi, Türkiye
Doç.Dr. Volkan MARTTİN	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Assoc.Prof.Dr. Esilda LUKU	Aleksander Moisiu University, Arnavutluk
Assoc.Prof.Dr. Fahd KASUMOVIC	University of Sarajevo, Bosna Hersek
Assoc.Prof.Dr. Getachew KASSA	Addis Ababa University, Etyopya

Prof.Dr. Fahri Yetim

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye

Assoc.Prof.Dr. Muñib ALAM

Jamia Millia Islamia – A Central University, Hindistan

Dr.Melinda BOTALIC

University of Tuzla, Bosna Hersek

Dr.Sedad BESLIJA

University of Sarajevo, Bosna Hersek

Dr.Fazileta HAFIZOVIC

University of Sarajevo, Bosna Hersek

Dr.Öğr.Üyesi Nilgün DALKESEN

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ DERGİSİ

CİLT: 4, SAYI:1, MAYIS 2021

İÇİNDEKİLER

MAKALELER

Büşra Şahin

Ortaçağ Yazınsal Ürünlerinde Toplumsal Cinsiyetin İzleri 1

İslam Kavas

Selçuklu Hanedanı İktidarının Meşrûlaşması 19

Evren Gökçe

Nazilli Yahya Paşa (Eski-Yeni) Camii Haziresi Mezar Taşları 38

ÇEVİRİ

Yuly Sergeyeviç Hudaykov, çevirenler: Yusuf Akbaba – Oktay Berber

Hun Siyenpi Dönemi Orta Asya Göçebelerinin Askeri Teşkilatının Oluşum
İşleyişinin Hususiyetleri 75

Ortaçağ Yazınsal Ürünlerinde Toplumsal Cinsiyetin İzleri¹

Büşra ŞAHİN²

Öz

Feodalizm, Ortaçağ boyunca ve sonrasında etkilerini hissettiren, sadece yönetim alanında değil sosyal hayatta da büyük değişimlere sebep olan bir süreçtir. Genel olarak Ortaçağ Avrupa'sında hâkim olsa da Doğu toplumları da kendi feodal biçimlerini yaşamıştır. Bütün Avrupa'da geçerli tek bir feodalizm biçiminden bahsedilemeyeceği gibi Doğu derebeyliğinin de Avrupa feodalizmiyle ortaklaşan veya ayrılan noktaları vardır. Feodalizmin her biçiminde ortak olan husus, ataerkil yapıyı güçlendirmesi ve bugün de varlığı gözlenebilen toplumsal cinsiyet rollerini sistemleştirmesidir. Bu bakımdan toplumsal cinsiyetin oluşmasındaki en önemli dönüm noktalarından biri feodalizmdir denilebilir. Cinsiyete dayalı toplumsal eşitsizliğin derinlerde kurulduğu ataerkil yapılar, feodal oluşumlar ile paralellik göstermektedir. Sanat ürünlerinin ortaya çıkış süreci imgeye dayanır ve imge oluşumu; toplumsal yapıdan, dinsel inanıştan, ekonomiden bağımsız değildir. Özellikle yazınsal ürünlerdeki imgelere bakılırsa gerçeklikteki kadının yerine zihinde yaratılan bir kadın imgesinden söz edilebilir ve bu imge, toplumun eril gözünün süzgecinden geçirilmiş bir yansımadır. Yazılı ürünlerdeki kadınlar Ortaçağda da ataerkil toplumun ve dinin etkisinin altındadır. Dönemin ağır basan türü şiirlerde ve daha geç dönemlerde ortaya çıkan romanslarda ataerkil etki açıkça görülmektedir. Bu makalede, Ortaçağdan kalan yazınsal ürünlerdeki kadınların konumu incelenecek ve ataerkinin ne derece yansıdığı açıklanacaktır. Çalışmada özellikle tarihî ve sosyolojik araştırma yöntemleri esas alınacaktır. Disiplinler arası bir çalışma yürütülerek eklektik bir yol izlenecektir.

Anahtar Kelimeler: Ortaçağ, feodalizm, yazın, kadın, erkek

Signs of Gender in Medieval Literary Texts

Abstract

Feudalism is a concept that hints its effects during the middle ages and causes big changes not only in administration but also in social area. Even if feudalism dominates European middle ages, East societies had lived their feudal versions. It can't be talked about one specific form of feudalism that is valid in whole Europe. Likewise, Eastern feudalism has common or different points from European version. The aspect that is combined in every version of feudalism is corroborating the patriarchy systematising gender roles, which is observable even today. It is sayable that feudalism is one of the milestones in forming of gender.

¹ Bu makalede; Doç. Dr. Soner Akpınar yürütücülüğünde hazırlanan 201719A246 2017-1819 numaralı ve "Toplumsal Cinsiyeti Belirleyen Etkenlerden Biri Olarak Feodalizm" başlıklı Bilimsel Araştırma Projesi'nden (bitiş tarihi Kasım 2018) yararlanılmıştır.

² Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Doktora programı, E-Posta: nehurey@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1688-6320

In patriarchal systems, social gender inequality is organised in deep levels. This organisation shows parallelism with feudalism. The process of artistic creation comes up with concept of image and formation of an image is not distinct from sociology, religion or economic infrastructure. Images in the literary texts, it can be mention that there is an image of women that created in mind instead of real women. This image is a reflection that filtered out of masculine gaze of society. In medieval, women in the literary texts are under the impact of patriarchal society and religion. The patriarchal impact can be seen openly in the poetry that overriding type of literature or in the romances that come out in later period. Women's place will be analyzed in medieval literary texts and degree of patriarchal authority will be interrogated in this article. Especially sociological research methods will be taken as a basis. Beside that, eclectic operation mode will be followed.

Keywords: Medieval, feudalism, literature, women, men

Giriş

Patriarkal/ataerkil otoritede reisin, diğer topluluk üyelerine tahakkümü söz konusudur. Hiyerarşik bir yapısı vardır. Patriarkal otorite biçimi baba veya babaya eş bir figürden kaynaklanır. Feodal yapılarda baba figürünü feodal lort veya toprak ağası diyebileceğimiz kişi oluşturur. Bu çalışmanın amacı, söz konusu paralellik bağlamında bugünkü toplumsal rolleri incelemek ve feodal yansımaları tespit etmektir. Ataerkilliğin oluşmasında feodal düşünce yapısının ne kadar etkili olduğu ve bugüne nasıl yansdığı, yazınsal ürünler aracılığıyla tespit edilebilir.

Feodalizm, bir diğer adıyla derebeylik, başta Avrupa'nın Ortaçağ döneminde olmak üzere tarihin ve coğrafyaların belli bölümlerinde rastlanan bir yönetim biçiminin ve sosyal, ekonomik, siyasi örgütlenişin adıdır. Merkezî otoritenin zayıf olduğu ve yerel otoritelerin söz hakkının bulunduğu feodal düzende hiyerarşik bir yapı hâkimdir ve yöneten-yönetilen (süzeren-vassal) ilişkisine dayalı bir yaşam gözlenir.

“Bloch'a göre feodalizm her şeyden önce bir 'toplum türü'dür, kişisel bağlılık ilişkilerinin gelişmesine, resmi gücün bölünmesine ve savaççı sınıfın egemenliğine dayanır. Ganshof'a göre ise feodalizm; 'vasal' adı verilen hür bir insanın, derebeyi adı verilen başka bir hür insana karşı başta askeri açıdan olmak üzere itaat ve hizmet yükümlülükleri ve derebeyinden vasala da koruma ve geçindirme yükümlülükleri yaratan ve destekleyen bir 'kurum bütünü' olarak anlaşılmalıdır” (Albertoni, 2017: 212).

Ortaçağ, içerisinde çok fazla dalgalanmalar barındırır da genel hatları ile Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden (476) Rönesans'a kadar geçen uzunca bir dönemi kapsar. Bitiş tarihinde kesin bir fikir ortaklığı olmasa da genel olarak 1453 (İstanbul'un fethi) veya 1492 (Amerika'nın keşfi ve Müslümanların Endülüs'te hâkimiyetlerini yitirmesi) tarihleri gösterilir. Ortaçağ dönemi genel olarak erken, orta ve geç olmak üzere üç bölümde ele alınır.

“...Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden 1000 yılına kadar (veya en azından Şarلمان'a kadar) uzanan erken ortaçağ, 1000 yılından sonraki sözde Rönesans döneminden oluşan ara ortaçağ ve 'geç' gibi bir kelimenin akla getirebileceği olumsuz çağrışımlara rağmen Dante'nin *İlahi Komedyası*'yı tamamladığı,

Petrarca (1304-1374) ile Boccaccio'nun (1313-1375) eserlerini yazdığı ve Floransa Hümanizminin geliştiği görkemli dönem olan geç ortaçağ şeklinde bir dönemleme yapılmaktadır” (Eco, 2017: 12).

Ortaçağ'ın tamamında feodal sistemden güç alarak varlığını genişleten ve git gide zenginleşen Kilise, feodal sistemi destekleyen öğretiler yayar. Karşılıklı bir çıkar ilişkisine dayanan bu iktidar düzeninde Kilise insanlara, Tanrı'nın onları üç gruba ayırdığını öğretir: “İlk olarak herkes için dua edenler (ruhban), ikincisi savaşımlar (feodal beyler) ve üçüncüsü çalışanlar (köylü ve zanaatkârlar)” (Agibalova-Donskoy, 2017: 94). Tanrı'nın yarattığına karşı gelmemek için herkes grubunu kabul etmeli ve ona göre yaşamalıdır. “Hristiyan ahlâkı ezilen insanlara uysallık ve sabır fikirleri aşılacak ve feodal düzene karşı her tür mücadele fikrini bastırmak için kullanılır” (Agibalova-Donskoy, 2017: 94). Üç grubun ilk ikisinde kadınlara yer verilmemekte, üçüncü gruptaki kadınlar ise toplumun en aşağı tabakasını oluşturmaktadır. Kadınlar “Kutsal ya da politik bir görev üstlenememekte, askeri bir amaca hizmet edememekte, hâkim ya da avukat olamamaktadır. Kilise hukuku kadınların haklarının kısa kesilmesinden yanadır” (Genç, 2011: 253). Kilise'nin şükür ve sabır öğretileri de doğal olarak en çok kadınları etkilemiş ve konularının sınırları dışına izin vermemiştir. Kilise'nin bu öğretisinin kaynağı ise Kutsal Kitap'a dayanmaktadır: “Ey kadınlar, kendi kocalarınıza Rabbe tâbi olur gibi tâbi olun. Çünkü bedeniniz kurtarıcısı Mesih, kilisenin başı olduğu gibi erkek de kadının başıdır” (Efesliler, 5: 22-23).³

Kilise, elde ettiği gücü kesinlikle kaybetmek istemediği için kendisine karşı çıkanları, kendisine karşı çıktığını düşündüğü tüm kitle ve düşünceleri hemen yok etme girişiminde bulunur. Bunlardan en önemlileri heretiklerdir. Heretik kelimesi, Yunanca “seçebilen” anlamına gelen hairetikós kelimesinden türetilmiştir. Heretikler ruhban sınıfını aylıklıkla, paragözlükle, müsriflik ve yozlaşmayla suçlamıştır. Feodal vergilere, yükümlülüklerle itiraz etmişlerdir. Hatta bazıları özel mülkiyetin ortadan kalkması gerektiğini savunur. Heretikler o dönemde, görece daha eşitlikçidir. Kadın ile erkek arasında çok ciddi farklar görmemekle birlikte cinselliğe de önem vermemişlerdir.

Katharosçulara (Heretik) göre “...cinsellik, şeytanın yarattığı bir şeydir. Bedenlere hapsedilen meleklerin cinsiyeti yoktu. Düalist bir söylemeye göre melekler, şeytan tarafından hapsedildikleri bedenlerin cinsiyetli olduğunu fark ettiklerinde ağlamaya başlamışlardır” (Lambert, 2015: 146). Heretiklerin cinsiyetsiz temeldeki düşünceleri, eşitlikçi bir dünya görüşü geliştirmelerine yardımcı olur ve bu görüş bağlamında bünyesine pek çok kadını da katar. Öngörülen bu eşitlikçi düzen Kilise'nin cinsiyetçi yaklaşımına uygun olmadığı için cadılık suçlamalarının ilk adımları da bu ortamda atılmış olur. Heretiklik, dindarların gözünde şeytana hizmet ve cadılık eylemlerinin merkezi hâline gelmiştir.

Dinlerin söz konusu olduğu noktada yaratılış anlatıları devreye girer. Bilindiği üzere tüm dinlerde ortak olan anlatış, Âdem ile ondan yaratılan Havva'nın yasak meyveyi yemesi ve cennetten kovulmasına dayanır. Anlatıların hepsinin alt metninde Havva ve doğal olarak bütün kadınlar, baştan çıkarıcı oldukları için suçlu

³ Kutsal Kitap metninin tamamı için bkz. <https://www.kitabimukaddes.com/kutsal-kitap-hakkinda-bilgilendirme-ve-tam-metni/>

ve kirlidirler. Şeytana aldanır ve erkeği de aldatırlar. İsraililerin en eski yaratılış metinleri de aynı hikâyenin ilk versiyonlarından biridir. İsraililere ait Yahve metninin ne zaman yazıldığı bilinmemekle birlikte Tanrı için Yahve kelimesinin kullanılması ve anlatının genel yapısı itibariyle M.Ö. VIII. yüzyıl civarı olarak tahmin edilir.

“Babilliler başta olmak üzere tıpkı Sâmililerde olduğu gibi, eski İsraililer’de de *ad*’ın kaynağı adı veren değil, adlandırılan şeydir, onun *doğasını* temsil eder. İnsan, Tanrı’nın kendisine sunduğu hayvanlara ‘ad verirken’ (II, 19-20), onları *tanımlar*. Ve her biri de kendiliğinden onunkine benzer bir ada sahip olmadığından, hiçbiri kendi benzeri, gerçek *alter ego*’su ve ‘yardımcısı’ değildir. Ama erkek (İş), kadına İşşâ adını verirken, adın kimliği, doğanın kimliğini vurguladığından (ve zaten bu İşşâ, fiziksel olarak da İş’ten türetildiğinden), bu yolla onda kendi doğasını tanır, bu da kadını onun çifti, benzeri, mükemmel ‘yardımcısı’ yapar” (Bottéro, 2015: 169).

İsraililerin anlatısı Yahve metninden bir parça şöyle der: “İşte bu, benim kemiklerimden alınmış kemik, etimden alınmış ettir! / Ona kadın (İşşâ) denilecek, çünkü o insandan (İş) alındı” (aktaran Bottéro, 2015: 169). Bu yaklaşımın aynısı Hristiyanlıkta da vardır ve Hristiyanlık ise en güçlü etkisini Ortaçağ’da göstermiştir. Toplumsal yapının tamamen ekonomik düzlem üzerinden geliştiği, lordun liderliğinin üstün olduğu, kralların ise Papa’nın hizmetinde olduğu böyle bir ortamda üretilen yazınsal metinler de patriyarkal yapının dışına çıkamazlar.

Hristiyanlık ataerkillik ile uyum sağlayıp topluma yerleştirilmiştir. Din ile ataerkinin birlikteliğinin en temel dayanağı yaratılış öyküleri ve dinî kitaplardır. İnsanların cennetten kovulmasının sebebi olarak görülen Havva’nın günahları zamanla tüm kadınları suçlamak için kullanılır. Yaratılış hikâyelerinin yorumlarına göre Havva baştan çıkarılabilen, zayıf bir varlıktır. Güçlü ve iradeli Âdem’i de şeytanın taktikleriyle yoldan çıkarmıştır. Kadının konumunu belirleyecek olan örnekler de yaratılış metinlerinin özellikle şu kısımlarıdır: Havva’nın, Âdem’in kaburgasından yaratılması (2:21) ve Havva’nın “ona boyun eğeceksin” cümlesiyle cezalandırılması (3:16) (Valerio, 2017: 316). Başka bir deyişle Hristiyanlığa göre kadın sinsi bir düşmandır, onu boyunduruk altında tutmak erkeğin görevidir. Havva sonradan yaratıldığı için Âdem üzerinden tanımlanır: Âdem’in yardımcı, Âdem’in eşi gibi. Zayıf iradeli bu dişi şeytana hemen kanıp onun yolunu benimseyebilen yapısıyla Âdem’in cezalandırılmasına yol açar. “Kilise adamı aşırı şekilde anti feministti: ‘Günah kadınla başladı ve biz de kadın yüzünden ölüyoruz’ (XXV, 24)” (Le Goff, 2015: 190).

Ortaçağ Edebiyatının Genel Çerçevesi

Kilise ile feodal lordlar arasında ilerleyen Ortaçağ’dan günümüze kalan yazılı eserlerin büyük kısmı dinsel metinler olsa da kurmaca alanına giren şiir, öykü, romans türünde anlatılar da vardır. Bunlar Ortaçağ’da sözlü anlatılmakla birlikte yazıya da geçirilmişlerdir. Ortaçağ’ın yazınsal üretimini en büyük çıkamazı; klasik miras ile Hristiyan ahlakının sentezi noktasında olmuştur. “...Klasik kültürel, edebi ve retorik mirasın muhafaza edilip yeni Hristiyan kültürünün gereksinimlerine uyarlanmasına izin verecek formüllerin arayışı gibi konular, Kilise Babalarını ve IV

ila VI. yüzyıl arası yaşamış en büyük aydınları meşgul eder” (Raimondi ve Ledda, 2017: 574). Bu çıkmaz, Karolenj Reformu döneminde aşılır ve olumlu bir sentez kurulur. Fakat Karolenj Rönesansı adı verilen bu dönem uzun sürmez, Kilise yeniden baskısını gösterir.

Erken Ortaçağ’da şiir, farklı kollardan ilerleme gösterir. Pagan şiirlerinin etkilerinde söylenenlerin yanı sıra V. yüzyıldan itibaren yeni bir Hristiyan şiirinin doğduğu da görülür. Kuzey Avrupa’da da Kelt manastırlarından ilhamla gelişen bir şiir türü de bulunur. Epik şiir de Karolenj Rönesansı’nda tekrar yükselmiştir. Konu bakımından; âlimleri konu alan şiirler, kırsal şiirler, sivil şiirler, ilahiler, cehennem düşleri, bilmece, dostluk ve tasvir şiirleri gibi içeriklerden bahsetmek mümkündür. Şiirin yanında bu dönemde kutsal metinlerden ilhamla kaleme alınan ürünler de vardır. Tefsir ve vaaz edebiyatları bu dönemde gelişmeye başlar. Teolojik, alegorik ve mistik edebiyat, pagan epos’undan sıyrılarak Hristiyan epos’unu oluşturur. Erken Ortaçağ’da, kaynağını patristik dönemin Yunan ve Roma monastik yazarlarından alan bir monastik edebiyat da gelişir.

VI. yüzyıldan, büyük göçlerden sonra Germen dili geniş bir coğrafyaya yayılır ve kültür taşıyıcılığı rolünü üstlenir. Latince ve Hristiyanlığın etkisi altında değişen Germen dillerinin bugüne kalan en önemli metinleri arasında *Hildebrandslied* (*Hildebrand’ın Şarkısı*) ve *Muspilli* bulunur. Eski Sakson dilinde yazılmış ve dinsel konuları işleyen *Heliand* (*Kurtarıcı*) ile *Genesis* (*Yaratılış*) eserleri önemlidir. Bunlar dışında, Batı Sakson dilinde yazılan *Beowulf*, XI. yüzyıldaki en önemli eser olarak kabul edilmektedir (Brunetti, 2017a: 498, 499).

İlerleyen dönemlerde şiir, alanını genişletir ve çeşitli unsurların kesişimi hâline gelir. Aşk daha çok şiire dâhil olmaya başlar ve ilahi aşka büyük önem verilir. Retorik hakkında çalışmalar genişler. “Ortaçağ Latin edebiyatında edebi eserlerin yazım kurallarını konu alan *poetria*lar, XII ile XIII. yüzyıl arasında giderek olgunlaşan üniversite kültürünün meyvesini oluşturur” (Bartoli, 2017: 487). *Poetria*, nesir için de nazım için de geliştirilmiş birtakım kurallar bütünü olarak tanımlanabilir. Eserler bunlar üzerinden kaleme alınmaya başlasa da XIII. yüzyıldan itibaren artık yazının üslubu değil, yazılan karakterlerin sosyal konumu önemli hâle gelmiştir.

XII. yüzyıldan itibaren mektup türünde ve özellikle aşk mektuplarında nicel olarak artış gözlenir. Bu mektupların en önemlilerinden biri de teoloji hocası Abelardus ile öğrencisinin yeğeni Heloise arasındaki yazışmalardır. Aynı düşen âşıkaların mektupları dil ve anlam bakımından edebi yönü kuvvetli metinlerdir.

“...Ortaçağda da bu olayların üzerinden fazla zaman geçmeden bu aşkın hikâyesi Jean de Meung’un (y. 1240-1305) *Roman de la Rose* [Gülün Romanı] eserinde Fransızca olarak anlatılır, sonra da ortaçağın romantik efsanelerinden biri haline gelip Villon, Pope, Rousseau, Voltaire, Wieland, Büchner, Lamartine, Twain ve Dalí gibi birçok kişi tarafından edebi eserlerde veya resimlerde konu edilir” (Stella, 2017e: 540).

Ortaçağ’ın bir diğer önemli edebi türü de fabllar olup seçilen figürler ve aktarılan mesajlar bakımından büyük bir tutarlılık içinde ilerlemiştir. XI. ve XII. yüzyıllarda kısa öykü türü de gelişmeye başlamıştır. “Bu dönemde giderek gelişen farklı metin geleneklerinden (dinsel, aristokrat, mizahi-gerçekçi) XIV. yüzyılda

doğacak olan yeni nesil *novella* türü, ortaçağın kısa öykü geleneğini tamamlayacak ve ona sanatsal bir itibar kazandıracaktır” (Ruini, 2017: 578).

Soylu Kadınlar, Şövalyeler, Romanslar

Courtoisie, Ortaçağ’da Fransa’da aristokrasi arasında doğmuş bir kültürdür. *Cour* kökü, kültürün doğum yeri olan şato avlusu ve saray halkını işaret eder. “Ortaçağın ortasında bu sözcük büyük bir serüvenden, kadınla erkek arasındaki ilişkilerin duygusal ve bedensel olarak yüceltilmesinden, ‘courtois’ aşktan doğdu. Bu, hem edebiyat hem de toplum açısından belirleyici bir yenilikti” (Solé, 2015: 103). *Courtoisie* veya *amour courtois* (İngilizce *courtly love*) kavramları için genel anlamda “saray aşkı” tanımlaması yapılabilir. Şövalye ve şairlerin, malikânenin hanımına yaptığı kurlar ve cilveler bu kültürü oluşturmuştur.⁴

Courtoisie kültürünün kökeninde halk geleneklerinin payı vardır. Mayıs ayında baharın ilk zamanlarında genç kız ve erkeklerin dallar ve çiçekler toplamak için ormana gitmesi ve orada eğlenmeleri courtoisie kültüründe etkili olmuştur (Solé, 2015:104). Courtoisie kültürünün diğer kaynakları ise Güney folkloru, Arap-Endülüs uygarlığı ve şövalye ahlâkıdır. Courtoisie kültürü, Languedoc şairleri arasında ortaya çıkar. Bu şairler ya gezgin ozanlar ya da sade şövalyelerdir. Soylu hanımlara kur yapan şair şövalyeler, derebeyi ve eşi arasındaki ilişkiden dışlanırlar. Dışlanan şair, asıl önemli olanın bedensel aşk değil ruhsal düzeyde bir sevgi ve hanımına yapılan hizmetin derecesi olduğunu anlatır. Aşk bedende sınırlı kalmayıp erdemli bir hizmette kendini göstermelidir. Şövalyelerin aşkı ve erdemi bu şekilde ortaya çıkmıştır.

Derebeyinin malikânesinde yaşayan şövalyeler, yaptığı kurlarla ve bulunduğu hizmetlerle hanımın bu çıkar gözetmeyen aşktan etkilenmesi için uğraşır. Aşk için gerekli bazı erdemler vardır ki şövalye bunları hanımı için sonuna kadar gösterebilir; sadakat, cesaret, cömertlik, alçakgönüllülük gibi “erkeksi” erdemlerdir bunlar. “...Hem soyluların hem de sonradan yükselenlerin paylaştığı ortak *courtoisie* ülküsü, feodal soylu sınıfın çeşitli katmanları arasındaki gerilimi de azaltıcı bir etmen olmuştur. (...) Kadınların hem saygınlığı, hem de gururu tatmin edilmiş oluyordu” (Solé, 2015: 105). Böylece şövalye hem lordun hanımını memnun etmekte hem lorda hizmeti sayesinde malikânedeki yerini korumaktadır. Soylu hanımlara duyulan aşkın doğurduğu courtoisie şiiri, daha sonra Trubadur şiirini getirir. Şiirin kuralları ve çerçevesi, şövalyeliğin kurallarına ve sınırlarına paraleldir.

Amour courtois (şövalye aşkı, hanıma duyulan veya duyuluyor gibi yapılan aşk), döneminde popüler bir oyundur. XII. yüzyılda aristokratlar arasında bir modernlik göstergesi olarak ele alınabilir. Lort, şövalyenin karısına kur yapmasına izin vererek modern görünmeye çalışır. Oyunda hanımın (*dame*) konumu çok önemli gibi görünse de amour courtois “...aslında bir erkek oyunudur. Oyunu yöneten de karısını veriyormuş gibi davranan, aslında ondan hayalî bir yem gibi yararlanan senyörün ta kendisidir. Karısının yol açtığı bu yarış, evinin şerefini sağlayan gençleri daha da iyi denetlemesini sağlar” (Duby, 2015: 232).

⁴ Geniş tanım için bkz. <https://www.britannica.com/art/courtly-love>

Courtoisie kültürünün başlıca dürtüsü arzudur. Şövalyenin, hanımına duyduğu arzuyu dışa yansıtarak onu arzu duyulan, etkileyici biri olarak gösterme amacı barındırır. Burada kadının arzusu söz konusu bile değildir. Onun çekici ve saygıdeğer görünmesi yeterlidir. “*Courtoisie* bu konuda evliliği bile geride bırakarak, soylu kadını bir nesne olarak görür” (Duby, 2015: 233).

Solé, bu aşk ilişkisi sayesinde kadınların önemli konumlar elde ettiğini ve erkeklerin dünyasında görünür olmaya başladıklarını iddia eder. “...Savaşta doğan kardeşliklere özgü erkekler arası dostluğun tüm değerlerine karşı, feodal dünyanın içinde nihayet bir zafer kazanma olanağını ellerine geçirmişlerdir. Güneyli aristokratlar, kadın düşmanı bir topluma, kadınların niteliklerine değer vermeyi ve onların takdirini kazanmaya çalışmanın önemini kabul ettirmişlerdir” (Solé, 2015: 109). Ancak bu çıkarım doğru görünmemektedir. Courtoisie kültürü ile niteliklerine değer verilen veya takdir kazanan bir kadın hiç olmamıştır. Bu kültürde kadının nitelikleri önemsizdir, lordun karısı sıfatını taşıması, şövalyenin ona kur yapması için yeterlidir. Sonucunda kazançlı çıkacak olan da kadın değil lort ve şövalye olur.

Şövalya aşkı ve courtoisie kültürü edebiyattan, şövalye destanlarından beslenirken edebiyatı da etkiler ve romanslarda yansımalarını bulur. Romanslar, soylu kadınlar ile cesur şövalyeler arasındaki ilişkiye yoğunlaşırken courtoisie bu ilişkinin gerçekte yaşanışını ifade eder. Romans kelimesinin içerdiği anlamlar zaman içinde değişmiştir. XII. yüzyıldan önce “Latineden tercüme” anlamına gelirken bu tarihten sonra “yerel dillere tercüme edilmiş anlatım eseri”ne verilen isim olur. Yapısı, araçları, içeriği hemen hemen belirlenmiş bir edebi türe işaret etmeye de bu dönemde başlamıştır. XIII. yüzyıldan itibaren ise “yerel dilde, nesir biçimindeki eser” anlamında kullanılıp XV ile XVI. yüzyıllarda “...macera dolu-şövalyevari bir dünyayı konu alan, manzum veya nesir şeklinde anlatımsal bir eser” yerine kullanılmıştır (Brunetti, 2017b: 588, 589). İç içe olay örgüsü, anlatımda bağlaçlarla kurulan süreklilik, efsanevi kahramanlar, beklenmedik ve şaşırtıcı olaylar, diyalog kurulumu romansların genel özelliklerindedir. Aristokrat sınıfın yansıması olan ve yine aristokrasiye seslenen romans, bugünkü roman türünün arketipidir.

Romans türü gelişimine devam edip kahramanlık hikâyelerine dönüşürken, XIII. yüzyılın sonları ve XIV. yüzyılın başlarında Kilise, courtoisie kültürünü sapkın ilan edip gözden düşmesini sağlamıştır. Bu tarihten sonra şövalye aşkı eski popülerliğine kavuşamamıştır.

Ortaçağın Yazınsal Ürünlerinde Toplumsal Cinsiyet

Ortaçağ’dan günümüze kalan yazılı belgeler genel olarak kilise metinleri, Doğu ve Yunan medeniyetlerinden çeviriler, resmî belgelerdir. Edebiyat ürünleri ise çoğunlukla epik ve lirik şiirler, mektuplar, destansı kahramanlık hikâyeleridir. Ortaçağ metinlerinin hepsinin ortak özelliği, çok büyük oranda erkekler tarafından yazılmış ve merkezde erkekleri konu alan metinler olmasıdır. Kadınların kaleminden çıkma metinlere rastlansa da bunlar çok nadir ve gölgededir.

“Ortaçağ kadınlarıyla ilgili kanıtlarımızın çoğu, din adamlarının fantezilerinden, kesinliklerinden ve kuşkularından kaynaklanır. Ortaçağ, kadınlar hakkında söylenenlerin onların toplumunu reddeden erkekler,

konumlarıyla ömür boyu bekârlığa ve iffetliliğe mecbur olan erkekler tarafından söylenmiş olmasıyla diğer dönemlerden farklılaşır. Kadımlarla günlük alışverişten yoksun olan bu erkekler, dışı kötülükleri ve kusurları eleştirmekte haşindiler” (Klapisch-Zuber, 2005: 17).

Ortaçağ edebiyatının anti-feminist ve hatta mizojinist olması şaşırtıcı değildir. Edebiyatın sosyal yaşamdan ve sosyal yaşamın da dinden etkilendiği düşünülürse kadın düşmanı yazınsal metinlerin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Dalarun da bu niteliğin geniş çerçevesine dikkat çeker:

“En bilgili yazılardan en ciddiyetsiz Latin şiirlerine, Kitabı Mukaddes üzerine yorumlardan yavan ironisiyle bilinmeyen Öteki’nde gizli dipsiz kuyunun maskesini düşüren genel atasözlerine kadar, (...) muhteşem sarayların dünyevi edebiyatından Goliard’ların düğmeleri çözümlü şiirine, şövalye aşkı edebiyatından en müstecen edepsizliklere kadar, laik edebiyat da aynı sonuca götürür” (Dalarun, 2005: 25-26).

Kadımların anlatıldığı sosyal veya tıbbi içerikli metinlerde de yazan kişi erkektir ve kadımlar erkeklere göre yorumlanmıştır. Erkeklerin sahip olup da kadının olmadığı yanlar, onların eksiklikleri gibi aktarılmıştır.

“12. Yüzyılda kadımların durumu konusunda tüm bilgileri erkeklerden öğreniyoruz. Elbette Marie de France da, onun şiirleri *Lai de Lanval*, *Lai de Chevrefeuille* de var. Ama mırıldandığı şeyler, son derece kapalı. Fazlasıyla kalabalık, gök gürültüsü gibi bir erkek korusu, onun mırıldasını bastırıyor: Çoğu evlilik hakkına sahip olmayan, cinsellikten uzak yaşadığı varsayılan Kilise adamlarının oluşturduğu erkek sesleri” (Duby, 2015: 222).

Edebiyat alanında kadın yazarlar yakın sayılabilecek tarihe kadar kendilerini gösterememişler, erkek isimleri veya takma kadın isimleri kullanmak zorunda bırakılmışlardır. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri; XII. yüzyılda eski Fransızca yazılmış üç eseri bulunan ve yukarıda da adı geçen gizemli kadındır. Marie de France takma adını kullanan yazar, bir eserin sonuna şunu eklemiştir: “*me numerai per remembrance / Marie ai nun, si sui de France*”⁵ (Brunetti, 2017a: 583). Kadın yazarların yazmaları olağan dışı sayılmakta ve yakıştırılmamaktadır. Böyle bir ortamda yazan bir kadının, sonradan hatırlanmak istemesi normal sayılmalıdır çünkü dönemine göre sesi çok kısılmıştır ve önemsiz görülmektedir. Takma isim kullanmasının nedenlerinden biri de ayıplanma endişesi olabilir. Kimi kadın yazarlar ise kendi isimlerini kullansalar dahi edebiyat tarihçilerinde yok sayılmış ve unutulmaya bırakılmıştır.

Erken Ortaçağ edebiyatının en büyük problemi, klasik dönem edebiyatının Hristiyanlıkla nasıl sentezleneceğidir. Kimi aydınlar klasik kültürü ayrı bir kültür olarak ele almaya yanaşmaz ama yine de ondan beslenir; kimileri de Antikçağ retorik ve edebiyatının Hristiyanlık için elzem olduğunu savunur. Karolenj dönemde, klasik kültürle kurulan ilişki besleyici ve olumludur. Bu dönemde kütüphanelerde klasik metinlere yer verilir ve el yazması metinler arasında klasik ürünler de vardır. “Klasik edebiyat, sözü edildiği gibi ihtiyatlı bir şekilde de olsa, dilbilimsel ve retorik üstünlüğüyle dikkat çeker ve taklit edilir. Erken Ortaçağın edebi kültürü içerisinde yer alan farklı türden şiirler, pagan şiirinin en son büyük eserlerinin (VI. Yüzyıl

⁵ Türkçesi: “Hatırda kalmak için imza atacağım / Benim adım Marie ve Fransa’danım.”

sonuna kadar) yanı sıra V. ve VI. yüzyıllardan itibaren gelişmeye başlayan muhteşem Hristiyan şiirini de içermeye başlar” (Eco, 2017: 575). Erken Ortaçağ edebiyatı daha çok klasik eserlerin çevrilmesi, teoloji, tarih yazımı ve gramer çevresinde gelişir.

Karolenj Rönesansı dönemi (768 Şarlman’ın tahta çıkışı - 888 son Karolenj imparatorunun ölümü) sanatsal ve kültürel üretim açısından Ortaçağ’ın altın dönemidir. “Entelektüel ve edebi üretim, IV ila V. Yüzyıldan beri aşına olunmayan ve XII. Yüzyıla kadar bir daha görülmeyecek bir düzeye ve yoğunluğa ulaşır” (Stella, 2017a: 596). Epik şiir ve destanlar, kırsal konulu şiirler, kutsal kitaptan bölümlerin tiyatro şeklinde yeniden yazımı, bilmeceler, ilahîler, tasvir ve nostalji şiirleri yaygındır. Karolenj döneminin en önemli özelliği geleneksel malzeme ile yeni dönemin sentezidir. Gramer rehberlerinde büyük ilerleme kaydedilir. Dokuzuncu yüzyılda gramer çözümlemesi yaygınlaşır, soru-cevap yöntemi yaygınlaşır. Yeni oluşmaya başlayan bu analitik gramer, Rönesans sonrasına kadar başlıca dil rehberi olur. Ayrıca sözdiziminin keşfi de Karolenj döneme aittir (Stella, 2017b: 601).

Karolenj İmparatorluğu’ndan sonra hüküm sürme sırası Kilise’ye geçtiği için metinsel düzlemde de değişimler yaşanır. Ele alınan konular dinsel çerçeveye hapsedilir. Tamamen bağımsız Ortaçağ Hristiyan edebiyatı gelişir. “...Yaratılış’ta anlatıldığı şekliyle yaratılışın hikâyesine dayanan ve altı günde yaratılmış olan dünyanın ve evrenin kozmolojik ve teolojik anlamlarına alegorik yorumlar getiren” Hexaameron edebiyatı doğar. (Eco, 2017: 628). Bu edebiyatın çıkış noktası dinsel öykülerdir. Hexaameron edebiyatında, dünyada var olmuş ve var olan her şey dinsel anlatıların üzerine eklenen yorumlarla açıklanır. Augustinus’tan etkilenen Karolenj ahlâkçılar, IX. yüzyılda “*Evli Çiftlerin Aynaları*” isimli bir kitap hazırlamışlardır. Soylu evliliğinin modelini anlatan bu kitaba göre soylu kadınlar zamanlarını malikânenin işleriyle, annelikle ve dinsel görevlerle geçirmelidir. Zamanını domestik faaliyetlerle geçiren kadınlar en hayırlı kadınlar olacaktır. Karolenj ahlâkçıların bu görüşünden “...‘pozitif bir kadın imgesi, hatta dişilik imgesi’ çıktı. Havva imgesi yasaklanmadı; fakat Bakire Meryem, dahası Mecdelli Meryem imgesiyle dengelendi. Onuncu ve on birinci yüzyıllarda, Karolenj geleneğinin varisi Otto hanedanı kendi kraliçe modellerini yarattı: Edith (öl. 946), Mathilde (öl. 968) ve Adelaide (öl. 999), evliya kadınlar ve ideal karılar olarak resmedildiler” (Dalarun, 2005: 38).

Kilise’nin dogmatik düşünce yapısı farklılıklara izin vermez. Her şey teolojik disiplinin içinde tartışılır ve dine göre yorumlanır. Yeniliğe kapalı olan dinsel sistemlerde yapılan yorumlar her zaman kısırdır. “Ortaçağ yazarlarımız, yenilik düşüncesinden tiksindirlerdi. Yenilikleri takdim ettiklerinde, geleneğin arkasına gizlenmeye, orijinal kaynağa gidiyormuş gibi davranmaya özellikle yatkındılar. Yeniyi eskiden yaratırlardı” (Dalarun, 2005: 26).

Hristiyan monastisizmi sadece Tanrı’yı bilmeyi, aramayı yeterli gördüğü için diğer ilimler onlar için elzem değildir. Edebiyatı da gerekli görmeyip bilge cehaletini (*docta ignorantia*) örnek alsalar da yazınsal ürünleri takip etmekten geri durmazlar. Gelişimi takip edilen edebi kültürün düşünsel olarak hor görüldüğü bir anlayış hâkimdir. “...Pratikte ortaçağ keşişleri edebi kültürü tanır ve ondan yararlanırlar. Manastır okulunda keşiş adayırken edebiyat okur, edebi eserler yazdıkları olur, öğretmen olarak veya elyazmalarının kopyalanmasında görev alırlar” (Licciardello,

2017: 584). Ortaçağ'da Tanrı'yı, çilecilik kadar edebiyat yoluyla da arama eğilimi vardır.

Dinî metinleri kaleme alan erkeklerin kadına yaklaşımı cehaletle yan yana ilerler. Kilise adamları kadınlardan özellikle uzak durup onları kötüleyen bir yaşamın içindedirler. Bıraktıkları eserlerde de kadına olan mesafe açıkça görülebilir. Kadınlık onlar için açıklanamaz bir gizemdir. Korkutucu fakat aynı zamanda çekicidir. Kadının gündelik yaşamı, sorumlulukları ve hatta fizyolojisi bile erkekten daha eksik olmasına dayandırılarak betimlenir.

“...Ortaçağ yazarları kadınların erkeklere boyun eğmek amacıyla yaratıldığı ve doğalarının yetersiz ve mükemmellikten uzak olduğu konusunda hemfikirdir. Bu yazarlar Yunan felsefesini ve kutsal metinleri esas alırken, bazı farklılıklara rağmen *infirmitas mulieris*'in [kadınların zayıflığı] apaçık ve tartışılmaz bir gerçek sayıldığı bir geleneği geleceğe aktaran patristik yorumlara dayanırlar” (Valerio, 2017: 316).

Ortaçağ'da mizojinist yaklaşım sergileyen dinsel temelli kitapların başında, iki engizisyoncu olan Jacob Sprenger ve Heinrich Krämer'in birlikte hazırladığı *Maileus Maleficarum* (Cadıların Çekici veya Şeytanın Çekici, 1486) gelmektedir. Maleficia; insanlara, hayvanlara, bitkilere zarar verdiği inanan, cadılara ve büyücülere atfedilen kötülükler anlamına gelmektedir (Federici, 2011: 63). Kelimedeki kötülüklerin yüklendiği cinsiyet dişidir. Eser, her ne kadar kadın düşmanlığının bariz bir yansıması olsa ve cadılık hakkında yeni bir şey barındırmasa bile birçok fikri toparlayıp tek bir teoride birleştirerek yasal karşılıklarla tanımlayan ilk eserdir. “Klasik cadılık prototipinin şekillendirilmesi yönündeki ilk sistematik yaklaşımdır” (Martin, 2009: 64). Eserde kadın düşmanlığı açıkça görülmekte ve içinde cadı olduğuna inanan kadınların ölümle cezalandırılması gerektiği savunulmaktadır: “Büyücü kadını yaşatmayacaksınız” (Campbell, 2013: 87). Eser, cadıların ayinleri hakkında da detaylı bilgiler verir ve engizisyonun yöntem kitabı niteliğindedir. Bu kadın düşmanı kitap zamanında o kadar çok okuyucu bulmuştur ki 1700 yılına kadar sürekli ve farklı dillerde yeni versiyonları basılmıştır.

Papaz yardımcısı Rennes'li Marbode'un gezgin vaiz Robert d'Arbrissel'e yazdığı (yaklaşık 11. yüzyıl) mektuplarından oluşan on bölümlük bir kitap mevcuttur. Kitabın üçüncü bölümünü oluşturan “*Melun Kadınlar Üzerine*” şiiri, edebiyat tarihinin en mizojinist eserlerinden kabul edilir. Marbode burada kadınlığı ve feminenliği her kötülüğün kökeni olarak gösterir. Ona göre kadın olmak, dünyanın en ölümcül tuzağı olduğu gibi tüm rezil şeylerin de soyundan gelmektir.

“...Rennes'li piskopos kendi ilham perisine, klasik ve Kilise Babaları edebiyatıyla ilgili engin bilgisinden devşirilen kadın düşmanı imgeleri bir araya getirme görevini veriyordu. (...) *Femina* ile *meretrix* (fahişe) arasında kısa bir adım vardı: ‘Bir aslanın başı, bir ejderhanın kuyruğu, arada hararetli bir ateşten başka bir şey yok.’ Marbode'un kitabını inceleyen din bilginlerine yönelik uyarı açıktı: Bu yakıcı fırının sıcaklığına maruz kalmayın” (Dalarun, 2005: 31-32).

XII. yüzyıl papazlarından Lavardin'li Hildebert'e göre kadın erkeğin baş düşmanıdır. Erkeğin diğer düşmanları para ve onurdur. Mektuplarında, tıpkı Marbode gibi, kadın düşmanlığının izleri açıktır.

“Kadın kırılğan bir şeydir, suç dışında hiçbir şeye sadık değildir ve her zaman zarar verir. Kadın, zarar vermenin mümkün her yolunu öğrenen ve öğreten obur bir alevdir, son derece budaladır, erkeğin yakın düşmanıdır. Kadın aşağılık bir *forum*’dur, kamusal bir şeydir, aldatmak için doğmuştur ve onun için başarı, suç işleme yeteneğidir. Rezillikte her şeyi tüketen kadın, her şey tarafından tüketilir. Erkek avcısı olan kadın, sonra erkeklerin avı hâline gelir” (aktaran Dalarun, 2005: 32).

X. yüzyıla gelindiğinde entelektüel ilişki ağının zayıfladığı ve üretimin azaldığı görülse de bu dönemin önemli bir yeniliği, “Latin edebiyatına Germen şövalye figürünü ve Hristiyan kültürünün unsurlarından ve değerlerinden neredeyse tamamıyla bağımsız kişileri dâhil eden kahramanlık şiirleri veya en azından öyküsel şiirlerdir” (Stella, 2017c: 610). Romans olarak bildiğimiz kahramanlık destanlarının temelleri atılmıştır. Romanslar, halk hikâyelerinden ve sözlü edebiyattan beslenir. Şövalye figürü idealize edilir; cesur, asil, adil, korkusuzdur. En önemli romanslardan biri, XI-XII. yüzyıllarda Fransa’da yazılan *Roland’ın Şarkısı/Roland Destanı* isimli eserdir. Kont Roland ve şövalyelerinin destanını anlatır. “Roland mükemmel şövalye olarak resmedilmişti. İnanılmaz kahramanlıklar yapıyor ve bir kez bile aklına süzerenine olan sadakatini bozmayı getirmeden ölüyordu” (Agibalova, Donskoy, 2017: 159). Roland’ın Destanı’nda kadın karakter yoktur. Savaşçıların bir fetihten dönerken pusuya düşürülmesinin anlatıldığı eserin kadrosu tamamıyla erkeklerden oluşur ve her birinin ne kadar yiğit, efendisine sadık ve kılıç kullanmakta usta kahramanlar olduğu sıklıkla dile getirilir.⁶

Kahramanlık hikâyelerinin bir diğer önemli örneği olan *Beowulf* isimli eser, tahminen X. yüzyıl sonlarında yazıya geçirilmiştir. Beowulf isimli yiğit ve korkusuz kahramanın Grendel isimli canavarı yenmesi, Grendel’in oç almaya gelen annesini öldürmesi ve en sonunda ejderha ile savaşırken hem ejderhanın hem de kendisinin ölmesi anlatılır. Beowulf kahramanının tasviri “great-frame, great-heart” (Yüce beden, yüce yürek) şeklinde yapılır (Urgan, 2010: 27). Eserde kadın karakter yok denecek kadar azdır. Girişte verilen karakter listesinde, 2 tanesi kılıç ismi olmak üzere 71 isim geçer ve bunlardan sadece 5 tanesi kadındır. Eser içerisinde ise bu kadınlardan yalnızca birinin, Kral Hrothgar’ın karısı Wealtheow’un repliği vardır. İsmi olmayan kadınlar da eserde bulunur ve erkek üzerinden anlatılır: “İsveç kralı / yüzü yaralı Onega’nın karısı” (s. 40), “Ecgtheow’a gelin / verdi kızını” (s. 49), “Onu karnında taşıyan kadın” (s. 64), “Grendel’in annesi, / o cehennem gelini” (s. 75). Grendel’in annesinin hikâyede önemli bir noktada olmasına rağmen ismi geçmemekte ve gücü, erkekler karşısında aşağılanmaktadır: “Gücü oğluna göre azdı gerçi, fakat / bir Amazon’un kuvveti ne denli denk / değilse donanımlı bir erkeğinkine / o kadarcık bir farkla” (s. 76). Grendel’in annesi üzerinden hem kadın savaşçılar erkek karşısında güçsüz görülmekte hem de Beowulf bu kıyas bağlamında yüceltilmektedir. Mîna Urgan, eserin çok daha kısa olabileceğini, şişirilmiş bir hikâyeye olduğunu aktarır (Urgan, 2010: 30). Eserin çevirisini yapan Nazmi Ağıl, eser hakkında şunları dile getirmektedir: “...*Beowulf* destanı erkeklerin dünyasını anlatır. (...) Sıradan kadınlar zaten ortalıkta görünmezler ancak daha yakından tanıdığımız kraliçeler, prensesler bile edilgen pozisyonda kalırlar. Onların görevi erkeklerle içki sunmak, onları savaşa cesaretlendirmek, hediyeler dağıtmaktan ibarettir” (s. 27).

⁶ Eserin tamamında işlenen kahraman hikâyeleri için bkz. Roland Destanı, Yapı Kredi Yayınları, 2005

Devamında ise Kelt destanlarında kadın savaşçıların da önemli olduğunu ve kadının bu derece pasifliğinin Hristiyanlık etkisi olabileceğini de dile getirmektedir.

Genç şövalyelerin maceraları ve yiğitliklerinin yanı sıra güzel, namuslu ve onurlu kadınlara duydukları aşk da popülerlik kazanır. “Bu parçalar, yaşamdan bazı görüntüler verir; gerçi görüntüler şekil değiştirmiştir, çünkü bu edebiyat esas olarak bir kaçış edebiyatıdır; ancak yine de gerçekten yaşanmış olanla ilişkileri oldukça kuvvetlidir. Sonuç olarak kesin olan bir şey varsa o da bu yazıların giderek daha fazla kadınlardan söz etmesidir” (Duby, 2015: 221). Kilise’nin laik sınıfa kendi evlilik tarzını dayatması, bekâreti yüceltmesi gibi girişimleri üzerine laik sınıf da kendi yaşam tarzına uygun bir saray aşkı (*courtoisie*) oluşturur. Saray aşkı kültürünün çevresinde edebiyatçılar toplanır ve yazılı metinler üretilir. “...Provence’ın trubadur şairleri ve Alman *minnesänger*’ler [Ortaçağ halk ozanı] erişilmez kadınlara beslenen iffetli, ama saplantılı bir tutku olan ortaçağ romansını [amor cortese] yaratırlar, ancak birçoklarına göre onlar aynı zamanda kelimenin modern anlamıyla romantik aşkı [amore romantico], doyumsuz ve yüceltilmiş arzuyu da yaratır” (Eco, 2017: 25). Tristan ve Isolde, Lancelot ile Guinevere, Paolo ve Francesca gibi karakterler bu döneme aittir. Erkek karakterler maceracı, kahraman ve güçlü iken kadın karakterler edilgen, aranan, erkeğin eylemlerinden etkilenen konumdadır. Örneğin mekân romanı türünün ilk örneği sayılan *Flamenca*’da kadın karakter kocası tarafından yıllarca bir kulede hapis edilir, macerasever sevgilisi tarafından da şaşırtıcı yollarla kuleden kurtarılır (Brunetti, 2017c: 787).

Ortaçağ’ın destansı hikâyelerinde “...‘klasik’ kahraman erkeksi, atılgan ve saldırgandır; klasik kadınlar iyiliğin, saflığın, iffetin taşıyıcıları olarak tasvir edilirken erkekler cesur şövalyece karakterlerini yayarlar” (O’Pry-Reynolds, 2013: 37). Havva ile Meryem Ana ikilemindeki kötücül kadın-melek zıtlığı edebiyattaki kadın karakterlerde de kendini gösterir. Şövalyenin âşık olduğu kadın, Meryem Ana’ya atfedilen özelliklere sahip olmalıdır. Havva gibi yoldan çıkaran bir kimliğe yakıştırılmaz; namuslu, onurlu ve her zaman erkeği destekleyici konumdadır. “Genç hanım, toplum tarafından ona atfedilen rollerle tanımlanırken erkek kahraman kim olduğuyula, göreviyle ve zaferleriyle tanımlanır” (O’Pry-Reynolds, 2013: 37). Şövalye ile iffetli kadın arasındaki aşk, dinsel şiirlerin ve ilahilerin etkisi altında kalmış olabilir. Yaklaşık XI. yüzyılda Karolenj monastik şiirinden bir ilahi şöyle demektedir: “*Psallat ecclesia, / mater illibata / et virgo sine ruga, / honorem huius ecclesiae* (kilise yüceltsin / kilisenin şanını / iffetli anne / ve kırışksız bakireyi)” (aktaran Stella, 2017d: 508). Kilise tarafından aşılana iffetli ve bakire kadın imgesinin bir kalıba dökülüp şiirlere geçmiş ve oradan da şövalye edebiyatındaki ideal kadına yüklenmiş olma ihtimali yüksektir. Eserler ile ilahi/vaazların aynı dönemlere denk gelmesi, bu ihtimali güçlendirmektedir.

Romanslar konusunda söz edilecek en önemli eserlerden biri *Roman de la Rose*’dur. Yaklaşık dört bin mısradan oluşan birinci kısım Guillaume de Lorris’e ait olup devamında yazılan yaklaşık on sekiz bin mısra Jean de Meun tarafından kaleme alınır. Alegorik bir aşk hikâyesidir. Ortaçağ edebiyatının çeşitli özelliklerini barındırır: Alegori, hiciv, dinsel şiirler, eleji komedyaları, aristokrat hayat, aşk şiirleri gibi. Âşık kahraman, düşmanı tarafından bir kuleye kapatılan güle ulaşamaz ve ağıt yakar. “Zaten ‘zarif aşk’, arzunun yarattığı gerilimden beslenen, sevilen kadın fethedildiğinde ise değerini kaybeden bir duygudur. Bu açıdan, şiirin

tamamlanmamış olmasının bir rastlantıdan ziyade bir tercih olduğu savı daha da ilginç bir anlam kazanır” (Ferretti, 2017: 796). Ferretti’nin bu yorumunda “kadının fethedilmesi” ifadesi dikkat çeker. Genel olarak Ortaçağ edebiyatında ve romanslarda var olan kahraman erkek profilinin eylem ve amaçlarını açık şekilde gösterir. Kahraman erkek savaşçı kimliği ile âşık olduğu kadını bile fethetmeye çabalamaktadır. Kadın ise kurtarılmayı bekleyen edilgen tip kimliği ile anlatıda yer bulur.

Roman de la Rose’un iki yazarı arasında üslup farkları vardır ve Jean de Meun, dünyevi karı-koca aşkı ile (*fin’amor*) Tanrı’nın isteğiyle türün devamını sağlayacak sorumluluk yüklü aşkı karşı karşıya getirir. Eserin sonuna da alegorik şekilde bir bekâreti kaybetme (*devirginatio*) sahnesi koyar. Jean de Meun ve *Roman de la Rose*, XV. yüzyılda tartışmaya açılır. Ünlü kadın yazar Christine de Pizan (y. 1364-y. 1430), Jean de Meun’u, mizojini yaklaşımından ötürü *Épître au Dieu d’Amour* adlı eserinde eleştirir. Daha sonra ise Pizan’ın kendisi, bu eleştirisi yüzünden çeşitli hümanist ve teologlarca eleştirilmiştir. “*Roman de la Rose*’u temel alan bu edebi tartışmada, ilk defa şairin yazar olarak özellikleri ve yaratıcı sorumluluğu gibi önemli temalar ele alınır” (Ferretti, 2017: 799).

Ortaçağ’da bir kadının dilinden yazılmış nadir eserlerden biri olan, Boccaccio’nun kaleme aldığı *Elegia*, Batı edebiyatında ilk psikolojik-edebi metin örneklerinden sayılması ve bir kadın anlatıcı olması bakımından önemlidir. Eserin başkarakteri ve zengin bir kadın olan Fiammetta, tutkulu bir şekilde âşık olduğu erkeğe özlemine, terk edilmesini, erkeğin başka kadınlarla ilişkisi olduğu için umutsuzluğunu trajik bir melankoli içinde anlatır (Menetti, 2017: 808). Teselli edilemez bir durumu olan Fiammetta’nın hikâyesi ne mutlu ne de mutsuz sonla bitmektedir. Fiammetta karakteri toplumun kadına yönelik sorumluluklarını tekrarlayan bir portre çizer ve “...saygıdeğer olmasını dilediği erdemi arttırmak için feminen erdemin yayınlanmış modellerinden faydalanır. Başlangıçtan beri anlatıcımız, önceki edebi ürünlerin kadınları arasında onun dileğini değerlendirmek üzerinde durur; ama bu tam olarak da biz okurların, Fiammetta’nın tamamen bel bağladığı diğer kadınların hikâyelerine genişletmeyi fark ettiği noktadır” (May, 2013: 2). Tam bu noktada kadın karakteri konuşuranın da bir erkek yazar olması unutulmamalıdır. Toplumun değerlerinden bağımsız düşünülemez imge oluşum süreci, erkek yazarın gözünden geçip eserde yansımaları bulduğu için Fiammetta da bir tip çizer ve diğer kadın karakterlerden ayrılıp aktif bir rol üstlenmez. “Fiammetta edebi bir sese sahip olabilir, ancak bu ses; bir erkek olarak dilediği zaman onu susturabilecek güce sahip Boccaccio tarafından tamamen kontrol edilmektedir” (May, 2013: 3).

Ortaçağ toplumunun kadına bakış açısı hikâyelere büyük ölçüde tesir eder. Toplumun nezdinde kadın, bilinmezliğin varlığıdır; bir yandan aşkın, anaçlığın, nezaket ve güzelliğin simgesi iken diğer yandan erkeklerin çöküşü olarak tanımlanır. Destansı öykülerde de bu düalist yapı kendini gösterir. Hikâyelerde erkeğin rolünün daha önemli, birincil olmasının yanında kadın, başkarakter olan erkeği desteklemekle ve yardımcı olmakla yükümlüdür. Başka bir deyişle kadın son derece pasif, erkek ise aktiftir. “Erkekler, kendi köyünde olmazsa başkalarının toprağında savaşacağı bir çatışma arayan kahraman savaşçı arketipi olarak temsil edilir” (O’Pry-Reynolds, 2013: 38). Erkeğin militarist özellikleri ön plana çıkarılır, çünkü Ortaçağ’da övgüyü

en çok hak eden özellik savaşçı karaktere sahip olmaktır. Kadının önemli roller aldığı noktalarda da amaç, erkek başkarakterin konumunu desteklemektir. “Kadınlar önemli bir rol oynamıştır çünkü erkeğin cesur ve kahramanca edimlerini fark edecek ve ölünün yasını tutacak biri olmalıydı, erkekler ağlayan veya yas tutan olmamalıydı” (O’Pry-Reynolds, 2013: 39).

Eleji komedyası olarak adlandırılan ve şiir ile tiyatro arasında bir tür sayılabilecek metinlerde de çeşitli sorunlarla karşılaşan âşıkların mutluluğa kavuşması anlatılır ve *Ovidius puellarum* (*Genç Kızlar İçin Ovidius*), *Geta*, *Aulularia* gibi en önemli örneklerinde kadın düşmanlığı, tensel unsurlar, hizmetçi tipi gibi tipler ortaya çıkmaya başlamıştır. Dönemin kadın düşmanı metinlerinden sayılabilecek bir diğer tür olan *fabliaux*, Ortaçağ Fransız edebiyatında vezinli kısa öykülerdir. XII. ve XV. yüzyıllar arasında örnekleri verilmiştir. Uzun dönem güçlü bir kültür yaratan *fabliaux* metinleri, zamanından sonra da yazarları etkilemeye devam etmiştir. Boccaccio’nun *Decameron Hikâyeleri* (XIV. yy) ve Geoffrey Chaucer’in *Canterbury Hikâyeleri* (XIV. yy) eserleri bu türden esinlenerek yazılmıştır. Canlı ayrıntılar ve gerçekçi tasvirlerle yer verilen *fabliaux* örneklerinde kadınlar komik, alaycı, bayağı bir üslupla tasvir edilir. Cinsel müstehcenlikle dolu olan örneklerde toplumun cinsel birleşmeye bakışı yansıtılmıştır.

“Dişi insanın, döllandikten sonra cinsel ilişkiyi arzulayan tek hayvan olduğu söyleniyordu. Bu rahatsız edici dişi gücün çoğunu müstehcen edebiyat, özellikle *fabliaux* yarattı. İlk önce gülmece olarak ifade bulan korku, biçim değiştirip tiksintiye dönüştü. Hristiyan Batı’da gerçek bir diyalogun, erotik bir sanatın koşulları yoktu” (Thomasset, 2005: 68).

Fabliaux türünün önemli örneklerinden sayılan *Canterbury Hikâyeleri*’nde şu söylemler yer almaktadır:

“Sakin bir hayat sürmek pek hoş olurdu doğrusu,
Yolu yok, ötmeli ancak ikimizden birinin borusu,
Ya senin, ya benim borum, ama diyorum ki, ben
Olmalıyım evde sözü geçen. Diyeceksin ki neden?
Çünkü erkekler daha mantıklıdır, daha sağduyulu,
Kapa çeneni ve otur, budur mutluluk yolu” (Chaucer, 2010: 342).

Bu sözlerin yer aldığı *Bathlı Kadın’ın Hikâyesi* (*Giriş*) bölümü boyunca kadın anlatıcı, o zamana kadarki kocalarını anlattığı giriş bölümünde Kilise’ye karşı görüşleri ile dikkat çeker.⁷ Bu kadın, “...kuşkusuz, erkeğin ona duyduğu aşk ile ruhunu kurtardığı bir Beatrice değil. O, Meryem Ana’nın saflığını da temsil etmiyor; bunu denemiyor bile. Bu kadın, güçlü ve zayıf yanlarını günlük yaşamın dayattığı zorluklar sayesinde pekiştiriyor” (Holland, 2016: 127). Bu açıdan, Ortaçağ’ın sonlarına yaklaşırken Chaucer’in daha gerçekçi ve yanlışıyla doğrusuyla kendini ifade edebilen bir kadın karakter yazabildiği söylenebilir.

⁷ Detaylı bilgi için bkz. *Canterbury Hikâyeleri*, Grup D (Fragman III), *Bathlı Kadın’ın Hikâyesi*’nin Giriş’i, Yapı Kredi Yayınları, 2010, İstanbul.

Fabliaux türünün bir diğer önemli yanı, Ortaçağ'da "pantolon mücadelesi" denilen tartışmanın ilk izlerini barındırmasıdır. Pantolon mücadelesi (*The Struggle for the Breeches*), evliliği hicvetmek için kullanılan bir ifadedir.

"Burada üzeri örtülü fallusun simgesi olarak pantolon gücün, hâkimiyetin ve özgürlüğün olduğu kadar erkeğin egemenliğinin kırılmasının da bir ifadesidir. Bu kırılma pantolonun, fallustan farklı olarak, kadınlar tarafından kolayca çıkarılıp giyilebilmesinden gelir. Halk kültüründe pantolon giyen kadın tasvirleri, erkeklerin kadınların onların gücünü kolayca sarsabilecek olmasından duyduğu endişeyi temsil eder. Bu yüzden evlilik de kadının kocasının erkeklik gücünü elinden almaya çalıştığı, zorlu bir çekişme ve bir 'pantolon mücadelesi' alanı olarak temsil edilir" (Federici, 2011: 51).

Ortaçağ'da ve hemen sonrasında üretilen öyküler, aşkın doğasını açıklamaktan çok, yükümlülüklerin çatışmasını ve ikilemini anlatır. Gerek öyküler gerekse teolojik/düşünsel metinler de insan yükümlülükleri üzerinde durur. İnsanların eylemlerinin nedenlerinden ziyade insanların ne yapmakla yükümlü olduklarını ele alır. Teolojik metinler, yükümlülükleri cinsiyet temelinde ele alıp insanlara şart koşar niteliktedir. "Biyolojik ve toplumsal cinsiyet, Ortaçağ ve Reformasyon aydınlarının yazılarında genellikle erkekler, kadınlar ve Tanrı arasındaki *ahlâkî* ilişkilerle ilgili bir tartışmanın konuları olarak sunuluyordu" (Connell, 2016: 52).

Sonuç

Feodalizm veya başka bir deyişle derebeylik, özellikle Ortaçağ'da Avrupa ülkelerinde kendini göstermiş ve özel mülkiyet kavramıyla şekillenmiş bir yapıdır. Kesin bir tanımla yapılamamakla birlikte, toprak sahibi lordun, o toprak üzerindeki sosyal, hukuksal ve ekonomik hâkimiyetini temsil eder. Doğu medeniyetlerinde de kendine özgü feodal yapılar gözlemlenebilir. Feodal yönetimlerin var olduğu bölgelerde, sistemin en güçlü etkeni olarak din gösterilebilir. Dinlerin gelişim süreçleri ve siyasi yapıya eklenmesi Ortaçağ'a rastlamaktadır. Yönetimdeki kişilerin gelişen dinden güç alması ve dinî kurumları desteklemesi üzerine sosyal hayat da dine göre şekil almaya başlar. Özellikle Avrupa'da feodal lordlar ve Kilise, gücü elinde tutan kuleler hâline gelir. En aşağıda ise sürekli çalışan çiftçiler ve serfler bulunur. Sosyal yapılanmada, dinsel etkilerin de gücüyle, kesin bir toplumsal cinsiyet eşitsizliği bulunmaktadır.

Toplumsal cinsiyet, biyolojik cinsiyetten farklı olarak bireye; zamansal, mekânsal ve ekonomik düzlemde yüklenen rollerle ilgilidir. Sosyal yaşamda kapladığı alan ve ona yakıştırılan davranış biçimleri toplumsal cinsiyetin alanına girer. Toplumsal cinsiyet söz konusu olduğunda kadın ve erkek kelimelerinin anlamları daha geniş ve karmaşık içerikler kazanır. Ataerkil yapılanmalardaki toplumsal cinsiyette kadın kimliği her zaman erkekten daha düşük, daha eksik kabul edilir. Kendi hayatının ve bedeninin kontrolünü eline almaya muktedir sayılmaz. Her zaman bir erkeğin himayesinde yaşaması uygun görülen kadınlar, biyolojilerine indirgenip çocuk doğurmakla yükümlü tutulurlar. Varoluşlarının temelinde annelik yerleştirilir ve böylece domestik bir kimliğe bürünürler.

Ekonomik gelir, silah gücü, din gibi otorite kaynaklarını erkeğin kendi tekelinde toplamaya başlaması feodal dönemle yakından ilişkilidir. Her türlü iradenin erkeğin elinde bulunduğu feodal yapılanmalarda kadın her zaman ikincil konumuyla vardır. Erkekler tarafından ve erkekler üzerinden yorumlanır. Antik uygarlıklarda da gözlemlenen ataeril sistem ve mizojini, feodal sistemden kuvvet olarak patriarkanın hukuksal ve dinî temellerini sağlam bir şekilde atmıştır.

Toplumdaki bu yapılanma, yazınsal ürünlerin de ona göre şekillenmesine yol açmıştır. Ortaçağ'da üretilen gerek dinsel gerek sanatsal metinler toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin izlerini yansıtır. Mizojinist ve hatta yer yer anti-feminist bir yazı dili belirginleşir. Kadınların aktif rol alamadığı, alay edilerek küçümsendiği veya ahlakî ilkelere sıkıştırıldığı metinler söz konusu olur. Sözlü anlatım ürünlerinde de yazılı romanslarda da dinsel metinlerde de kadının ikincil konumu açıkça gözlenir.

Ortaçağ'ın aydın kesimleri ve felsefi alanları kadınlara tamamen kapalıdır denilebilir. Kadınlar öncelikli olarak toplumdan ve okullardan dışlandıkları ve konuşmaları bile yasaklandığı için kadın yazar veya aydınlar çıkamaması normal görünmektedir (Fiocchi, 2017: 312). Toplantılarda konuşma yasağı yüzyıllarca sürmüştür. Bunun nedeni de kadınlara yüklenen olumsuz niteliklerden kaynaklanmaktadır. “Kadınlar birçok açıdan eleştirilir. Havva gibi ahlaksızdırlar, sahip oldukları akıl erkeklerinkinden aşağı düzeydedir, ayrıca döne ve zayıftırlar. Ama bunlara rağmen bu dönemde ilgiyi hak eden kadın aydınların olmadığını düşünmek yanlış olur” (Fiocchi, 2017: 313). Bunlardan başlıcaları şunlardır: Kendi oğluna bir rehber kaleme alan Dhuoda (IX. Yüzyıl), Abelardus'a yazdığı mektuplarla bilinen Heloise (XII. Yüzyıl), düşsel yolculuklar yazan Hildegard von Bingen (XII. Yüzyıl), kurumsal Kilise'ye saldırdığı için yakılarak öldürülen yazar Marguerite Porete (XIII. Yüzyıl) ve cinsiyet eşitliği mücadelesiyle bilinen inceleme yazarı Christine de Pizan (XIV. Yüzyıl). “Bu dönemde eser vermiş olan kadınlardan bazıları birkaç dil bilmektedir. Bazıları dil bilmeseler de siyasî, sosyal ve ekonomik olaylara müdahale edebilmişler ve birçok şeyi düzeltebilmişlerdir” (Genç, 2011: 289).

Kaynakça

Kitaplar

- Agibalova, Ye.-Donskoy, G., *Ortaçağ Tarihi*, Yordam Kitap, çev. Çağdaş Sümer, İstanbul 2017.
- Beowulf, çev. Nazmi Ağıl, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020.
- Campbell, Charlie, *Günah Keçisi, Başkalarının Suçlarının Tarihi*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2013.
- Chaucer, Geoffrey, *Canterbury Hikâyeleri*, çev. Nazmi Ağıl, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.
- Connell, R. W., *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar; Toplum, Kişi ve Cinsel Politika*, Ayrıntı Yayınları, çev. Cem Soydemir, İstanbul 2016.
- Duby, Georges, *Batı'da Aşk ve Cinsellik*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.
- Eco, Umberto, *Ortaçağ II Katedraller, Şövalyeler, Şehirler*, Alfa Yayınları, İstanbul 2017.
- Federici, Silvia, *Caliban ve Cadı*, Otonom Yayınları, İstanbul 2014.

Holland, Jack, *Mizojini, Dünyanın En Eski Önyargısı, Kadından Nefretin Evrensel Tarihi*, çev. Erdoğan Okyay, İmge Kitabevi, Ankara 2016.

Lambert, Malcolm, *Ortaçağda Dinsel Sapkınlıklar*, Kabalıcı Yayıncılık, İstanbul 2015.

Roland Destanı, çev. Bilge Umar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.

Urgan, Mîna, *İngiliz Edebiyatı Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.

Makaleler

Albertoni, Giuseppe, “Curtis Ekonomisi ve Kırsal Derebeylikler”, *Ortaçağ I Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar* içinde, ed. Umberto Eco, Alfa Yayınları, İstanbul 2017.

Bartoli, Elisabetta, “Ortaçağ Latin Edebiyatında Poetrialar”, *Ortaçağ II Katedraller, Şövalyeler, Şehirler* içinde, ed. Umberto Eco, Alfa Yayınları, İstanbul 2017.

Bottéro, Jean, “Âdem ve Havva: İlk Çift”, *Batı’da Aşk ve Cinsellik* içinde, Der. Georges Duby, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

Brunetti, Guiseppina, “Avrupa Dillerindeki İlk Belgeler ve Edebi Metinler”, *Ortaçağ II Katedraller, Şövalyeler, Şehirler* içinde, ed. Umberto Eco, Alfa Yayınları, İstanbul 2017a.

Brunetti, Guiseppina, “Romans”, *Ortaçağ II Katedraller, Şövalyeler, Şehirler* içinde, ed. Umberto Eco, Alfa Yayınları, İstanbul 2017b.

Brunetti, Guiseppina, “Roman”, *Ortaçağ II Katedraller, Şövalyeler, Şehirler* içinde, ed. Umberto Eco, Alfa Yayınları, İstanbul 2017c.

Dalarun, Jacques, “Ruhban Bakış”, *Kadınların Tarihi 2 Ortaçağ’ın Sessizliği* içinde, s. 25-50, Georges Duby, Michelle Perrot, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2005.

Ferretti, Matteo, “Roman de la Rose”, *Ortaçağ III Şatolar, Tüccarlar, Şairler* içinde, ed. Umberto Eco, Alfa Yayınları, İstanbul 2017.

Fiocchi, Claudio, “Kadın Aydınlar”, *Ortaçağ II Katedraller, Şövalyeler, Şehirler* içinde, ed. Umberto Eco, Alfa Yayınları, İstanbul 2017.

Genç, Özlem, “Ortaçağ Avrupasında Kadın”, *Ortaçağda Kadın* içinde, ed. Altan Çetin, Lotus Yayınları, Ankara, 2011.

Klapisch-Zuber, Christiane, “Kadınları Dahil Etmek”, *Kadınların Tarihi 2 Ortaçağ’ın Sessizliği* içinde, Georges Duby, Michelle Perrot, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2005.

Le Goff, Jacques, “Zevkin Yadsınması”, *Batı’da Aşk ve Cinsellik* içinde, ed. Georges Duby, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

Licciardello, Pierluigi, “Manastır Kültürü ve Monastik Edebiyat”, *Ortaçağ I Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar* içinde, ed. Umberto Eco, Alfa Yayınları, İstanbul 2017.

Menetti, Elisabetta, “Giovanni Boccaccio”, *Ortaçağ III Şatolar, Tüccarlar, Şairler* içinde, ed. Umberto Eco, Alfa Yayınları, İstanbul 2017.

Solé, Jacques, “Gezgin Şairler ve Tutku Aşkı”, *Batı’da Aşk ve Cinsellik* içinde, Der. Georges Duby, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

O’Pry-Reynolds, A. K. (). “Men and Women as Represented in Medieval Literature and Society”, *Saber and Scroll*, vol. 2, Iss. 2, Article 6, 2013.

Raimondi, Ezio.-Ledda, Giuseppe, “Giriş”, *Ortaçağ I Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar* içinde, ed. Umberto Eco, Alfa Yayınları, İstanbul 2017.

Ruini, Daniele, “Kısa Öykü Biçimleri”, *Ortaçağ II Katedraller, Şövalyeler, Şehirler* içinde, ed. Umberto Eco, Alfa Yayınları, İstanbul 2017.

Stella, Francesco, “Yorklu Alcuinus ve Karolenj Rönesansı”, *Ortaçağ I Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar* içinde, ed. Umberto Eco, Alfa Yayınları, İstanbul 2017a.

Stella, Francesco, “Gramer, Retorik, Diyalektik”, *Ortaçağ I Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar* içinde, ed. Umberto Eco, Alfa Yayınları, İstanbul 2017b.

Stella, Francesco, “Latin Şiiri”, *Ortaçağ I Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar* içinde, ed. Umberto Eco, Alfa Yayınları, İstanbul 2017c.

Stella, Francesco, “Okul ve Manastır Kültürü”, *Ortaçağ II Katedraller, Şövalyeler, Şehirler* içinde, ed. Umberto Eco, Alfa Yayınları, İstanbul 2017d.

Stella, Francesco, “Aşk Mektupları”, *Ortaçağ II Katedraller, Şövalyeler, Şehirler* içinde, ed. Umberto Eco, Alfa Yayınları, İstanbul 2017e.

Thomasset, Claude, “Kadın Doğası”, *Kadınların Tarihi 2 Ortaçağ’ın Sessizliği* içinde, s. 51- , Georges Duby, Michelle Perrot, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2005.

Valerio, Adriana, “Kadınların İktidarı”, *Ortaçağ I Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar* içinde, ed. Umberto Eco, Alfa Yayınları, İstanbul 2017.

Elektronik Kaynaklar

May, Sarah J, “Gendered Discourse in Boccaccio’s Elegia di madonna Fiammetta”, Locating Boccaccio in 2013 conference, Manchester Town Hall, July 2013, https://www.academia.edu/5132764/Gendered_Discourse_in_Boccaccios_Elegia_di_madonna_Fiammetta

Kutsal Kitap Bilgilendirme ve Tam Metin, <https://www.kitabimukaddes.com/kutsal-kitap-hakkinda-bilgilendirme-ve-tam-metni/>

<https://www.britannica.com/art/courtly-love>

Selçuklu Hanedanı İktidarının Meşrûlaşması¹

İslam KAVAS²

Öz

Selçuklular, Dandanakan Savaşı ile noktalanmış aşağı yukarı kırk yıllık bir süreç içerisinde küçük bir gruptan büyük bir devlete dönüştüler. Bu dönüşümde kendi aralarındaki liderlik dengeleri, genel meşrûiyet zemini, devletlerin çatışmaları ve çevreden gelen Türklerin yoğun katılımı çokça etkili olmuştur. Böylelikle Selçuk Beyin Müslüman olup kâfirlere vergi vermeyi reddedişinden başlayıp 1040 senesinde Gaznelilerin mağlup edilip Selçuklu devletinin kuruluşuna kadar bir hânedanın meşrûiyeti yavaş yavaş inşa edilmiştir. Bu meşrûiyet hem askerî, hem kültürel hem de siyasi alanlarda adım adım gelen bir meşrûiyettir. Bu makale de bu sürecin ilerleyişi hakkında bazı değerlendirmeler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Oğuzlar, Selçuklular, İktidar, Meşrûiyet, Liderlik

Legalizing Seljukid Dynasty

Abstract

The Seljuks transformed from a small group to a large state within a period of approximately forty years, which ended with the Dandanakan War. In this transformation, the balance of leadership among themselves, the general legitimacy ground, the conflicts of the states and the intense participation of the Turks from the environment were very effective. Thus, the legitimacy of a dynasty was gradually built, starting with Seljuk Bey's conversion to Islam and refusal to pay taxes to the infidels, until the defeat of the Ghaznavids in 1040 and the establishment of the Seljuk state. This legitimacy is a legitimacy that comes step by step in all areas such as military, cultural and political fields. In this article, some reviews will be made on the progress of this process.

Keywords: Oghuzs, Selchuks, Power, Legitimacy, Leadership

1. Oğuzlardan Ayrılma ve Yeni Bir Hayat

Selçukluların menşesine dair ne yazık ki Hanedanın kuruluşu öncesi bir kaynağa sahip değiliz. Bu konudaki en mühim kaynak olan *Meliknâme* isimli eser dahi elimize ulaşmış değildir. Fakat bu kaynaktan faydalanarak yazılmış kronikler ve tarihler mevcuttur. Dolayısı ile rivayetlerin sıhhati sınırlıdır. Tam bir bilgi edinilemese de genel bir bakış için yeterli olabilir ve ilk dönem Selçuklu iktidarının meşrûlaştırılmasının popüler unsurları hakkında fikir yürütülebilir.

¹ Bu makale 2017 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. İlhan Erdem danışmanlığında tamamlanan *Selçuklularda ve Normanlarda veraset: Karşılaştırmalı bir yaklaşım* başlıklı tezin bir kısmından türetilmiştir.

² Arş. Gör., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskişehir/Türkiye, E-Posta: ikavas@ogu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0984-3568>

Sadreddin Hüseyinî Selçuklulara müspet bakışını açıkça ortaya koyduğu anlatımında, Selçukluların menşe'ini "Emir Yakak" isimli bir Türk soylusundan başlatır. Ferasetli ve dirayetli bir adam olan Yakak'ın isminin manası Demir Yaylı'dır. İsmi "yabgu" olan Türk meliki idareyi Yakak'ın ellerine bırakmıştı. Yabgu bir gün İslam memleketlerine bir saldırı düzenlemek istemiş fakat Yakak Onu bundan menetti ve Yabgu Yakak'ta kendine karşı sert bir muhalefet sezmişti. O kadar ki, çıkan tartışmada Yakak, işi Yabgu'yu tokatlamaya kadar götürmüştü. Yaşananların ardından Yabgu, Yakak'ın hapsolunmasını emretse de daha sonradan kinini içine gömerek Allah'ın merhametine sığınan Yakak'ın gönlünü almış, o ölünce de oğlu Selçuk'u ordu komutanlığı makamı olan subaşılığa getirmişti.³

Yabgu'nun karısı Selçuk'dan hiç hazzetmezdi ve kocasını mütemadiyen Ona karşı kışkırtırdı. Günün birinde Selçuk'un da kulak misafiri olduğu şu sözleri de söyledi: "Onun seni mülkünden sürmesi ve helakine çalışması yakındır." Bunu duyan Selçuk atına bindi ve yanına kendine bağlı askerleri alarak Cend'e geldi; Hanefiliği benimsedi. Burada kâfir valileri taredetti ve oraya yerleşti. Selçuk 100 yaşında burada vefat etti.⁴

Selçuk ölmeden önce bir rüya görmüştü. Bu rüyada bir ateşe bevl ettiğini ve ateşten çıkan kıvılcımların dünyanın doğusuna ve batısına dağıldığını gördü. Bu rüya şöyle tabir edildi ki, Selçuk'un neslinden dünyanın uzak köşelerinde hükümler kuracak melikler gelecekti.⁵

Selçuknâme yazarı Ahmed bin Mahmud da aşağı yukarı aynı rivayetlerde bulunmaktadır. Zaten bu olayı diğer tarih yazarlarından ve hassaten Sadreddin Hüseyinî'den naklettiğini söylemektedir. Onun anlatımındaki tek fark Yakak'ın Dokak olarak anılması ve Dokak'ın daha başlangıçta Müslüman olmasıdır.⁶

Selçukluların menşe'ine dair bir diğer anlatı Ebu'l Farac'a aittir ve elimize ulaşmamış bir kaynak olan Meliknâme'den alıntılı olduğunu belirtmektedir. Bu rivayete göre Tukak (Sadreddin'de Yakak) Hazar hakanına yakın bir askerdir. Güçlü, kuvvetli idi; bu sebepten Ona Temür Yalığ (Demir Yay) denirdi. Onun bir oğlu oldu ve oğluna Selçuk dendi. Kendisi öldükten sonra Hakan, Selçuk'u sarayına aldı; Onu sevdi ve yetiştirdi. Hakan'a olan yakınlığının sonucu olarak ve alışkın olduğu üzere bir gün Hakan'ın huzuruna çıktığında eşi, Hakan'ı Selçuk'a karşı kışkırtan sözler söyledi. Bu sözler Selçuk'a iletilince O da kabilesini toplayarak otlak arama bahanesi ile Tûran'dan İran'a geçti. İranlıların Müslüman olduklarını görünce burada tutunabilmek için kendilerinin de İslam'a girmeleri gerektiğine karar verdiler. Sürülerini otlattıkları çölün civarında, bir Harezmi şehri olan Zandak'ın valisinden kendilerine dinlerini öğretmesi için âlim talebinde bulundular. Vali de Onlara istediklerini hediyelerle birlikte gönderdi. Bu bölgede yıllarca müreffeh bir hayat sürdürdüler ve sayıları da çoğaldı.⁷

³ Sadreddin Ali bin Nasır El-Hüseyinî, *Zübdetü-t Tevârih: Ahbâru-l Umerâ ve-l Mulûki-l Selçukiyye*, M. Nurettin Ed., Beyrut: Dâru İkra, 1983, s. 23.

⁴ El-Hüseyinî, age, s. 24-25.

⁵ El-Hüseyinî, age, s. 25.

⁶ Ahmed Bin Mahmud, *Selçukname*, Terc. E. Merçil, İstanbul: Kervan Kitapçılık, 1983, s 1-5.

⁷ G. Ebu-l Farac, *Abu'l Farac Tarihi*, Terc. Ö. R. Doğrul, Cilt I, Ankara: TTK, 1945, s. 292-293.

Ebu-l Farac'ın rivayetinin belirgin bir özelliği vardır, Tukak'ın veya Selçuk'un İslam ile veya Müslümanlarla bir ilgisini kurmamaktadır. Ta ki Oğuz bölgesinden ayrılıp İran bölgesine gelip şartlar gereği Müslüman olmaya karar vermelerine kadar İslam'ın bahsi dahi geçmez bu rivayette. Bu durumun Farac'ın bir eksikliği değil, Müslüman yazarların Selçuklulara bir meşruiyet zemini oluşturmak için oluşturdukları bir kurgu olduğunu düşünmek yanlış olmasa gerek. Bir Hristiyan olan Ebu'l Farac'ın bu konuda tarafsız yazması daha muhtemeldir. Zaten bu rivayetlerin asıl kaynağı olan Meliknâme 11. yüzyılda Selçuklu sultanlarının talebi doğrultusunda yazılmıştır.⁸ Lakin bir açıdan da Ebu'l Farac'ın rivayeti eksiktir. Dukak ile Yabgu arasındaki anlaşmazlığa dair hiçbir bilgi yoktur; Selçuk Bey ile Yabgu arasındaki çatışmaya dair ise ayrıntı verilmemiştir.

Mirhond'un bu konudaki nakilleri daha yerine oturur bilgiler gibi görünmektedir. Çünkü hem Dukak ile Yabgu arasındaki çatışmaya değinmiş hem de bu çatışmanın sebebini İslam memleketlerine yapılacak olan bir sefer olarak değil, bir Türk taifesine yapılacak bir sefer olarak vermiştir. Mirhond'un Meliknâme'den en ayrıntılı nakilleri yapan kaynak olduğu söylenir.⁹ Bu da hesaba katılacak olursa "Türk taifesi"nin sonradan İslam yazarları tarafından "İslam memleketleri"ne dönüştürülmüş olma olasılığı ağır basmaktadır.

Büyük Selçuklu Devleti'nin ikinci sultanı Alp Arslan döneminde yazılan Meliknâme'den özellikle devletin ilk dönemleri hakkında en geniş nakilleri yapan Ravzatu's-Safâ eserinden öğrendiğimiz kadarıyla Selçuklu'nun bilinen en eski atası Dukak, Türkler arasında saygı duyulan, sözü dinlenen biri idi. Öyle ki, Yabgu ona danışmadan adım atmazdı. Fakat bir gün Yabgu'nun masum bir Türk taifesine akında bulunmak istemesi ile durumlar değişti. Dukak, Yabgu ile tartıştı, iş karşılıklı saldırı ve yaralamaya kadar gitti. Yabgu, Dukak'ın öldürülmesini emretti ise de önde gelenler bundan çekindi. Bir süre sonra da Yabgu ile Dukak'ın arasını düzelttiler; ta ki Dukak ölene kadar bir daha sorun çıkmadı. Dukak'ın vefatından bir süre önce doğan Selçuk, Yabgu'nun nezdinde saygın bir yeri oldu ve ona subaşılık verildi. Gün be gün halk ve Yabgu gözünde mertebesi yükseldi. Fakat Yabgu'nun eşinin çekememezi yüzünden araları bozuldu ve Selçuk kendine bağlı Türkler ve hayvanları ile Cend'e göç etti; halkı ile beraber İslam'ı kabul etti ve bölgenin koruyucusu oldu.¹⁰

Selçuk'un ortaya çıkışına dair bir diğer temel rivayet Zâhire'd-Din Nişapuri'nin Selçukname'sidir. Bu esere göre Selçuklu sülalesinin bilinen ilk atası Kerekuçi Hoca ve oğlu Tuğşırılmış'tır. "Selçuk bin Lokman, Kerekuçi Hoca'nın oğlu Tuğşırılmış'ın soyundan, Kınık boyu ve kemiğinden (ostohan) geliyordu. (Kerekuçi Hoca) Türk hanlarına çadır hazırlayan bir usta idi."¹¹ Fakat Agacanov'un orijinal bir kaynak kabul ettiği bu eser (1954 Tahran basım) bazı tarihçilerimiz tarafından ciddi eleştirilere tabi tutulmuş, orijinal bulunulmamış ve Reşidü'd-din'in eserinin farklı bir nüshası olarak kabul edilmiştir. Çünkü Selçuk'un soyunun Tuğşırılmış'a bağlanması ve Kınık boyundan gelişi Reşidü'd-din'in Câmîü't-Tevârih'ini kaynak edinen eserlerin

⁸ Agacanov, age, s. 249.

⁹ M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri*, Cilt I, Ankara: TTK Basımevi, 2011, s. 7.

¹⁰ Mîrhând, *Târîh-i Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, Terc. E. Göksu, 2015 s. 1-5.

¹¹ Agacanov, age, s. 247.

haricinde görülmemiştir. Dahası, bu rivayette soy manasında kullanılan “kemik” kelimesinin Farsça “ustuhvân” karşılığı Reşidü’-d-din’den önce muhtemelen kullanılmamıştır. Câmîü’t-Tevârih’ten faydalanmayıp doğrudan Nişapurî’yi kaynak edinenlerde Selçuklu’yu Kınık boyuna bağlama durumu ile karşılaşılması da Nişapurî’nin bu nüshasının gerçek olmadığı tezini güçlendirir.¹² Bu tartışmalar konumuz için önemlidir; zira böylece Selçuklu sülalesinin köklerine dair ikinci ana kaynağımızın Reşidü’-d-din’in Câmîü’t-Tevârih’i olduğunu tespit etmiş oluyoruz.

Reşidü’-d-din Selçuk’un menşe’i hakkında şöyle yazar: “Haber ve sohbet ehline şöyle malumdur ki, Selçuk bin Lokman, Selçuk’un akrabalarından ve Kınık kemiğinden/soyundan idi. Türk Padişahlarının hargâhtraşı olan Keregüci Hoca’nın oğlu Toksurmuş aslından/soyundan gelen Tuğrul, Kınık urukundan sultan idi.”¹³

Reşidü’-d-din ve elimize ulaşmamış olan diğer bazı kaynaklardan faydalanan Tarih-i Güzîde yazarı Hamdullâh Müstevfi-i Kazvîni açıklamasına Türklerin efsanevî atası Afrasyâb’ı da katar ve şöyle der: “Selçuk, Kıyık (قیق) Türklerinin kavminden, Afrasyâb tohum ve neslindedir. *Târîh-i Ebû’l-‘Alâ*’da onun, otuz dördüncü babasının Afrasyâb’a ulaştığı zikredilmiştir.”¹⁴

Selçukluların menşe’ine dair bu açıklamaların yeterliliği ve kıymetlerini değerlendirmemiz gerekir. Evvela şunu kabul etmeliyiz ki, bu konulardaki temel kaynak olan ve bizzat Selçuklu hanedanının ikinci sultanı Alparslan tarafından yazdırılan Meliknâme’den en ayrıntılı nakilleri yapan Ravzatu’s-Safâ eserinde dahi Selçuklular’ın menşe’ine dair ayrıntılı bilgi yoktur. Diğer taraftan eserlerin kaynaklarını az çok tahmin edebilmek dahi ayrıntılardaki farklılığın sebebini bilemeyiz. Misâlen, Hamdullah Müstevfi’nin Tarih-i Ebu’l Alâ’dan naklettiğini söylediği ve Selçukluların soy kütüğünü Afrasyâb’a bağladığı kısmın üzerine fazla düşünmeye gerek yoktur. Zira Afrasyâb zaten Türklerin efsanevî atası olarak kabul edilmiş bir kişiliktir. Herhangi bir yazar onları bu köke bağlarsa şaşırılmamak gerektir. Fakat Reşidü’-d-din’in bahsettiği Keregüci Hoca ve Togsurmuş’ın neye veya hangi kaynağa dayanarak Selçuk’un dedeleri olarak verildiğini bilemiyoruz. Yeterli derecede kaynaklar tarafından desteklenmediği içinde bu rivayeti şimdilik göz ardı ediyoruz.

Bu rivayetlerin sadece bir tarih değil aynı zamanda Selçuklu iktidarını destekleyen anlatımların öne çıktığı metinler olarak da görmemiz gereklidir. Çünkü bu metinler belli bir amaç doğrultusunda kaleme alınmıştır ve bu amaç metne dâhil edilecek olayları ve olayların anlatım şeklini de belirlemiş olsa gerektir. Meselâ rivayetler neden Dukak’ın Oğuz yabgusu ile bozuşmasından başlamaktadır, neden Dukak’ın ölümü ve Selçuk’un subaşı olması ile değil? Belli ki burada Dukak’ın Yabgu’nun bir haksızlığına karşı duruşu sergilenmek ve erdemli, arkasından gidilebilir biri olduğu ortaya konmak istenmiştir. Türkler arasında ve Yabgu nezdinde ne kadar sözü geçen ve ihtiram gösterilen biri olduğu da eklenerek konumu desteklenmiştir. Bu anlatımda belli bir amaç güdüldüğü muhakkaktır.

¹² Aynı kaynaktaki “Nâşirin Mukaddimesi” kısmında Câmîü’t Tevârih’in artık elimizde bulunmayan Nişapurî’nin orjinal Selçuknâme’sinden alındığı bir takım ciddi tahlillerle ortaya konmuştur. Bakınız, Reşidüddin Fazlullah, *Câmîü’t-Tevârih*, Terc. Erkan Göksu, İstanbul: Selenge Yayınları, 2010, s. 64.

¹³ Fazlullah, *age*, s. 70-71.

¹⁴ Kazvîni, *Tarih-i Güzîde*, Erkan Göksu Ed., 2015, s. 6.

Buradan yola çıkarak şunu söyleyebiliriz ki, Selçuklu menşee'ine dair rivayetler Farsça yazanların ve özellikle Arap Müslümanların bakışına göre anlatımlar olarak iki noktada incelenebilir. Bu anlatımların ikisinde de Selçuklulara saygın ve yüceltici bir bakış vardır. Fakat özellikle Selçukluların bizzat isteği ile yazılmış olan Meliknâme ve genel olarak Farsça kaynaklarda Selçukluların ortaya çıkışında Türklük unsuru daha baskındır. Selçuk'un soyu, Türklerin atası olan Afresyâb'a dayandırılır, yani Kınık soyundan gelmedirler. Genel olarak değerlendirecek olursak; Selçuk'un babası Dukak'ın Oğuz Türkleri arasında mühim bir yeri vardır ve o, Yabgu ile arasını masum bir Türk taifesine yapılan saldırı sonucu bozmuştur. Çok değerli bir komutan olan Selçuk da Yabgu'nun karısının çıkarttığı bir fitne sonucu haksız bir şekilde yurdunu bırakıp Cend'e gelmiştir, İslam'ı kabul etmiştir ve bölgenin koruyucusu olmuştur. Buradan çıkarılacak sonuç odur ki, Selçuk hem Türkler arasında asil bir soydan gelmektedir hem de babasından başlayarak bu asaleti hak ettiğini göstermiştir.

Ahmed bin Mahmud'un Selçuknâmesi ve O'na kaynaklık eden el-Hüseynî'nin Ahbaru'd-Devleti's-Selçukiyyesi'ne baktığımız zaman genel anlatımda değil ama ayrıntılarda mühim farklar görürüz. Bunlarda Selçukluların Kınık boyundan veya Afresyâb soyundan gelmelerine dair bir bilgi bulunmaz. Diğer birçok nakil gibi mevzubahis anlatı da Dukak ve Yabgu'nun arasındaki çatışma ile başlar. Lakin bu rivayetlerde çatışmanın sebebi bir Türk tâifesi değil İslam taifesidir. Dahası el-Hüseynî'de Dukak'ın hareketlerinde İslamî bir motif vardır ki O Yabgu'ya kızarak Allah'ın merhametine sığınır. Ahmed bin Mahmud işi daha ileri götürerek Dukak'ın Müslüman olduğunu söyler. Selçuk, İslam diyarına göç eder, Müslüman olur ve kâfir valileri bölgeden kovup Müslümanların koruyucusu hâline gelir. El-Hüseynî'nin Selçuk'un gördüğünü rivayet ettiği ve yukarıda bahsedilen ateşe bevletme rüyası da ilginçtir. Zira bu rüya Ortaçağ rüya tabirlerinde büyük bir iktidara kavuşmakla açıklanır ki bu kronikte de böyle geçer. Böylece Selçuklu iktidarına ilahî bir müjdeleme unsuru da katılmış olur.

Bu yazarlarda açık bir İslamlaştırma eğilimi vardır. Âdeta okuyuculara şu mesaj verilmeye çalışılmıştır: "Selçuklular daha soylarının başından itibaren İslam'a yakın ve Müslümanları koruyan, gözeten, asil ve hükümdar olmaları mukadder bir ailedir." Böylece bu rivayetlerin Müslümanların gönlünde ve ömründe Selçukluların bir taht sahibi olmalarına katkıda bulunduğu ve doğal hale getirdiği yadsınamaz.

Yukarıda verdiğimiz ve ulaşabildiğimiz kaynaklar ve yorumlamalarımızdan Selçukluların ilk dönem iktidarlarını meşrulaştıran unsurları şöyle sıralayabiliriz:

- a) Afrasyâb'dan yani asil bir Türk soyundan gelmek,
- b) Kınık'tan yani yönetici tabakasını çıkarabilecek bir Oğuz boyundan gelmek,
- c) Haksızlığa karşı durmak ve adil olmak gibi bir takım erdemlerini kanıtlamış olmak,
- d) Hitap ettiği toplumu (Türk-İslam) koruyucu ve kollayıcı bir misyona sahip olmak,
- e) Mümkünse gâipten gelen bir işaret ile hükümdarlık misyonunun desteklenmiş olması (rüya olayında görüldüğü gibi).

Aktarılan rivayetler ve belirlediğimiz maddeler Selçuklu iktidarının kültürel kodlarıdır ve kurgulanmış olabilirler. Bu iktidarın bir de fiilî oluşum şartları vardı ki bu da bir Oğuz beyinin takipçilerine otlak bulma ve ganimet elde etme konusundaki

başarısının bir sonucu idi. Selçuklu Devletinin oluşumundaki bu faktörü incelememiz için tarihî gelişmeleri takip etmemiz gerekmektedir.

10. yüzyılda Oğuz Yabgu Devleti'nin genel durumuna baktığımızda Selçuk'un ayrılışının yukarıda zikredilen rivayetlerin ötesinde bir sebebi olabileceği görülür. Bu dönemde Oğuz Devleti birtakım sorunlarla boğuşmaktaydı ve bunların en önde geleni yer ve otlak darlığı idi. Vakıa, Oğuz birliğinde bazı göçler zaten yaşanmıştı ve iç karışıklıklar bu sdevleti yıkıma doğru götürüyordu.¹⁵ Selçuk da kendine bağlı Oğuzlara yeni yaşam alanları bulmakla mükellefti ve bazı kaynaklara göre Oğuz Yabgu Devleti'nden ayrılışının sebebi otlak darlığı idi.¹⁶

Selçuk güneye gitti. Tarih boyunca bozkır Türklerinin kaderi olan göç macerasında seçimini batıdan değil güneyden yana yaptı. O dönemde Cend şehri Oğuz Yabgusu'na vergi veren bir uç şehri idi. Müslümanların Türklerle yaptıkları mücadelede kilit rolü olan bir şehirdi ve Selçuk bu şehri tercih etti. Bütün rivayetler bu şehre geldiğinde Müslüman olmaya karar verdiğini anlatır. Fakat şu da güçlü bir ihtimal olabilir ki, Selçuk daha önceden Müslüman olmaya karar vermişti. İbn Fadlan'ın anlattığına göre Oğuzlar arasında yönetici sınıfından Müslüman olanlar olmuştu ama gördükleri tepki sebebiyle eski dinlerine dönmek zorunda kalmışlardı.¹⁷ Dahası Selçuk Müslümanların çoğunlukta oluşundan, İslam'ın câzibesinden ve getireceği fırsatlardan bîhaber olarak bölgeye gelmiş olamaz. O, Cend şehrinde Müslüman bir Türk lider olarak destek göreceğini biliyordu. Oğuz Devleti'nin subaşı olarak bu denli stratejik bir zekâ ve düşünüşe sahip olması gayet doğaldı.

Selçuk'un kâfilesi büyük değildi;¹⁸ yüz atlı, bin beşyüz deve ve elli bin koyunu vardı.¹⁹ 10.000 bin atı ve 100.000 koyunu olan Oğuzların olduğu düşünülürse Selçuk büyük bir topluluğun zengin bir beyi olarak kabul edilemezdi.²⁰ Her bir atının bir haneye, her bir hanenin de beş kişilik bir nüfusa tekâbül ettiği varsayılırsa, Cend'e göçen Selçukluların 500 kişiden ibaret olduğu düşünülebilir.²¹ Bir çatışma alanı ve Oğuz bölgesine açılan bir kapı olan Cend, Selçuk ve takipçileri için büyük bir fırsat olabilirdi.

Öyle de oldu. Stratejik zekâsından yukarıda da bahsettiğimiz Selçuk Müslüman olup Cend'e yerleşmesinden sonraki ilk hamlesini çok iyi hesaplamıştı. Vekâyinamelerin bize anlattığına göre Oğuz Yabgusu'nun elçisi senelik vergiyi tahsil etmeye geldiğinde, elçiye çok sert tepki gösterdi: “Ben Müslümânların kâfirlere bâc ve harâc vermelerine râzı değilim!” dedi ve gazâ için hazırlanmaya başladı. Selçuk'un bu tepkisi o kadar yerinde idi ki hiçbir Müslüman kendini ona destekten alıkoyamazdı. Çevresinde ilk toplanan soydaşları ve muhtemelen Müslüman olan civâr Türkleri idi. Cend valisi ve ahâli de kendisine yardım gönderdi.²² Böylece Selçuk sadece doğal bir

¹⁵ Osman Gazi Özgüdenli, *Selçuklular*, Cilt I, Ankara: İSAM Yayınları, 2013, s. 46-47; Agacanov, age, s. 225-234.

¹⁶ Fazlullah, age, s. 71; Kazvinî, age, s. 7.

¹⁷ Fadlan, age, s. 101.

¹⁸ Reşidü'd-din'e göre “Âl-i Selçuk, sayısız mal ve mülkleri olan, sayı ve techîzâtı tam, ordu ve askeri muntazam, çok kalabalık ve büyük bir soy/kabile idi.” (Fazlullah, 2010, s. 71).

¹⁹ Mirhand, age, s. 5.

²⁰ Köymen, age, s. 20.

²¹ Özgüdenli, age, s. 47.

²² Mirhand, age, s. 6.

lider olarak ortaya çıkmıyordu aynı zamanda kendisinden sonra Selçukluların ve Osmanlıların ideolojisi olan gazâ ve İslam dünyasının koruyuculuğu ideolojisinin de temellerini atmış oluyordu.

“Muzaffer ve mansûr” bir şekilde evine dönen Selçuk dağınık halde yaşayan Oğuz boylarına, arkasından gidilebilecek ve başarı vadeden bir lider olduğunu göstermişti. Türkistan bölgesinden birçok grup ona katıldı.²³ Bölge Müslümanları ile gayr-ı müslim Türklere karşı başlattığı bu mücadelede öyle başarılı oldu ki, “el-Melikü'l-Gâzi” unvanı ile anılmaya başlandı.²⁴ Selçuk bu haliyle çevredeki diğer devletlerin de dikkatini çekti. Artık küçük bir grubun reisi değildi, tarafında olduğu kişinin lehine güç dengelerini değiştirebilecek biri idi.

Bu haliyle O, bölge devletleri tarafından talep edilen bir müttefik haline gelmişti. Nitekim, Karahanlılar Buhara'yı ele geçirdiklerinde Samanî Ebu İbrahim İsmail el-Muntasır Selçuk Bey'den yardım istedi. Selçuk, oğlu Arslan'ın liderliğindeki askerlerini Karahanlı İlig Han'ın üzerine gönderdi ve O'nun yardımını sayesinde İlig Han işgal ettiği yerlerden geri çekildi. Oğuzlar bu seferler esnasında 393/1003 senesinde birçok mal ve silah ele geçirdiler.²⁵ Ganimetten de öte, bu yardımları sayesinde artık Buhara'yı da yurt tutmuşlardı.²⁶ Artık kışlakları Nur Buhara, mevkii yaylakları ise Soğd-i Semerkand bölgesi idi.²⁷

Gelişmelerle birlikte Oğuz Türklerinin bir tarihi yeniden yaşıyordu. Başarılı bir Oğuz beyi olarak ortaya çıkan Selçuk çevresine bu başarıdan pay almak isteyen diğer Türkleri de topluyordu. Gün be gün kendilerine tabi olanlar artıyordu. Bunların arasında işbilir zanaat sahipleri de vardı ve araç gereç açısından da zenginleşiyorlardı. Artık Selçuk'un oğulları da kemâle ermiş beylik yapacak hale gelmişlerdi.²⁸ Tabii ki halen tek başlarına bir güç değil ama büyük güçler arasında bir denge unsuru olabilirlerdi ancak.

Oğuz Devleti'nden ayrılarak başlattığı hareketi bu noktaya kadar getiren Selçuk Cend'de öldü. Kaynakların genel bir değerlendirmesini yapacak olursak dört oğlu vardı: Arslan, Musa, Mikâil ve Yunus veya Yusuf. Bunlardan Yunus veya Yusuf isimli olan kaynaklarda belli belirsiz görüldüğü için erken yaşta vefât ettiği kabul edilebilir.²⁹ Mikâil ise 995 yılı civarında³⁰ gayr-i müslim Türk ülkelerine yapılan bir akın sırasında şehit düştü.³¹ Mikâil ardında Tuğrul ve Çağrı adında iki tane oğul bıraktı ve bunlara ölünceye kadar dedeleri Selçuk sahip çıktı.

Böylece Selçuk'un mirasının 4 tane sahibi vardı: Arslan, Musa ve Tuğrul-Çağrı kardeşler.³² Henüz Selçuklularda merkezi devlet yapılanmasından söz

²³ Mirhand, age, s. 6.

²⁴ A. Özyayın, “Cend,” *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt VII, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınevi, s. 359-360, 1996.

²⁵ İbnü'l-Esir, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, Cilt IX, Beyrut: Dârü'l Kutubu'l-İlmiyye, s. 12, 1987.

²⁶ Mirhand, age, s. 7.

²⁷ El-Hüseynî, age, s. 25; Fazlullah, age, s. 71; Kazvinî, age, s.7.

²⁸ Fazlullah, age, s. 72.

²⁹ Mirhand, age, s. 8.

³⁰ İbrahim Kafesoğlu, “Selçuk'un Oğulları ve Torunları,” *Türkiyât Mecmuâsı*, Cilt XIII, s. 117-129, 1958.

³¹ İbnü'l-Esir, age, s. 232.

³² Tarihte ciddi bir rol almamış olan ve bir çok kaynakta yer almayan Yusuf'u göz ardı ediyoruz.

edemeyeceğimiz için belli ki Selçuk'tan sonra Oğuzların başına tek bir vârisi geçmemiştir. Vârisler ve kendilerine bağlı birlikler ile parçalı bir yapı söz konusu idi.

Kaynaklara baktığımız zaman görürüz ki Selçuk'a nasip olmamış olan yabgu unvanı oğulları için kullanılmıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi yabgu bir Oğuz Devleti'ndeki en üst makamı ifade ediyordu. Bazı kaynaklar Musa için yabgu unvanını kullanırken³³ bazıları da Arslan için yabgu unvanını kullanmıştır.³⁴ Dikkate şayan olan tüm kaynaklarda sadece biri için yabgu unvanı kullanılmasıdır. Demek ki aile fertlerinin kendilerine bağlı birlikleri olsa da Yabgu unvanı ciddiye alınmıyor ve sadece bir kişiye hasrediliyordu. Bu durumda yabguluk sıralamasını şöyle açıklamak mümkün olsa gerektir; Belli ki Selçuk'tan sonra ailenin ilk reisliği Arslan'ın elinde idi ve yabgu olan O idi. Fakat kısa süre sonra ilerde açıklayacağımız üzere O bertaraf olunca ailenin reisi ve yabgu Musa oldu.

Tuğrul ve Çağrı'nın da Oğuzlar arasındaki liderlik konumu küçümsenmeyecek derecede idi. Kaynakların bildirdiğine göre Tuğrul ve Çağrı çocukluklarından itibaren Selçuk tarafından büyük bir ikbal vadettikleri düşünülerek eğitilmişti ve Oğuzlar Onların sözünü dinler ve itaat ederlerdi.³⁵ Görülen odur ki, yabgu unvanı ailenin ileri gelenleri olarak amcaları tarafından kullanılmış olsa da Tuğrul ve Çağrı beyler de hem aileden olmaları hem de karizmatik kişilikleri sayesinde birer lider olarak öne çıkmışlardı.

Selçukluların müttefiki olan Samanoğulları'nı defettikten sonra yeniden Buhara'ya hâkim olan ve Gazneli hükümdarı Mahmut Sebüktegin ile ittifak imzalayan İlig Han güçlenen Selçuklulardan çekinmekte idi. Daha önce onlarla çarpıştığı için savaşta hünnerleri hakkında fikir sahibi idi ve bu konuda Gazneli Mahmud'u uyardı. O da Selçuklular'ın reisi Arslan Yabgu'yu bir eğlenceye davet etti ve elindeki gücü öğrenmek istedi. Şarabın da etkisi ile Arslan Yabgu bir emri ile çok büyük birlikleri toplayabileceğini, bir işareti ile manevra kabiliyeti yüksek Oğuzlardan tehlikeli bir ordu oluşturabileceğini hiç çekinmeden açık etti ve henüz anlaşmaya varmış bölge devletleri için ne kadar tehlikeli olabileceğini gösterdi. Bunun sonucunda oğlu Kutalmış ile birlikte Kalincar kalesine hapsedildi ve orada öldü. Arslan'a bağlı Oğuzlar ise Musa Yabgu veya Tuğrul ve Çağrı ile beraber hareket etmeyip Mahmud tarafından Horasan'ın değişik bölgelerine dağıtıldılar.³⁶ Böylece geriye kalan Selçuklu Oğuzlarının başında Musa Yabgu, Tuğrul ve Çağrı kalmış oldu.

Arslan'ın düşüşü Selçuklu birliğindeki ilk gediği açmış, Selçuk'un kişiliğinin ve başarılarının oluşturduğu çekicilik zayıflamış bunun sonucu olarak da özellikle Arslan'a bağlı Oğuzlar başka yerlerde ikbal aramaya başlamışlardı. Böylece birbirinden bağımsız birkaç Oğuz birliği teşekkül etmişti. 11. yüzyılın ilk çeyreğinde Selçuklu ailesinin fertlerinin yönettiği grup Mâverâünnehir'de, Nurata Dağları'ndan Andarkaz'a kadar Harezm hududlarında yaşıyorlardı. İkinci grup Balhan Dağları, Batı Hazar ve Kuzey Horasan'da, üçüncü grup Gürgen, Rey ve İsfahan bölgesinde

³³ Fazlullah, age, s. 71; Kazvinî, age, s. 7.

³⁴ Ebu'l Farac isim zikretmez sadece yabgu unvanını zikreder ama buradan kasıtın Arslan olduğu rahatlıkla anlaşılabilir, age, s. 293; El-Hüseynî, age, s. 2; Mirhand, age, s. 8.

³⁵ İbnü'l-Esir, age, s. 237; Mirhand, age, s. 8.

³⁶ İbnü'l-Esir, age, s. 238; Fazlullah, age, s. 72-76.

barınmakta idi. Bu üç grup da henüz yerleşik değildi.³⁷ Selçuklu birliği üç kısma ayrılmış olsa da bizi asıl ilgilendiren aile mensuplarının liderlik ettiği ilk kısım.

Mâverâünnehir'deki Buhara bölgesinde yaşayan Musa'nın Yabgu, Tuğrul ve Çağrı'nın önde gelen liderler olduğu grup ise bölgenin hâkimi ile anlaşamadıkları için³⁸ Harezmi bölgesini elinde bulunduran Harun'a sığındılar.³⁹ Aslında Harun'un babası Altun-Taş döneminden bu yana bu bölgeyi zaten kışlak olarak kullanıyorlardı. Harizmşah Harun da Horasan'ı Gazneliler'den almak için Selçukluları kullanmak istiyordu. Fakat Cend şehrinin Selçuklulardan sonra hükümdarı olmuş olan Şah Melik ani bir baskınla 7-8 bin civarında Selçukluyu öldürdü, kadınlarını ve çocuklarını esir olarak aldı, 425/1034. Bu yenilgiden sonra Nesâ çöllerine çekildiler.⁴⁰ Fakat kendilerini toplamaları uzun sürmedi. Zira Oğuz yurdundan güneye göçler devam etmekte idi ve Selçuklu soyu gibi tanınmış bir soya intisap etmek isteyen kabileler vardı.⁴¹ 1035 senesinde Horasan'a yapılan bu göç hareketine katılanlar arasında Balhan çevresi Türkmenleri, Mâverâünnehir göçebeleri ve dahi Oğuzları yurtlarından eden Kıpçaklar vardı.⁴² Bu durum, zor durumda da olsa Selçukluların bölgedeki en asil Oğuz ailesi ve Oğuz kabileleri için alternatifsiz bir birlik olduğunu kanıtlamaktadır. Böylece hem zamanla ayrılanların bir kısmının geri dönmesi hem de yeni katılımlarla Selçuklular yine çevrelerindeki devletleri korkutan bir Oğuz birliği oldular. Başlarında Musa Yabgu vardı; fakat konumunun simgesel olduğu belli idi. Fiilen, askerî alanda Çağrı, siyasi liderlikte ise Tuğrul öne çıkmıştı.

Horasan'a yapılan göçün zamanla ne kadar isabetli bir karar olduğu görüldü. Selçuklular hem Oğuzların katılımı ile güçlendiler hem de meskûn halk tarafından kabul gördüler. Rivayetlerden anlaşılan odur ki, artık hükümdarlık davası güdecek kadar güçlenmişler ve soylarını ön plana çıkarmaya başlamışlardı. Gaznelilerin o bölgedeki idarecisi Amîdü's Şark'tan yerleşecek topraklar istemeleri bu idareciyi korkuttu ve Sultan Mesud'a acilen ulaklar gönderdi. Mâzenderân seferinden yeni dönmüş olan ve ordusu iyi durumda olmayan Mesud hemen harekete geçti. Selçuklulara boyun eğdirmeye gayretleri boşa gidince seçkin emirlerinin başında bulunduğu mücehhez bir orduyu onlara karşı gönderdi. Selçuklular başlangıçta bozguna uğradılarsa da geri dönüp Mesud'un ordusunu mağlup ettiler. Hindistan seferi hazırlığında olan Sultan Mesud yeni bir saldırı düzenleyemedi ve Selçuklularla barış yapmak zorunda kaldı. Selçuklular bu muharebeden bol ganimet elde etti (1035 Nesâ Savaşı): beş yüz bin altın dinar, silah, ziynet eşyası ve hayvan sürüleri.⁴³

Bu hâdisenin Selçuklular tarihi ve Selçuklu iktidar yapısının oluşumunda, devletin kurulmasının arifesinde kilit bir nokta olduğu düşünülebilir. Köymen'in de belirttiği gibi bu hem bir zenginlik hem de bir itibar artışı idi ve itibardaki bu artış hem

³⁷ S. G. Agacanov, Selçuklular, İstanbul: Ötüken, 2006, s. 58-59; Sümer, age, s. 69-73.

³⁸ Bu ifadeleri muğlak yazdık zira Beyhâkî'yi esas kabul eden Faruk Sümer'e göre Meliknâme dolayısı ile Onu esas alan Mirhând'ın buradaki anlatımı gerçek değil menkıbevî'dir (Sümer, 1980, s. 75).

³⁹ İbnü'l-Esir, age, s. 237; Mirhand, age, s.76.

⁴⁰ İbnü'l-Esir, age, s. 232; Sümer, age, s.76.

⁴¹ Sümer, age, s. 77.

⁴² Agacanov, age, s. 80.

⁴³ Fazlullah, age, s. 82-85; Kazvinî, age, s. 9.

Türkmenlerin hem de çevre devletlerin nezdini kapsamaktaydı.⁴⁴ Ayrıca henüz Selçuklular gelmeden önce elli Türkmen liderinin öldürülmesi ve Türkmenler arasında bir liderlik bunalımının çıkması, bu buhranın çözümünün de Selçuklulara katılımda bulunması da akıl da tutulmalıdır.⁴⁵

Selçuklular bu zaferle iktidarlarının kabulü ve meşruluğu konusunda iki mühim adımı da atmış oldular. Birincisi, kazandıkları ganimetlerle hem kendilerine katılan Oğuzlara zenginlik verdiler hem de çevrede kendilerine katılmayan göçebe Oğuzlara sınımlanacak, ikbâl vadeden bir kapı olduklarını gösterdiler. İkincisine gelince, Gazneliler gibi bölgenin mutlak hâkimi bir devlet tarafından tanındılar ve meşrulaştılar. Oğuzlar gibi göçebe topluluklar halinde yaşayan ve her zaman için yerleşik insanlar ve devletler tarafından gayr-ı meşru görülen insanların gözünde kazandıkları meşruiyetle de bir çekim merkezi haline geldiler. Tabii ki bu iki durum da onların ‘Biz de padişahlar soyundanız’ iddiasını desteklemiş oldu.

2. Devletleşme⁴⁶ ve Selçuklu Kimliğinin Oluşumu

Nesâ zaferinin akabindeki gelişmeleri en ayrıntılı şekilde Beyhakî’de bulmak mümkündür. Bundan sonra Tuğrul-Çağrı-Musa Yabgu üçlüsü ile Gazneliler’in ilişkisi ekseriyetle çatışmaların hâkim olduğu bir seyir izlemiştir. Bu süreç bariz bir şekilde önce çatışma sonra meşrulaşma daha sonra da devletleşme şeklinde ilerleyen bir süreçtir.

Zaferden sonra Tuğrul Bey’in diplomatik dehâsına dayanan iki hareket yapıldı ki bunlar Selçukluların devletleşmeye giden yolda küçük ama önemli adımlarıdır. Öncelikle Gazneli Mesud’un tehditlerle dolu mektubuna karşılık olarak mevcut vakıya mutabık bir ayetten gayrisinin yazılı olmadığı bir mektupla cevap verildi: ‘Ey Allah’ım! Mülkün asıl sahibi sensin. Sen mülkü dilediğine verir, mülkü dilediğinden çekip alırsın. Dilediğini aziz kılar, dilediğini zelil edersin. İyilik yalnız senin elindedir. Sen her şeye hakkıyla kadirsin (Al-i İmran, 26)’.⁴⁷ Bu ayet yerine öyle oturuyordu ki Müslüman bir toplumda ister istemez psikolojik bir meşruiyet sağlıyordu.

İkinci hamle ise Sultan Mesud’a itaatlerini arzeden bir mektup gönderilmesi ve bu mektupta mezkûr savaşı bir savunma savaşı olarak yapmak mecburiyetinde kaldıklarını ve nâdim olduklarını bildirmeleri idi. Bunun sonucunda Selçukluların üzerine daha fazla gitmenin mantıklı olmadığına karar veren Mesud onların itaatlerini ve nedâmetlerini kabul etti. Üç Selçuklu liderini ayrı ayrı temsil eden üç elçinin hazır bulunduğu bir törenle Davud’a Dihistan’ı, Tuğrul Bey’e Nesâ’yı ve Musa Yabgu’ya

⁴⁴ Nişâbur zaferi sonrası çevre ülkelerle ilişkiler daha da yoğunlaşacaktır. Bakınız, Agacanov, age; Köymen, age, s. 91.

⁴⁵ Köymen, age, s. 205.

⁴⁶ M. Altay Köymen’e göre Nesâ zaferinin akabinde, Tuğrul devlet başkanı olmak üzere Selçuklu Devleti zaten kurulmuştur, Köymen, age, s. 267. Biz burada geleneksel kabul olan Dandanakan zaferini esas alıyoruz. Zaten her ne kadar Köymen böyle düşünse de eserinde “Dandanakan Savaşı” bölümünün üst başlığı “Selçuklu Devleti’nin Kurulması”dır, Köymen, age, s. 336.

⁴⁷ İbnü’l-Esir, *El-Kâmil Fi’t-Tarih*, Cilt VIII, Beyrut: Dâru’l Kutubu’l-İlmiyye, 1987, s. 239; El-Hüseynî, age.

da Ferâve'yi ikta olarak vererek her birini 'dihkan'⁴⁸ ilan etti.⁴⁹ Böylece Selçukluların bölgede bulunuşlarının hukuki bir meşruiyeti de sağlanmış oldu.

Selçuklular'ın hali hazırdaki muzaffer ve meşru durumları Onları yeniden bir çekim merkezi haline getirdi. Bunun sonucunda Beyhakî'ye göre sayıları önceleri 700-900 atlıyı geçmeyen Selçuklular Nesâ zaferinin öncesi ve sonrasındaki katılımlar olan Harezm ve Andargaz'dan gelen göçebe Oğuzlar, Sir Derya, Maverâünnehir, Harezm, Balhan Selçuklu göçebeleri ve Kazakistan çıkışlı Kıpçakların da katılımı ile 10.000 atlıya kadar ulaşmıştı.⁵⁰

Vakıa, Selçuklular ve Gazneliler arasındaki mücadelenin böyle bir anlaşma ile sulh yoluna girmesi mümkün değildi. Zira bir yanda dinamik Oğuz ve Türkmen göçebelerinin liderliğini yapanlar diğer yanda ise tefessüh etmeye başlamış bir idari yapılanma vardı. Selçuklular ve Onlara bağlı dinamik güçler etki alanlarını genişletmek için uğraş verirken Gazneliler de otoritelerini korumaya çalışıyorlardı. Bunun bir sonucu olarak, Selçuklu liderlerinden izinli veya izinsiz Oğuzlar yağmalara devam ediyorlardı ve bunun sonucunda da gerginlik tırmanıyordu. Sonuçta iki taraf da mukadder bir hesaplaşma için hazırlanıyordu.

Nihayetinde Horasan halkından Gazneli Mesud'a Oğuzları şikâyet eden mektuplar giderken Horasan Emiri'nden de Selçuklular'ın artık güç yetirilemez bir kuvvete eriştiği haberi ulaşıyordu.⁵¹ Ayrıca Selçuklular Hârizm hâkimi İsmail ile de ilişki kurmaya başlamışlardı. Selçukluların mevcut topraklarına ek olarak yeni topraklar istemeleri de Mesud'u iyice kızdırdı. Danışmanlarının da tavsiyeleri üzerine Mesud 1036 yılında Hâcib Subaşı komutasındaki 15.000 kişilik bir orduyu bölgeye gönderdi.⁵²

Bu esnada Çağrı Bey komutasındaki Selçuklular Merv şehri civarında idiler. Bu ordu karşısında ilk önce bir gerileme yaşayan Çağrı Bey kendisine hücum eden Cüzân Hâkimi'ni yenilgiye uğrattınca bu kendi askerleri için bir moral Gazneli ordusu içinse bir moral bozukluğu oldu. Öyle ki İbnü'l Esir'in ifadesine göre Onların üzerine bir miskinlik çöktü ve Selçuklular'a karşı cesaretleri kırıldı. Dahası Çağrı Bey Merv şehrinin efkâr-ı umûmisini de kendi lehine çevirdi ve burada 'Melik'ul Mulûk' unvanı ile kendi adına hutbe okuttu. Bir süre kaçak dövüştükten sonra 1038 yılında iki ordu bugün Türkmenistan-İran-Afganistan sınırında bulunan, Merv'in güneyindeki Serahs mevkiinde kozlarını paylaştılar ve sonuçta Gazneli ordusu büyük bir yenilgiye uğradı.⁵³

Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan önceki en büyük aşama böylelikle kaydedilmiştir. Zira Selçuklular bu zaferle kendi çapında bir eyalet ve yönetim birimi olan Horasan'ın büyük bir kısmını ve bu bölgenin merkezi olan, idarî geleneği Sasânilere kadar geriye giden, Gazneliler zamanında da Horasan'ın en büyük şehri ve idari merkezi olan Nişâbur'u ele geçirmiş bulunuyorlardı.⁵⁴ Tuğrul Bey silah ile

⁴⁸ Sasâni devlet geleneğinde taşralı soylu idareci.

⁴⁹ İbnü'l-Esir, age, s. 239; Özgüdenli, age, s. 69-70.

⁵⁰ Agacanov, age, s. 80-81; Köymen, age, s. 201; Özgüdenli, age, s. 67-68.

⁵¹ Fazlullah, age, s. 86.

⁵² İbnü'l-Esir, age, s. 240; Özgüdenli, age, s. 71.

⁵³ C. Piyadeoğlu, *Çağrı Bey*, İstanbul: Timaş, s. 52, 2011; İbnü'l-Esir, age, s. 240; El-Hüseynî, age, s. 6.

⁵⁴ Minorsky, age, s. 89.

fethettiği Nişâbur'un gönlünü de kazanması gerektiğini biliyordu. Bu yüzden şehre girer girmez şehrin ileri gelenlerini ve âlimleri saygı ile kabul etti. Divân-ı Mezâlîm'de oturup halkın şikâyetlerini dinlerken şehrin kadısı Said'in nasihatlerini de dinledi.⁵⁵

Sıra Türk devlet geleneğine binaen Selçuklu kurultayının toplanıp fethedilen toprakların taksimine gelmişti. Bu taksimde Çağrı Bey'e Merv, Musa Yabgu'ya Serahs, Tuğrul Bey'e ise Nişâbur düşmüştü. Bu taksimattan anlaşılacağı üzere henüz devletleşmemiş bu yapının başında Tuğrul Bey vardı ve 'Es-Sultânü'l Muazzam' unvanı ile adına Nişâbur'da hutbe okundu.⁵⁶ Halifeden gelen elçilerle o görüştü ve kendi namına nâipler atadı. Çağrı Bey'den gelen Nişâbur'u yağmalama teklifini kesin bir dille reddederek⁵⁷ Onu ve Oğuzları 30.000 dinar karşılığı bu işten vazgeçirdi.⁵⁸ Tuğrul Bey bu hareketi ile artık yeni bir bakış açısını ortaya koyuyordu.

Fetih ve sonrasında yaşananlar iki şeyi ortaya koymuştu. Birincisi Selçuklu birliğinde her ne kadar Yabgu unvanına sahip olan Musa ise de o en etkisiz olanları idi. Birliğin askeri gücünü kuşkusuz Çağrı Bey temsil ediyordu. Fakat birliğin lideri ve diğerleri ile her alanda anlaşamasa da, yol göstericisi Tuğrul Bey idi. İkinci nokta ise M.A. Köymen'in biraz erken bir kanı ile siyasi boyutunu,⁵⁹ Osman Özgüdenli'nin de ekonomik boyutunu vurguladığı merkezileşme temayülü idi. Selçuklu birliği üçlü bir liderlik mekanizmasından tek merkezliliğe, yağma ve ganimet ekonomisinden düzenli bir devlet ekonomisine doğru geçme aşamasına girmişti.⁶⁰

Selçuklular'ın bu zaferi Gazneli Mesud tarafından dehşet içinde karşılandı. Daha kötüsü kendi adamların tarafından dahi Selçukluları hor görmesi ve Horasan'a ehemmiyet vermemesinden dolayı işlerin bu noktaya geldiği düşünülüyordu. Mesud sanki bu hatası için günah çıkarırcasına, Agacanov'un vekâyinâmelerin en az iki kat abarttığını söylediği, 'yere göğe' sığmayacak 100.000 kişilik bir ordu ile yüzlerce fil hazırladı.⁶¹ Dahası yolda bu orduya yeni katılımlar da oldu. Bu ordunun ilk hedefi Selçuklular'ın önde gelen askerî gücünü teşkil eden Çağrı Bey'di. Bu sebeple Serahs'a yönelen Gazneli ordusu ile savaşı Çağrı Bey 6 Nisan 1039'da Ulyaâbâd'da kabul etti ve Gazneliler tarafından bir yenilgiye uğratıldı. Serahs'a doğru devam eden Mesud'un muvakkaten muzaffer ordusu yol boyunca yeni katılımlarla büyüdü.⁶²

⁵⁵ O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul: Turan Neşriyat, 1969, s. 62.

⁵⁶ El-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Terc. E. Göksu, Ankara: TTK, s. 70-71, 2015; M. A. Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s. 12, 1976; El-Hüseynî, age, s.8.

⁵⁷ Buradaki tavırda Tuğrul Bey'in İbrahim Yinal ile Nişâbur'a gönderdiği mesajda yağma edilmeme garantisi vermesinin etkili olduğunu da düşünmek gerekir. Zira Tuğrul Bey gibi bir devlet adamı yağmaya izin verip bu sözünü yese idi uzun vadede bu O'nun devleti ve kendisi için bir yüz karası olarak anlatılacak ve bölgeye yayılacaktı. Ayrıca M. Altay Köymen'in altını çizdiği üzere Çağrı Bey'in Nişâbur'u yağma isteği kaydedilmesine rağmen kendisi kendi bölgesi olan Merv'de yağma yapmamış ve oradaki halka iyi davranmıştı. Bakınız: Köymen, age, s. 271.

⁵⁸ İbnü'l-Esir, age, s. 227.

⁵⁹ M. Altay Köymen'in tespiti erken görünüyor zira Nişâbur'un fethinin sonrası bir yana Dandanakan'dan sonra Selçuklu Devleti'nin kurulması döneminde dahi toprak paylaşımı ve kendi adına hutbe okutma hanedan üyeleri arasında devam etmiştir.

⁶⁰ M. A. Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 47, 1993; Osman Gazi Özgüdenli, "Ülüş Sisteminden Merkezî Devlete: Selçuklu Devlet Telakkîsinin Teşekkülü", H. C. Güzel Ed., *Türkler* Cilt V, s. 249-264, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 252-255.

⁶¹ Agacanov, age, s. 91; El-Hüseynî, age, s. 10; İbnü'l-Esir, age, s. 241; Mirhand, age, s. 59-61.

⁶² Özgüdenli, 2013, s. 81.

Ne zafer ve ne de katılımlarla morali yerine gelen Mesud üç Selçuklu liderinin de Serahs'da toplandığını haber alınca bir barış teklifi gönderdi fakat bu teklif Selçuklularca inandırıcı bulunmadığı için kabul edilmedi. Zira yapılan toplantıda Tuğrul Bey'in Horasan'dan çekilme fikri yerine Çağrı Bey'in savaşma fikri benimsenmişti.

Toplantıda konuşulanlar Mesud'un ajanları tarafından Gazneli divanına ulaştırılmıştı ve olayların bizzat şahidi olan Beyhakî'nin bize ulaştırdığı kadarı ile neler konuşulduğunu bilebiliyoruz. Burada konuşulanlar Selçukluların devletleşme sürecindeki iktidar dengelerine ışık tutar niteliktedir:

“Tuğrul ve Yıllılar şunları söylemişlerdir:

Rey, Cibâl ve Curcan önümüzdedir. Buralarda bir avuç Deylem ve Kürt mütegalibesi vardır. Gitmemiz ve tasasız bir hayat sürmemiz (daha) doğru olandır. Zira Rum derbendi hasımsızdır. Horasan'ı ve bu havaliyi bu büyüklükteki ve haşmetteki Sultan'a terk edelim. Zira (Onun) bu kadar ordusu ve raiyeti vardır.

Söz alan Davud kardeşinin ve Yıllıların ne büyük hatalara düştüklerini söylemekle söze başlamış ve şöyle devam etmiştir:

Eğer sizler ayağınızı Horasan'dan oynatırsanız, bu padişahın ve Onun her taraftan üzerimize kaldıracığı kuvvetli hasımların hücumlarından dolayı hiçbir yerde karar kılamayız. Ben Ulyââbad'da ordusunun savaşını gördüm. İstedigin kadar insan ve at var. Ama manevraya imkân vermeyen bir ağırlıkları var ki, onları kendilerinden ayırmaları mümkün olmuyor. Zira onlarsız yaşayamazlar. Kendilerini mi yoksa ağırlıklarını mı muhafaza edebilmekten acizdirler. Biz (ise) mücerrediz ve ağırlıksızız. Sübaşı'nın başına gelen (felaket) ağırlığın fazlalığından geldi. Bizim ağırlığımız arkamızda, 30 fersah mesafededir. Sonra hazırlıklyız. Merdçe işe girişelim. Bakalım ulu Tanrı ne takdir etmiştir.”⁶³

Bu toplantıda alınan karar sonrası kendine gelen cevap sonucu Mesud da ordusu ile bölgede kalmaya devam etti. Bu olayları takiben Merv şehri Çağrı Bey tarafından yedi aylık bir kuşatma sonucu alındı ve bu durum hem ordunun hem de Mesud'un moralini bozdu çünkü Mesud bu süreyi işret meclislerinde sefahat ile geçirmişti. Bu olay üzerine Merv'e yönelen Mesud'un ordusunun üzerinde yıllardır Selçuklularla mücadele etmenin yılgınlığı vardı. Bu yılgınlığa Selçukluların çöle çekilmesi ve Onları susuz bırakması da eklenmişti. Gerek ordudaki fillerin çöl ortamında işlevsiz kalıp bir yük haline gelmesi gerekse Gazneli ordusunun ağır silahlarla donanımlı bir ordu olması işleri iyice zorlaştırıp bu ordu içerisindeki gerginliği yükseltiyordu. Bunlara Selçukluların vur-kaç tarzı saldırılarının eklenmesi ile savaş Gazneli ordusu için katlanılmaz bir hale geldi ve sonuçta bu ordu kendi içinde çatışmaya başladı. Hatta birbirlerinin mallarını yağmalar hale geldiler. Ne Mesud ordusuna ne de o ordu Mesud'a güveniyordu ve bu durum aralarındaki ifadeler de yansiyordu. Bütün bu olumsuz şartların birleşimim sonucu Dandakan kapılarında başlayan savaşın sonunda tam bir bozguna uğradılar. Böylece 16.000 kişilik Selçuklu Ordusu 100.000 kişilik Gazneli Ordusuna karşı büyük bir zafer kazanmış oldu, Mayıs 1040.⁶⁴

⁶³ Köymen, 2011, s. 287.

⁶⁴ A. Sevim, *Azîmî Tarihi*, TTK , s. 3, 2006.El-Hüseynî, age, s. 11; İbnü'l-Esir, age, s. 241-242; Özgüdenli, age, 84-84.

Savaşın sonrasını kaçış yolundaki Gazneli Mesud'a ulaşmaya devam eden istihbarat raporlarından takip edebiliyoruz. Buna göre Selçuklu reisleri atlarını savaşın cereyan ettiği yere kadar sürdüler ve buraya bir çadır kurdular. Ayrıca meydana bir taht kurdular ve cümle âyân bu tahta oturan Tuğrul Bey'i Horasan Emiri olarak selamladılar.⁶⁵ Savaş meydanında bulunan kalem takımları ve yazışma örnekleri Selçuklu Devleti'nin ve Tuğrul Bey'in ilk resmi yazışmaları olan fetihnâmelerin yazılmaları için kullanıldı.⁶⁶ Bu zafer daha büyük bir ün getirdi ve Horasan'da dağınık halde gezen nice eli silah tutan askerler Selçukluların etrafında toplandılar.⁶⁷

Her büyük savaşın öncesinde ve zaferin sonrasında olduğu gibi Selçukluların önde gelenleri yeni durumu konuşmak üzere bir kurultay topladılar. Bundan sonra kaynaklar artık tamamı ile Tuğrul ve Çağrı'nın öne çıkarıldığı bir hal almaya başlar ve bu kurultaya katılanlar Tuğrul ve Çağrı Bey'e akrabalıkları üzerinden tanımlanır. Anlaşılan odur ki bu kurultaya Selçuklu ailesinin her bir üyesi katılmıştır. Selçuklu Devleti'nin teşekkülü açısından çok mühim olması hasebi ile bu kurultayda Tuğrul Bey'in yaptığı konuşma önemlidir.

Ravendî'nin anlattığına göre,

'Tuğrul Beg kardeşi Çağrı Beg'e bir ok verdi ve dedi: "Kır!" O Onun arzu ettiği gibi oku parçaladı. Tuğrul Beg iki oku bir araya getirdi, aynı şeyi yaptı. Bunun üzerine üç tane verdi, güçlkle kırdı. Oklar dört olunca kırmak imkânsız oldu. Tuğrul Beg dedi ki: "Biz de tıpkı bu oklara benzeriz. Ayrı ayrı olduğumuz müddetçe, biraz kuvvetli olan herkes bizi kırmaya, yenmeye kaseder; fakat bir arada olursak, kimse bizi yenemez. Eğer aramızda anlaşmazlık çıkarsa, dünya ele geçirilemez, düşmanlarımız galip olur ve hükümdarlık elden gider."⁶⁸

Reşidü'd-din Fazlullah'ın rivayeti de bu konuşmanın bir tür özeti mahiyetindedir.⁶⁹ Kısacası burada açık bir şekilde Tuğrul Bey birliği ve beraberliği telkin etmekte ve devletin beraber yönetileceği yönünde yorumlanabilecek sözler söylemektedir.⁷⁰

Zaten bu kurultayda yeni devletin toprakları ve fethedilmesi amaçlanan topraklar aile fertleri arasında paylaştırılmıştır. Buna göre Çağrı Bey önceden olduğu gibi Merv'i merkez kabul etmek üzere Horasan'ın büyük kısmını almıştır. Çağrı'nın oğlu Kavurd Kirman'ı alırken amcası Musa Yabgu Herat, Busenç ve Sicistan bölgesini almıştır. Tuğrul Bey Irak'a doğru hareket etmiş; anadan kardeşi İbrahim Yinal, Çağrı Bey'in oğlu Yâkûtî ve amcaoğlu Kutalmış O'nun emrine verilmiştir. Rey şehri ele geçirilip merkez yapılmıştır. Daha sonra İbrahim Yinal Kuhistan ve Cürcan, Kutalmış ise Azerbeycan ve Ermenistan taraflarına gönderilmiştir. M. Altay Köymen'e göre burada aslında devlet iki ana unsura ayrılmıştır ve hali hazırda fethedilmiş bölgeler ve bir kısım hanedan mensubu Çağrı Bey'in emrine verilirken fethedilecek yerler ve

⁶⁵ İbnu'l Esir'e göre bu tahta oturan Çağrı Beydir. El-Hüseynî'de bunu ima ediyor. Fakat tabii ki Selçuklular içerisindeki iktidar yapılanmasını gördüğümüz kadarı ile Beyhakî'nin rivayetini yani Tuğrul Beyin bu tahta oturduğunu doğru kabul etmek gerekir.

⁶⁶ Köymen, age, s. 344.

⁶⁷ Fazlullah, age, s. 92.

⁶⁸ Râvendî, *Kitab-ı Rahatu's Sudûr ve Âyetu's Surûr*, Cilt I, Terc. A. Ateş, s. 101- 102, 1999.

⁶⁹ Fazlullah, age, s. 92.

⁷⁰ Tuğrul Bey bu sözleri hiç söylememiş de olabilir. Çünkü bu anlatım dönemin tarih yazıcılığında sıkça kullanılan bir retoriktir.

fetihçi olarak düşünülen aile fertleri de Tuğrul Bey'in emrine verilmiştir.⁷¹ Köymen'in bu yorumu kabul edilebilir görünmektedir. Fakat şunu da eklemek gerekir ki Tuğrul Bey yine bir devlet başkanı gibi merkezi veya başkent olabilecek coğrafyayı ele almıştır. Zaten kendisi de mevcut durumda Tuğrul Bey'in esas hükümdar Çağrı Bey'in ise bir nevi Yabgu olduğunu söylemektedir.⁷²

Burada üzerinde durulması gereken mesele Selçuklularda iktidar yapılanmasının o zamana kadar ki oluşumu hakkında daha neler söylenebileceğidir. Bu konuda ilk bakılması gereken toprak paylaşımı olabilir. Selçukluların ilk zaferi olan Nesâ Savaşı'nın akabindeki toprak paylaşımında Musa Yabgu Ferâve'yi, Çağrı Bey Dihistan'ı, Tuğrul ise o bölgenin merkezi konumundaki Nesâ'yı almıştı. 1038 yılındaki ikinci zaferde de Horasan'ın merkezi olan Nişâbur Tuğrul Bey'e, Nişâbur'dan sonraki en önemli merkez olan Merv ise Çağrı Bey'e düşmüş, Musa Yabgu'ya ise Serâhs düşmüştü. Hülâsa, toprak paylaşımına bakıldığında Tuğrul Bey'e bariz bir siyasi öncelik ve liderlik verildiği görünür. Toprak aile üyeleri arasında paylaştırılmıştır fakat siyasi merkez konumundaki topraklar her zaman Tuğrul Bey'e verilirken en önemsiz topraklar Musa Yabgu'ya verilmiştir.

Fakat yine de ortada merkezi bir otoriteden ve Tuğrul'un açık bir üstünlüğünden bahsetmek pek mümkün görünmemektedir. Zira toprakların paylaştırılması bir yana siyasi temsilde dahi birlik yoktu ve Gazneli Mesud ile anlaşma yapılması iktiza ettiğinde Selçukluların üç liderini temsilen üç ayrı elçi görüşmelere katılıyordu.⁷³ Ayrıca bu liderlerin kendilerine düşen bölgelerde kendi adlarına hutbe okutuluyordu ve Çağrı Bey kendine Meliku'l Mulûk diyordu.

Yukarıdaki verileri değerlendirdiğimizde ve yorumladığımızda ortaya çıkan durumu bir tür 'eşitler arasında birincilik (primus inter paris)' olarak değerlendirebiliriz. Ailenin önde gelen fertleri kendi aralarında eşit idiler ve birbirlerine karşı bir üstünlükleri yoktu. Kararlar, daha önce geçen kurultay örneklerinde görüldüğü üzere, müzakere ile alınıyor, herkese eşit söz söyleme hakkı veriliyordu. Fakat tabii ki merkezde bir öndere ihtiyaç duyuluyordu ki bu önder de siyasi ve diplomatik açıdan önde olduğu belli olan Tuğrul Bey idi ve tahta da o oturtulmuştu.

Her şeye rağmen unutulmamalıdır ki liderliği ve iktidarın yapısını belirleyen güç ve fiili durumdur. Her ne kadar Selçuklulardaki iktidar yapılanması Türk geleneğinin ve henüz devletleşmemiş olmanın etkisi ile parçalı ve gevşek bir yapılanma olsa da bu durum zamanla ve devlet oturdukça, ilerde göreceğimiz üzere, merkezi otoriteye doğru gidecektir. Nihayetinde bu liderler arasında Yabgu olan, hiyerarşik olarak en üstte olan amca Musa'dır fakat fiili durum Onu en sonda gelir halde bırakmıştır. Devlet kurulduktan sonra ise artık neredeyse görünmez hale gelecektir.

Esasen Selçuklularda iktidarın parçalı ve gevşek görünümü 1040 Dandanakan Zaferi'nden yani Selçuklu Devleti kurulduktan sonra dahi bir süre giderilememiştir. Kurultayda alınan kararlar gereği üç Selçuklu başbuğu da kendilerine ait bölgelerde

⁷¹ El-Hüseynî, age, s. 16; Fazlullah, age, s. 95-96; Köymen, age, s. 364-365.

⁷² Köymen, age, s. 365.

⁷³ Köymen, age, s. 225.

hâkimiyetlerini kurup para bastırmışlardır. Üstelik ilk zamanlarda ne Çağrı Bey ne de Musa Yabgu bu paralarda Tuğrul Bey'in adını anmıştır. Tuğrul Bey ise önceleri 'emir' 1045-1046 yıllarından sonra ise ancak 'sultan' unvanını kullanmaya başlamış ve böylece diğerlerinin kullandığı 'melik' unvanına karşı üstünlüğünü ortaya koymuştur denilebilir. 1046-1047 yılında Rey şehrinde Tuğrul Bey adına basılan paralarda artık es-Sultânü'l-muazzam ve Şâhânşah gibi mutlak üstünlüğü tartışılmaz ünvanlar kullanılmaya başlanmasına rağmen 1049-1050 yıllarına kadar rahatlıkla Tuğrul Bey'in adının zikredilmediği paralar basılabiliyordu. Belli ki zamanla otoritesi artan Tuğrul Bey bu duruma ancak 1062 yılında Çağrı Bey'in oğlu Kavurd Bey tarafından Şiraz'da basılan paralara tepki göstermiş ve Kavurd Bey bir sene sonra önce Tuğrul Bey'in adının anıldığı paralar kestirmek zorunda kalmıştır.⁷⁴ Fakat eldeki verilere göre şu tartışmasızdır ki İbrahim Yınal da dâhil ilk fetihleri yapan aile mensupları paraları kendi adlarına bastırmışlar ve Tuğrul Beyin adını zikretmemişlerdir. Fakat kendileri için 'sultan' unvanını da kullanmamışlardır. Musa yabgu, Çağrı ise Meliku'l-Mulûk unvanını kullanıyordu.⁷⁵

Bir diğer mesele de Selçukluların dışarıdan görünümü ve meşruiyetleri meselesidir. Yukarıda zikredilen ve Selçukluların zaferini önde gelen devletlere duyuran fetihnamelerden biri hassaten önemlidir. Bu Abbasi Halifesine gönderilen fetihnamedir ki Selçukluların O'nun tarafından ve dolayısı ile İslam Dünyası tarafından meşru bir devlet olarak tanınmasını sağlayacak da odur.

O dönemin halifesi el-Kâim bi-Emrillah'a Ebû İshak el-Fukkaî isimli bir elçi ile gönderilen mektup şöyle idi:

“Biz kullarınız, Âl-i Selçûk bin Lokmân, Abbasi Devleti'nin istek ve arzularına her zaman itaat eden, itaatkâr, farz ve sünnetlere bağlı bir topluluğuz. Vaktimizin çoğunu gaza ve cihada harcadık. Bizim önder ve serverimiz İsrâil adında bir amcamız vardı. Yemînü'd-Devle Sultan Mahmud –Allah kabrini nurlandırsın- hiçbir suç cinayet ve hyâneti olmadan onu yakalayıp ve mahsûre-i Kâlencar-i Hind'e gönderdi. Orada ölene kadar yedi sene hapis tuttu. Kabilemizden ve bize bağlı olanlardan birçok kimseyi tutuklayıp kalelerde ölene dek (hapsetti). Mahmud –Allah O'na rahmet etsin- ölünce O'nun yerine oğlu Mesûd bin Mahmûd tahta oturdu. Devlet işlerini ve adaleti ayağa kaldıramadı/hakkıyla yerine getirmedi. Oyun/oynaş, gezme ve eğlence ile meşgul oldu. (Bu nedenle) mülk ü millet başıboş kalıp ihmal edildi. Ehl-i bidat fesat için güç ve fırsat buldu. Horâsân'ın âyân ve önde gelenleri bizden onlara destek için isyan ve ayaklanmamızı ve onları himaye etmemizi istediler. O'nun (Sultan Mesud'un) ümerâ ve orduları kaç defa üzerimize geldiler. Biz ve onlar arasında defalarca harb u darb meydana geldi. Kâide-i devlet ve alâmet-i ikbâl olan nusret ve zafer, çoğu zaman bizimle oldu. Biz gâlip ve zapteden olduk. Şükür bu bağış ve nimete, hamd bu nusrete. Halk/insanlar arasında saadet, adalet ve insaf ile hareket edip zulüm ve cebr yolundan kaçındık ve istiyoruz ki bu iş İslâm dininin kânun ve âdeti üzere, Halîfe'nin fermanı ile olsun. Bu mektubu mutemed Ebû İshak el-Fukkaî eliyle gönderdik.”⁷⁶

⁷⁴ Özgüdenli, 2002, s. 254-255.

⁷⁵ O. G. Özgüdenli, “Yeni Paralar Işığında Kuruluş Devri Selçuklularında Hakimiyet Münasebetleri Hakkında Bazı Düşünceler,” TTK Belleteri, LXV/243, 2002, s. 547-570.

⁷⁶ Fazlullah, age, s. 93.

Reşidü'd-din'in bu metni az çok farklı nüshaları ile Râvendî ve Ebu'l Farac'ta de geçer. Ebu'l Farac'ın naklettiğine göre mektubun başında ok ve yay sembolleri bulunmaktadır. Ok ve yayın hükümalık sembolleri olduğu tartışmasızken Selçuklu ailesine has hükümlerlik sembolleri olduğu da ihtimal dâhilindedir.⁷⁷ Râvendî'deki rivâyet ise şiirlerle süslenmiştir. Aslolan ise bu mektuptaki Selçuklu iktidarını Halife'nin, dolayısı ile İslam Dünyasının nezdinde meşrulaştırıcı unsurlardır.

Mektubun en başından başlarsak buradaki Gaznelilerle yapılan savaşları ve akabinde gelen Selçuklu iktidarını meşrulaştırıcı unsurları şöyle sıralayabiliriz;

- a) Selçuklular Abbasi Devleti'ne ve Hilâfeti'ne, İslâmın farzlarına ve sünnetlerine bağlıdır.
- b) Selçukluların önderleri ve amcaları Gazneli Mahmud tarafından haksız yere derdest edilip öldürülmüştür.
- c) Gazneli Mahmud'un halefi olan oğlu Mesud zevk u sefaya dalmış ve milletin başını boş bırakmıştır. Bunun sonucunda da ülkede bozgunculuk yayılmıştır.
- d) Bu otorite boşluğu ve bozgunculuğun bir sonucu olarak âyân ve eşrâf Selçuklulardan vaziyete el koymalarını istemişlerdir.
- e) Böylelikle Gazneli ve Selçuklu ordusu arasında defaatle muharebeler yapılmış ve hem devletin esası hem de ikbâlin bir alâmeti olan zafer çoğunlukla Selçukluların yanında olmuştur. Dolayısı ile Allah da Selçukluların yanındadır.⁷⁸
- f) Selçuklular yeni tebalarına adalet ve şefkat ile hükmetmişlerdir.

İlginç olan şudur ki yukarıda sayılan meşruiyet gerekçelerinin içerisinde soya dayalı bir gerekçe yoktur. Tabii ki burada Ebu'l Farac nüshasını istisna tutmak iktiza eder zira orada Selçukluları Hun hükümdarlarına bağlayan bir bölüm vardır.⁷⁹ Bunu akılda tutmak koşulu ile şöyle söyleyebiliriz ki, Selçuklular Halife'ye ve İslam dünyasına karşı meşruiyetlerini soy-soptan ziyade yapılan haksızlıklardan mütevellit haklı bir mücadeleye, Allah'ın Onlara zaferi vermesine ve adil olmalarına dayandırmışlardır.

Sonuç

⁷⁷ Özgüdenli, agm.

⁷⁸ Buradaki ifadeler Tuğrul Bey'in 1035 Nesâ Zaferi'nden sonra Gazneli Mesud'a şu ayeti göndermesini hatırlatıyor:

'De ki: "Ey Mülkün sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin; dilediğinden çekip alırsın. Dilediğini aziz edersin; dilediğini zelil edersin. Hayır senin elindedir. Şüphesiz sen her şeye hakkıyla gücü yetersin" (Diyanet İşleri Meali, Âl-i İmran-26).

⁷⁹ Ebu'l Farac'taki mektup şöyledir:

'Ben Arap saltanatının başında bulunan zatın vekiliyim. Hâkim olduğum bütün ülkelerde Halifenin adını ilan ettim. Ahâliyi, seleflerim olan Mahmud'un ve Mesud'un valilerinin zulmünden kurtardım. Ben de herhangi bir sebeple seleflerimin madunu değilim. Onlar da Halifenin bir takım ülkeleri idare eden köleleri idiler. Ben ise hür insanların evladıyım ve Hunların kral hanedanına mensubum. Bundan başka seleflerim derecesinde saygı görmekle beraber bana yapılacak hizmetlerin ve beni ayırdeden meziyetlerin Onlardan üstün olacağını sanıyorum.' Ebu'l Farac, age, s. 299.

Buraya kadar söylenenlerden anlaşılabilir ki gerek Selçuklu kimliği gerekse Selçuklu Devleti'nin teşekkülü mümkün olduğunca seçkin bir soy algısından uzakta oluşmuştur. Bu süreçte Selçuklular tarafından muğlak bir seçkinliğe nadiren atıfta bulunulsa da bu meyanda ellerindeki tek sermaye Selçuk Bey'in, yani atalarının, önde gelen bir Oğuz komutanı olması idi ki O da peşinde toplamda 1000 atının dahi olmadığı bir komutandı. Böylece Selçukluların Oğuzlar arasında liderliğini sağlayan Çağrı Bey'in askeri Tuğrul Bey'in siyasi liderliği idi.

Selçuklu kimliğinin oluşumu da bu durumdan ayrı düşünülemez. Selçuk Bey ve haleflerinin mücadelesi görece uzun bir süre içerisinde devletleşmeye doğru giderken Selçuklu kimliğini de doğurmuştu. 'Bu mücadeleleri dolayısı ile en az iki nesil, kendilerini bildikleri andan itibaren, "Selçuk" adını ve bu ada mensup olanların adlarını duymuşlardır.' Onlar Selçuk Bey'den başlayarak yaptıkları ittifaklar, kurdukları stratejiler ve adım adım ilerlemeleri neticesinde hem kendi kimliklerini oluşturmuşlar hem de Horasan halkına kendilerini meşru hükümdarları olarak kabul ettirmişlerdir.⁸⁰

Gördüğümüz üzere, Selçuklu kimliği ve iktidarının oluşmasında ve meşrulaşmasında birçok etken rol oynadı. Selçuk Bey'in İslâm'ı kucaklayarak başlattığı hareket bölgenin devletlerinin güç oyunlarında kilit rol oynamayı bilen aile liderleri elinde yeni sahalara açtı ve böylece çevrede liderlik arayan birçok Türk tâifesi onlara katıldı. Bu Türklerin kendi içinde Selçuklu hânedanının meşrulaşmasıydı. Vakâyinâmelerin kültürel meşrulaştırmasından önce Selçuklu ailesinin Tuğrul Bey ile akılcı Çağrı Bey ile de savaşçı liderliği hem ailenin kendi içinde bir iktidarın oluşmasını sağladı hem de vatanlarından kopup liderlik arayan göçebe Oğuz ve Türkmenleri etrafında topladı. Böylelikle 100 atlı ile yola çıkan Selçuk'un takipçileri binlerce atlıya sahip büyük bir topluluğa dönüştü. Zaferler geldikçe Selçukluların İslâm hilâfetinin koruyuculuğuna soyunmaları onları dinî açıdan ve Müslümanların gözünde de meşrulaştırdı. Dandanakan Savaşı ile Gazneliler gibi büyük bir devlete galebe çalmaları siyasi açıdan da onları meşrulaştırdı. İstikrarlı bir şekilde meşrûiyeti yükselen Selçuklu ailesi nihâyet hem askerî hem kültürel hem de siyasi açıdan güçlü meşrûiyete sahip bir imparatorluk kurmaya muvaffak oldu.

Kaynakça

- Adahoğlu, H. H. *Büyük Selçuklu Devleti ile Abbasi Halifeliği Münasebetleri*. (Doktora), Marmara Üniversitesi, s. 59, 1996.
- Agacanov, S. G. *Oğuzlar*, İstanbul: Selenge Yayınları, 2002.
- Agacanov, S. G. *Selçuklular*, İstanbul: Ötüken, 2006.
- Ahmed Bin Mahmud, *Selçukname*, Terc. E. Merçil, İstanbul: Kervan Kitapçılık, 1977.
- Ebu'l Farac, Abu'l Farac Tarihi, Terc. Ö. R. Doğrul, Cilt I, Ankara: TTK, s. 292-293, 1945.
- El-Cûzcânî, Tabakât-ı Nâsırî, Terc. E. Göksu, Ankara: TTK, 2015.
- Fazlullah, R. Câmîü't-Tevârih Terc: H. H. Güneş, Erkan Göksu, İstanbul: Selenge Yayınları, 2010.
- İbnü'l-Esir, El-Kâmil Fi't-Tarih, Cilt VIII, Beyrut: Dâru'l Kutubu'l-İlmiyye, 1987.

⁸⁰ Köymen, 2011, s. 353.

- İbnü'l-Esir, El-Kâmil Fi't-Tarih, Cilt IX, Beyrut: Dâru'l Kutubu'l-İlmiyye, 1987.
- Kafesoğlu, İ. "Selçuk'un Oğulları ve Torunları," Türkiyât Mecmuâsı, Cilt XIII, 1958.
- Kazvîni, Tarih-i Güzide, Erkan Göksu Ed., s. 6. 2015.
- Köymen, M. A. Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri, Cilt I, Ankara: TTK Basımevi, 2011.
- _____, Selçuklu Devri Türk Tarihi, Ankara: Türk Tarih Kurum, 1993.
- _____, Tuğrul Bey ve Zamanı, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s. 12, 1976.
- Minorsky, V. Hudûdü'l lem Mine'l Meşrik İle'l Magrib, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2008.
- Mîrhând, Târîh-I Ravzatu's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ, Terc. E. Göksu, 2015.
- Özaydın, A. "Cend," Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt VII, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınevi, 1996.
- Özgülendi, Osman Gazi. Selçuklular, Cilt I, Ankara: İSAM Yayınları, 2013.
- _____, "Ülüş Sisteminden Merkezî Devlete: Selçuklu Devlet Telakkîsinin Teşekkülü", H. C. Güzel Ed., Türkler, Cilt V, s. 249-264, Yeni Türkiye Yayınları, s. 252-255, 2002.
- _____, "Yeni Paralar Işığında Kuruluş Devri Selçuklularında Hakimiyet Münasebetleri Hakkında Bazı Düşünceler," TTK Belleten, LXV/243, s. 547-570, 2002.
- Piyadeoğlu, C. Çağrı Bey, İstanbul: Timaş, s. 52, 2011
- Râvendî, Kitab-ı Rahatu's Sudûr ve Âyetu's Surûr, Cilt I, Terc. A. Ateş, 1999.
- Sadreddin Ali bin Nasır El-Hüseynî, Zübdetü-t Tevârîh: Ahbâru-l Umerâ ve-l Mulûki-l Selçukiyye, M. Nurettin Ed., Beyrut: Dâru İkra, 1983.
- Sevim, A. Azîmî Tarihi, TTK, 2006.
- Sümer, F. Oğuzlar (Türkmenler): Tarihleri-Boy Teşkiatı-Destanları, İstanbul, 1980.
- Sümer, F. Oğuzlar, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 33, s. 325-330), İstanbul: TDV Yayın ve Matbaacılık, 2007.
- Turan, O. Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, İstanbul: Turan Neşriyat, 1969.

Nazilli Yahya Paşa (Eski-Yeni) Cami Haziresi Mezar Taşları

Evren GÖKÇE¹

Öz

Osmanlı sosyo-kültürel hayatı hakkında önemli bilgiler içeren kaynaklardan birisi mezar taşlarıdır. Osmanlı mezar taşları sayesinde arşiv belgelerine yansımayan önemli detaylar tespit edilebilmektedir. Bu durum mezar taşlarının tarih araştırmalarındaki önemini artırmaktadır. Başkent İstanbul'un yanı sıra Anadolu'da bulunan birçok şehirde bulunan mezar taşları çeşitli inceleme ve araştırmalara konu teşkil etmektedir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra büyüyerek Aydın'da önemli bir yerleşim merkezi olan Nazilli'de Osmanlı döneminden kalma tarihi eserlerin sayısı azdır. Bu tarihi eserler ağırlıklı olarak cami, mescit ve türbe gibi dini yapılardır. Bu yapılardan bazılarının bünyesinde küçük çaplı hazireler mevcuttur. Bu hazirelerde şehir tarihi açısından önem arz eden Osmanlı dönemine ait mezar taşları bulunmaktadır.

Aşağı Nazilli bölgesinde bulunan Yahya Paşa Cami bünyesinde Osmanlı mezar taşlarının bulunduğu bir hazire barındırmaktadır. Caminin güney batı köşesinde yer alan hazirede on dört adet mezar taşı bulunmaktadır. Bu çalışmada söz konusu hazirede bulunan mezar taşları incelenmiştir. Böylece Osmanlı mezar taşı ve Nazilli tarihi araştırmalarına katkı sağlanması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Mezar Taşları, Yahya Paşa Cami, Hazire, Nazilli

Nazilli Yahya Paşa (Eski-Yeni) Mosque Graveyard Tombstones

Abstract:

The Ottoman tombstones are sources that include important pieces of information and data about socio-cultural life. Thanks to tombstones, some important details which are not found among the Ottoman archive documents. Thus, the importance of tombstones in historical researches is increasing. Besides İstanbul, tombstones which exist in numerous Anatolian settlements, were subjected to various examinations and researches.

The Ottoman historical artifacts are rare in Nazilli, a town which developed in the second half of 19th century and became one of the most important settlements in Aydın. These places are generally religious types as mosque, masjid, and mousoleum. In historical places of the town, there are some small-scale enclosed graveyards. At these enclosed graveyards, there are Ottoman tombstones which are important for the local history.

Yahya Paşa Mosque, which was constructed in the Lower Nazilli, has an historical graveyard that where Ottoman tombstones exist. There are fourteen tombstones in the graveyard which was located at the southwestern corner of the Mosque. In this article, Ottoman tombstones at Yahya Paşa Mosque's graveyard were examined

¹ Tarih doktoru. E-posta: evren1839@hotmail.com. Orcid: 0000-0001-5930-3020

and analyzed, and it is also planned that contribute Ottoman tombstone researches to the local history of Nazilli

Keywords: Ottoman tombstones, Yahya Paşa Mosque, Graveyard, Nazilli

Giriş

Osmanlı medeniyeti söz konusu olunca akla ilk gelen unsurlardan birisi olan mezar taşları, aynı zamanda arşiv belgelerine yansımaya bilgilerin elde edildiği önemli kaynaklardır. Geçmişte çeşitli nedenlerle meydana gelen yoğun tahribat ve yok olmalara rağmen, günümüze çok sayıda Osmanlı mezar taşı ulaşmıştır. Bu taşların önemi her geçen gün daha iyi anlaşılacak korunmaları için gereken tedbirler alınmakta, mümkün olduğunca yok olmalarının önüne geçilmektedir. Osmanlı mezar taşları, bu nitelikleriyle tarihin somut kanıtları olma niteliğine sahiptirler.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Aydın sancağının kazalarından olan Nazilli, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ciddi bir gelişim süreci yaşamıştır. I. Dünya Savaşı ve sonrasında yaşanan işgal ile birlikte bu süreç sekteye uğramakla birlikte, Cumhuriyet'in ilanından sonra Nazilli yeniden aynı sürecin içine girmiş ve günümüzde Türkiye'nin en büyük ilçelerinden birisi haline gelmiştir. Osmanlı döneminde nüfusun ağırlıklı olarak Aşağı Nazilli olarak bilinen bölgede yaşadığı şehirde, 1881 tarihinden itibaren demiryolunun geçmesiyle birlikte Yukarı Nazilli yani Pazarköy bölgesi büyümüş, zamanla şehrin iki ana yerleşiminden birisini oluşturmuştur.

Şehrin temel yerleşimini teşkil ettiği için tarihi eserlerin istisnalar hariç tamamına yakını Aşağı Nazilli'de bulunmaktadır. Bunlardan birisi, Yahya Paşa veya diğer adıyla Eski-Yeni Cami'dir. Yahya Paşa Cami aynı zamanda şehirde az sayıdaki hazirelerden birisini barındırmaktadır. Caminin güneybatı köşesinde bulunan hazirede on iki adet Osmanlı mezar taşı günümüze gelmiştir. Bu incelemede Yahya Paşa Cami haziresindeki söz konusu mezar taşları mercek altına alınmıştır. İlk aşamada bu taşlarda mevcut kitabelerin günümüz Türkçesine transkripsiyonu yapılmıştır. İkinci aşamada ise şekil, süsleme ve başlık gibi teknik özellikler incelenmiştir. Bu aşamalardan sonra elde edilen veriler çeşitli açılardan değerlendirilip birtakım sonuçlara ulaşılmaya çalışılmış ve Nazilli'nin sosyo-kültürel tarihi hakkında yapılan çalışmalara katkı sağlanması hedeflenmiştir.

39

1.Nazilli Yahya Paşa (Eski Yeni) Camii

Nazilli'deki Osmanlı dönemi camilerinden olan Yahya Paşa Cami, şehrin Aşağı Nazilli olarak bilinen bölgesinde bulunmaktadır. Caminin kuzey yönünde bulunan üst tarafında 208 sokak üzerinde, Aşağı Nazilli'deki bulunan başka bir Osmanlı dönemi eseri olan Ağa Cami mevcuttur. Mevki olarak Dumlupınar mahallesinde 361 sokak ile 208 sokağın kesişim yaptığı noktada yer alan Yahya Paşa Cami'nin giriş kısmı, kuzeybatıya doğru bakmakta olup Yukarı Nazilli yönüne, kible yönü ise güney batıya doğru Nazilli ovasına bakmaktadır. (Harita-I-II) Cami sâlnâmelere göre Osmanlı döneminde Hüseyin Hasan mahallesi sınırlarında kalmakta, avlusunda Yahya Paşa Medresesi adlı eğitim kurumu bulunmaktaydı. (Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye, 1321: 376)

Kaynaklarda hakkında pek bilgiye rastlanmayan Yahya Paşa Cami hakkında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanan *Türkiye’de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler* isimli eserde caminin aynı zamanda Eski-Yeni Cami olarak bilindiği belirtilmekte, fakat yapım tarihi ve banisi hakkında herhangi bir bilgiye yer verilmemektedir. Bununla birlikte yapılan restorasyondan sonra kapısına banisinin Yahya Paşa olduğuna dair bir yazı konulmuş ve yapım tarihi olarak 1573 yılı belirtilmiştir. (Türkiye’de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler, 1963: 709; Resim-I-III)

Tescilli bir vakıf eseri olan cami mimari açıdan tek kubbeli, kare planlı ve kubbe kasnağı iki kademelidir. Ana mekân beden duvarları üzerine dört köşede dört payanda ile desteklenmiştir. Cami pandatifleri ile iç süslemeleri basit şablon süslemeli olup, kubbesinde yer alan barok kabartma dışında diğer süslemeleri baskı süslemedir. Mihrap kemerinin üzerinde alçı süslemeler bulunmaktadır. (Türkiye’de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler,709; Aydın İl Kültür Müdürlüğü Envanteri-I, 2012:344)

Özellikle iç süslemeler açısından zengin bir görünüm arz eden camide, iç mekânın kuzeyini kaplayan üst kattaki mahfil, günümüzde kadınlar için ayrılmıştır. Buraya çıkış son cemaat yerinin batısında yer alan minare merdivenlerinin altındaki girişten sağlanmaktadır. Mihrabı alçıdan olan caminin minberi ahşaptır. Beden duvarları iki kademe olarak yükselen camide simetrik olarak iki sıra pencereler mevcuttur. Minare, iç mekân ile son cemaat yerinin birleştiği yerin kuzeybatısında sekizgen gövdeli kaide üzerinde silindirik olarak yükselmektedir. İç süslemeler dışında mihrap ve kubbe merkezindeki süslemeler alçı kabartma tekniği ile yapılmıştır. Diğer süslemelerin ise yaş sıva üzerine boya (*fresco buono*) ve şablon teknikleri ile yapıldığı düşünülmektedir. Barok ve rokoko gibi batı tarzı sanatların kullanıldığı süsleme kompozisyonlarında kırmızı, siyah, mavi vb. renklere yer verilmiştir. Kompozisyonlarda aynı zamanda bitki, yaprak, madalyon gibi unsurlar mevcuttur. Bazı madalyonların içinde Allah, Hz. Muhammed, dört halife, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Bilal Habeşi isimleri yer almakta, mihrabın önündeki panoda ise Allah lafzıyla, Al-i İmran Sûresi’nin 37. ayeti (*Kulle mâ dehale aleyke Zekerîyye’l-mihrâb*) bulunmaktadır. (Yurtsal, 2009: 35-37)

Caminin imâm-hatibi sn. Mesut Atanak tarafından verilen bilgilere göre, Yahya Paşa Camii Kâbe ölçülerinde inşa edilmiştir. İç mekânda bulunan kürsü ve ahşap işlemler orjinaldir. Kalınlığı 1.40 cm. olan duvarların dış tarafında iç mekân ile bağlantılı delikler mevcut olup bu delikler vasıtası ile rutubet ve nem sorunu çözüme kavuşturulmuştur. Caminin bulunduğu Aşağı Nazilli bölgesinde bulunan evlerde rutubet ve nem sebebiyle sıvalar dökülmekte iken camide bu tedbir sebebiyle benzer sorunlar yaşanmamaktadır. Ayrıca, caminin dört köşesinin önlerine yapılmış olan bir metre derinliğe sahip kapaklı kanallar vasıtasıyla rutubet önlediği gibi, su baskınlarının önüne geçilmesi hedeflenmiştir. İç mekânda örümcek ağı vb. oluşmaması için caminin duvarlarında kullanılan harca deve kuşu yumurtası karıştırılmıştır. Dış avluda bugün bahçe olan yerin kuzey batısında eski dönemlerde eğitim verilen Yahya Paşa Medresesi’nin temel kalıntıları mevcuttur. Bahçe ile cami avlusunu birbirinden ayıran beton çitleri birleştiren süslemeli stilize mermer sütunlar eski dönemlerden kalmadır. Abdest alınan yerin yanında yerde devrik şekilde bir sütun mevcut olup, Roma- Bizans dönemine ait oldukları tahmin edilmektedir.

Sn. Atanak tarafından verilen diğer bilgilere göre, caminin tezyinatında kullanılan bitkisel karakterli süslemeler arasında, üst katta kadınlar mahfilinin hemen girişinde bulunan pandatif motifi orjinalliğini korumaktadır. Son restorasyon sırasında, daha önce yapılan sıvanın altından çıkarılan motif olduğu gibi bırakılmıştır. Caminin duvarlarında madalyonlar içinde bulunan hat levhaları arasındaki celi-sülüs müsenna Hasan Hüseyin hattı ise dikkat çeken ve nadir görülen bir eserdir. Kadınlar mahfiline girilen ve müezzine ayrılmış yerin karşısında bulunan kısımdan aynı zamanda minareye çıkılmaktadır. Bu özellik, cami mimarisindeki dikkat çekici unsurlardandır. Cami kapısının muhtemelen XIX. yüzyıl veya öncesinden kalma olan anahtarı ise hala kullanılmaktadır. İç mekanla birleşik olan son cemaat yerinin üstünü kapatan kubbeler ise başlıklı sütunlara oturtulmuştur. Bu sütunlar esasen ahşap olup, caminin bulunduğu bölgenin nemli ve rutubetli olması nedeniyle dışarıdan sıvayla kaplanmıştır.²

2.Yahya Paşa Cami Haziresi

Yahya Paşa Cami haziresi, konum olarak caminin sağ beden duvarının yanında ve bu duvarın kible yönündeki beden duvarı ile kesiştiği noktada bulunmaktadır. Caminin 361. sokakta yer alan sağ taraf girişinden başlayan bahçenin üzerinde bulunan hazire, bahçenin caminin sağ beden duvarıyla bitiştiği kısmın ucunda, üçgen bir şekil alarak sonlanmakta bu noktadan küçük bir aralıkla kible yönüne geçilmektedir. Camiyi ve avluyu çevreleyen dış duvar aynı zamanda hazirenin dış duvarını teşkil etmektedir. Cami sağ beden duvarı ile hazire iç duvarı arasında ayrıca rutubet, nem ve su baskınlarını önlemek için yapılmış kanalın bir kısmı uzanmakta, kanal caminin kible yönündeki beden duvarıyla sola dönmektedir. Hazire iç duvarı üç basamaklı bir taş merdiven ile ortasından ikiye bölünmüştür. Bu bölümlerden üst tarafta bulunan kısım kare şeklinde iken, altında kalan kısım ise bahçe ile camiyi çevreleyen dış duvarın bitişmesi ile üçgen şekline girmektedir. (Harita-II; Resim No: III-IV)

41

Hazirenin iç duvarı caminin 208. Sokak ile 361. sokağın kesiştiği yerde bulunan yan girişinden bahçe ile birlikte başlamakta, güney-güneybatı yönünde uzanmaktadır. Hazirenin bulunduğu kısma gelindiğinde iç duvar yukarıda belirtildiği gibi hazireye geçişi sağlayan üç basamaklı bir merdivenle ikiye ayrılmaktadır. Ayrıca hazirenin bulunduğu yerde üstü mermer plakalarla kaplanmıştır. Üç basamaklı merdivenle birbirinden ayrılan hazirenin ilk kısmı kare şeklinde olup, ikinci kısma nazaran üst tarafta bulunmaktadır. İkinci kısım ise camiyi çevreleyen dış duvar ile caminin kible beden duvarının kesiştiği yerde olup, üçgen bir uçla sonlanmaktadır.

İkinci kısımda camiyi ve hazireyi çevreleyen dış duvarda açılmış bir demir şebekeli pencere mevcuttur. Bu sayede dışarıdan hazirenin içi kısmen görülebilmektedir. Demir şebekeler birbirlerinden geçmeli olarak yapılmış olup kare görünümü ve beyaz boyalıdır. Pencerenin üst alt ve yanlarında üzerinde süslemeler

² Araştırmamız esnasında her türlü kolaylığı gösteren caminin imam-hatibi sn. Mesut Atanak'a teşekkürü bir borç bilirim.

olan mermer söveler bulunmaktadır. Sövelerden üstte olan bulunduğu yerden çıkarılmış olup hazirenin içinde duvara dayalı olarak durmaktadır. Yerinde bulunan diğer sövelerin üzerinde çeşitli süslemeler mevcuttur. Bu süslemelerde geleneksel, geometrik, nesnel ve bitkisel tarza motiflere yer verilmiştir. Bunların yatay, yuvarlak kemerli, dikdörtgen ve üçgen şeklinde silmeler, rozet, çarkıfelek, düğme, vazo, nar, armut, karanfil, lale, stilize yapraklar, dallar, sahan, çanak ve balık gibi motifler olduğu görülmektedir. (Resim No:III-V)

Yahya Paşa Cami haziresinde, üç ayaktaşı dokuz şahide olmak üzere toplam on iki mezar taşı mevcuttur. Taşlar karşılıklı olarak gelişigüzel bir biçimde dikilmiştir. Caminin yakınında oturan bazı mahalle sakinleri taşların esasen buraya ait olmadıklarını, hazireye sonradan getirilerek dikildiklerini ifade etmektedirler. Bu durumun yanı sıra, taşlardaki düzensiz dizilim restorasyonlar sırasında yapılan müdahalelerle alakalı olabilir. Hazirede bulunan mezar taşları okunabilir durumda ve genel olarak sağlamdır. Bununla birlikte birkaç taşta başlık, gövde ve gövdenin toprakla birleştiği kısımlarda kırılmalar görülmektedir. (Resim No:III)

3.Yahya Paşa Cami Haziresi Mezar Taşları

a-Müftizâde Hâcı Nûrî Efendi

Şahide No:1

Ayaktaşı No:1

Ayaktaşı Çizim No:1

Başlık No:1

Sahibi: Hâcı Nûrî Efendi

Tarihi: H.8 Cemâziyülevvel 1327/ M.28 Mayıs 1909

Mezar Formu: Muhtemelen toprak mezar

Şahide Formu: Dikdörtgen kesitli erkek başlıklı

Ayaktaşı Formu: Dikdörtgen kesitli sivri kemerli

Malzemesi: Mermer

İşleniş Tekniği: Oyma ve kabartma

Kitabe Yazı Türü: Talik

Kitabe Metni:

Hüve'l-baki 8 Cemâziyülevvel 1327

Müftizâde Mustafâ

Efendi mahdumu

Ulemâ-yı benâmdan Hâcı

Nûrî Efendi ruhuna

Fâtîha

Genel Tanım: Dikdörtgen kesitli erkek başlıklı şahide yukarıdan aşağıya doğru hafif daralan formdadır. Şahidenin sağ omuz kısmında küçük bir kırılma mevcuttur. Şahideyi dikdörtgen bir bordür çevrelemektedir. Bordürün serlevhâ ve tarihin ibarelerinin bulunduğu kartuştu başlık boynundan ayıran kısmının kilit noktasında, yukarı doğru bir kaş kemer çıkıntısı bulunmaktadır. Serlevhâ ve tarih kartuşu aynı zamanda diğer kartuşlardan kısmen geniş olup, düzensiz dikdörtgen görünümü sergilemektedir. Dikdörtgen bordür Fâtiha ibaresinin bulunduğu kartuşun alt silmesine gelindiğinde ince bir şekil almakta, üzerinde iç ve dışa doğru dönük kaş kemer çıkıntıları bulunmaktadır. Altı satırdan oluşan talik hatlı kitabe kuşağı diagonal olarak sağdan sola doğru hafifçe yükselmekte olup aynı durum satırları birbirinden ayıran kartuşlar için de geçerlidir.

Başlık: Kalın ve düz bir boyunla gövdeden ayrılan başlık, oval ve sarıklı başlık türündedir. Üst kısmı hafifçe görülen başlığı çevreleyen sarık, yatay ve kalın dilimlerle başlığı dolanmakta, ortaya gelindiğinde dilimler kalın bir dilimle birleşmektedir. Başlığın ön yüzünün tam ortasında bulunan ve diagonal olarak soldan sağa doğru yukarıya yükselen kalın dilim ise sarık dilimlerini ortadan ikiye ayırmaktadır. Bu kalın dilim aynı zamanda başlığa estetik bir görünüm sağlamaktadır. Başlığın arka yüzünde zamanın tahribatıyla görülen aşınma yüzünden sarık dilimleri görünmemektedir. Bu aşınma ile birlikte yüzeyde küçük çapta çatlamlar mevcuttur.

Ayaktaşı: Dikdörtgen kesitli sivri kemerli ayaktaşının sağ tarafı kırıktır. Ayaktaşı gövdesinde bitkisel bir süsleme kompozisyonu olarak servi ağacı motifine yer verilmiştir. Ancak bu motif görülemeyecek derecede silikleşmiştir.

b-Hâcı Nûrî Mahdumu Mehmed Sâlih Efendi

Şahide No:2

Başlık No: 2-3

Şahide Çizim No:1

Başlık Çizim No:1

Sahibi: Mehmed Sâlih Efendi

Tarihi: H.24 Zilka'de 1326/M.18 Aralık 1908

Mezar Formu: Muhtemelen toprak mezar

Şahide Formu: Dikdörtgen kesitli erkek başlıklı

Malzemesi: Mermer

İşleniş Tekniği: Oyma ve kabartma

Kitabe Yazı Türü: Talik

Kitabe Metni:

Hüve'l-baki 24 Zilka'de 1326

*Dehre gelen akıbet eyler vefât
İşte bu da Mehmed Sâlih idi
Vasil-ı seb'in hoş hâl idi.
Ömri ibâdet ile tâat idi.
Var ise günâhı ola afve karîn
Eyleye hâk cümle azâbdan emîn
Müderris Hâcı Nûrî Efendi
Mahdumu Mehmed Sâlih Efendi ruhuna Fâtiha*

Genel Tanım: Dikdörtgen kesitli erkek başlıklı şahide hafifçe aşağıya doğru daralan formdadır. Şahide üzerinde diagonal olarak sağdan sola yükselen dokuz satırlık talik hatlı kitabe kuşağı yer almaktadır. Kitabe satırları yine diagonal şekilde sağdan sola doğru yükselen düz silmelerle birbirinden ayrılmaktadır. Kitabe kuşağını çevreleyen dikdörtgen bordür, en üstte serlevhâ ve tarihin bulunduğu kartuşla başlık kısmını şahide gövdesinden ayırmakta, en altta dua veya Fâtiha ibaresinin bulunduğu kartuşun alt silmesinde yuvarlak şekle girmektedir. Serlevhâ ve tarihin bulunduğu kartuş diğer kartuşlara nazaran daha geniş olup düzensiz dikdörtgen görünümü arz etmektedir.

44

Başlık: Şahide başlığı düz bir boyun üzerinde yükselen sarıklı fes başlıktır. Başlığın bir kısmı görünmektedir. Başlık üzerindeki sarık ise soldan sağa diagonal veya çaprazlama olarak sarılmış olup ince dilimlerden oluşmaktadır. Hâcı Nûrî Efendi başlığında görüldüğü gibi, ortada bulunan ve diagonal olarak yine sağdan sola doğru yükselen kalın bir dilim bu dilimleri ikiye ayırmaktadır. Bu dilimlerden üsttekiler sol üst, alttakiler ise sol alt yönde ortadaki kalın dilimin altında toplanmaktadır. Bu şekilde başlığa yine estetik bir görünüm kazandırılmıştır. Başlığın arka yüzeyinde de benzer bir şekillendirme olmakla birlikte kalın bir dilime yer verilmemiştir. Fes başlığın tabla kısmı düz şekillendirilmiş olup tabla üzerinde püskül mevcut değildir.

c-Hâcı Kara Mehmedzâde İbrâhim Efendi

Şahide No:3

Başlık No:4-5-6

Şahide Çizim No:2

Başlık Çizim No:2-3

Sahibi: İbrâhim Efendi

Tarihi: R.30 Haziran 1323/M.13 Temmuz 1907

Mezar Formu: Muhtemelen toprak mezar

Şahide Formu: Dikdörtgen kesitli erkek başlıklı

Malzemesi: Mermer

İşleniş Tekniği: Oyma ve kabartma

Kitabe Yazı Türü: Talik

Kitabe Metni: *Hüve'l-bâki 30 Hazîran 1323*

İtdi rihlet bu fenâdan İbrâhim Efendi

Nâmı hattât-ı şehri idi bu devr içre muhterem

Nûş idüb câm-ı ecelden basdı uhrâya kadem

Cennet-i âlâda virsün ana hakk dürlü niam

Hattât-ı şehri Hâcı Kara Mehmedzâde

İbrâhim Efendi rûhuna Fâtîha

Genel Tanım: Dikdörtgen kesitli erkek başlıklı şahide yukarıdan aşağıya doğru hafifçe daralan formdadır. Talik hatla yazılmış yedi satırlık kitabeyi dikdörtgen bir bordür çevrelemektedir. Bordür, serlevhâ ve tarihin bulunduğu kartuşun kilit taşı noktasında yukarıya doğru dönük kaş kemer çıkıntısı yapmaktadır. Kitabe satırları soldan sağa hafif diagonal şekilde yükselmekte olup, aynı durum satırları birbirinden ayıran düz silmeler için de geçerlidir. Serlevhâ ve tarih ibarelerinin bulunduğu kartuş, diğer kartuşlara göre kısmen geniş olup düzensiz dikdörtgen görünümündedir. Kitabe kuşağını ve şahideyi çevreleyen dikdörtgen bordür Fatiha ibaresinin bulunduğu kartuşun alt silmesinde oval bir şekil almakta, ayrıca ortasında aşağıya doğru bir kaş kemer çıkıntısı bulunmaktadır.

Başlık: Şahide başlığı düz bir boyun üzerinden yükselen sarıklı fes başlıktan oluşmaktadır. Fes başlığı çevreleyen sarığın yatay sarılmış ilk dilimi çok az görülmekte olup alttaki dilimin içinde sokulmuştur. Alttaki yatay dilim ise başlığı geniş bir biçimde çevrelemektedir. Her iki dilim hafif diagonal olarak sarılmıştır. Bununla birlikte fes başlığın üstünde geniş, sağ alt kısmında küçük boşluklar bırakılmıştır. Sarık dilimlerinin üzerinde bitkisel süsleme unsurları mevcuttur. Bu süslemelerin ince silmeler arasında soldan sağa doğru diagonal şekilde yükselen dörder yapraklı çiçek ve üçgen yaprak motifleri olduğu görülmektedir. Sarığın sarıldığı fes başlığın püskülü tabla kısmından başlayıp arkaya doğru indirilmiş ve sarığın içine sokulmuştur.

ç-Ali Ağazâde Kızı Fâtma Kadın

Şahide No:4

Şahide Çizim No:3

Sahibi: Fâtma Kadın

Tarihi: H.1159/M.1746-1747

Mezar Formu: Muhtemelen toprak mezar

Şahide Formu: Dikdörtgen kesitli kadın başlıklı

Malzemesi: Mermer

İşleniş Tekniği: Oyma ve kabartma

Kitabe Yazı Türü: Sülüs

Kitabe Metni: *Merhûme lehâ ve mağfüre lehâ*

Ali Ağazâde kızı

Fâtma Kadın rûhı-çün

El-Fâtiha

1159

Genel Tanım: Dikdörtgen kesitli sivri kemerli kadın başlıklı şahide omuzlardan itibaren yukarıdan aşağıya doğru hafifçe daralmaktadır. Omuz üstünde ise pahlar sebebiyle aşağıdan yukarıya doğru kademeli bir daralma görülmektedir. Sülüs hatla yazılmış beş satırlık kitabe kuşağını çevreleyen bir bordürle birlikte, satırları birbirinden ayıran silmeler mevcut değildir. Şahide omuzlarının üstünden başlığa geçişte gövde iç bükey şekilde düz ve dikey bir biçimde keskince pahlanarak daralmaktadır. Pahlı kısmın üzerinde başlık boynuna geçilmeden sağ ve solda iç bükey pahlarla oluşturulmuş mukarnasa benzer ters üçgen süslemeleri ile karşılaşmaktadır. Ters üçgenlerin üstünde aynı zamanda başlık boynu ile şahide gövdesini ayıran yatay ince bir silme görünmektedir. Silme gövdeyi ön ve arka yüzde daire şeklinde dolanmaktadır. Silmenin üzerinde aşağıdan yukarıya doğru daralan hafif oval şeklindeki başlık boynu mevcuttur.

46

Başlık: Şahidenin hotoz olması muhtemel başlığı kırık olup günümüze ulaşmamıştır.

d-Cücezâde Es-Seyyîd Mehmed Efendi

Şahide No:5

Ayaktaşı No:2

Başlık No:7

Şahide Çizim No:4

Ayaktaşı Çizim No:2

Sahibi: Es-Seyyîd Mehmed Efendi

Tarihi: H.10 Muharrem 1268/M.14 Kasım 1851

Mezar Formu: Muhtemelen toprak mezar

Şahide Formu: Dikdörtgen kesitli erkek başlıklı

Ayaktaşı Formu: Dikdörtgen kesitli sivri kemerli tepelikli

Malzemesi: Mermer

İşleniş Tekniği: Oyma ve kabartma

Kitabe Yazı Türü: Talik

Kitabe Metni: *El-Bâkî Hüvâllahû-teâlâ*
Bir nice müdded Yahya Paşa Cami'
şerîfinin sürûrî ma'nevî
ihyâsına müzâhir olan tefsir-i âyân-ı ilâhiyye ve sîyer-i
âsâr ve ehâdis-i nebeviyye ve tedris-i ulûm-ı ilâhiyye
ve tezkîr-i v'az u nasihât-ı
meâliyye ile meşgûl iken gabn-i kazâ'
ol vechle irtihâl-i dâr-ı bekâ iden merhûm ve mağfûr
Cücezâde Es-Seyyîd Mehmed Efendi
Rûh-ı şerîfleri için Fâtihat'ül-kitâb
Fî sene 68 garsz (gars) 10 Muharrem

Genel Tanım: Dikdörtgen kesitli erkek başlıklı şahide gövdesini dikdörtgen bir bordür çevrelemektedir. On bir satırdan oluşan talik hatlı kitabe kuşağı sağdan sola hafif diagonal şekilde yükselmektedir. Aynı durum satırların yerleştirildiği kartuşları birbirinden ayıran kalın yatay silmeler için de geçerlidir. En altta tarih ibaresinin bulunduğu kartuş ise oval olarak şekillendirilmiştir. Şahide omuzlarında mevcut olan dikey pahlarla başlık boynuna geçilmektedir. Pahların üzerinde kısmen mukarnas görünümünde uçları aşağıya doğru dönük küçük üçgen pahlara yer verilerek görünüme estetik kazandırılmak istenmiştir.

Başlık: Kalın ve yukarıda belirtildiği gibi yanlardan hafif pahlı bir boynun üzerinde yer alan başlık oval sarıklı başlık şeklindedir. Sarık dilimleri ise yandan yatay ve üstten çaprazlama olarak birbirlerini kesen baklava dilimleri halindedir. Dilimler başlığın altında ince bir silmede birleşmekte, ince silme başlığı dairevi olarak çevrelemektedir. Başlığın açık bırakılan üst kısmının ortasında bir düğme mevcuttur

Ayaktaşı: Dikdörtgen kesitli sivri kemerli ayaktaşının şahidenin karşısında olması ve fiziksel olarak yakın ölçülerde bulunması dolayısıyla şahideye ait olduğu düşünülmüştür. Yeşile boyanmış ayaktaşının alt kısmındaki boyalar tamamen silinmiştir. Tepelik veya alınlık kısmında yoğunlaşmakla birlikte ayaktaşı gövdesinin diğer yerlerinde de silinmelerle karşılaşmaktadır. Ayaktaşı gövdesinde bitkisel bir süsleme unsuruna yer verilmiştir. İnce bir gövdeden çıkan servi ağacı tepeliğe doğru yükselmekte ve tepesi hafif bir kıvrımla son bulmaktadır. Servi ağacının gövdesi ise taramalı olarak şekillendirilmiştir. Gövdede en altta uçları aşağıya dönük iki ince dalla, hemen üstünde uçları yukarı kıvrık iki kalın dal motifi mevcuttur. Bu dallardan itibaren

gövde yükselmekte olup gövde üstünde “v” şeklinde sağ ve sola doğru açılan altı adet dal figürü bulunmaktadır.

e-Ahmed Paşa Kethüdâsı Süleyman Ağa

Şahide No:6

Ayaktaşı No:3

Başlık No:8-9-10

Şahide Çizim No:5

Sahibi: Süleyman Ağa

Tarihi: H.1151/M.1738-1739

Mezar Formu: Muhtemelen toprak mezar

Şahide Formu: Dikdörtgen kesitli erkek başlıklı

Ayaktaşı Formu: Dikdörtgen kesitli sivri tepelikli

Malzemesi: Mermer

İşleniş Tekniği: Oyma ve kabartma

Kitabe Yazı Türü: Sülüs

Kitabe Metni: *Ahmed Paşa*

Kethüdâsı merhûm

Süleyman Ağa

Rûhu-çün Fâtîha

1151

48

Genel Tanım: Dikdörtgen kesitli erkek başlıklı şahide fiziksel olarak küçük olup yukarıdan aşağıya doğru hafifçe daralan formdadır. Sülüs hatla yazılmış beş satırlık kitabe kuşağını çevreleyen bir bordür bulunmamaktadır. Aynı durum satırlar için de geçerlidir. Bununla birlikte şahide gövdesinin toprağa gömülü olduğu yerde iç bükey iki yarım daire pahla, şahide gövdesinden boyna geçişte ise bu kısma kademeli bir görüntü veren iç bükey pahlar mevcuttur. Aynı şekilde şahide gövdesinin arka yüzeyi de yanlardan iç bükey şekilde pahlanarak ortada düz bir zemin elde edilmiştir. Ön yüzde, gövdeye kademeli bir görünüm veren pahların bittiği noktada bulunan düz bir silme başlık boynu ile gövdeyi ayırmaktadır. Şahide gövdesi koyu yeşile boyanmıştır.

Başlık: Yeşile boyalı kalın ve oval bir boyun üzerinde bulunan başlık, sarıklı kavuk başlıktır. Başlığı oluşturan kavuk çizgili kavuk türüne girmektedir. Sarık diagonal veya çaprazlama biçimde sarılmış olup, alt ve üstten geçerek çizgili kavuğu çevrelemektedir. Kavuktaki çizgiler oyma tekniği ile yarım daireye benzeyen noktalar halinde ve kesikler şeklinde biçimlendirilmiştir. Kavuğun tepesinde bulunan

düğmenin etrafında zamanın getirdiği yıpranma nedeniyle net olarak belli olmayan altı adet terk veya dilim mevcuttur.

Ayaktaşı: Şahide karşısında bulunduğu için şahideye ait olduğu düşünülen ayaktaşı şahideyle eşit boyda olup dikdörtgen kesitli sivri tepelikli formdadır. Üzerinde herhangi bir süsleme bulunmayan ayaktaşı, yer yer yıpranmalarla birlikte yeşile boyalıdır.

f-Koca Hüseyinzâde Mehmed Efendi oğlu

Şahide No:7

Başlık No:11-12

Şahide Çizim No: 6

Sahibi: Mehmed Efendi oğlu

Tarihi: H.1290/M.1873-1874

Mezar Formu: Muhtemelen toprak mezar

Şahide Formu: Dikdörtgen kesitli erkek başlıklı

Malzemesi: Mermer

İşleniş Tekniği: Oyma ve Kabartma

Kitabe Yazı Türü: Sülüs

Kitabe Metni: *Sene 1290*

Hüvel-hallâk'ül-bâkî

Değildir kimseye bâkî bu âlem

Mütehakkık serteser fânidir âlem

Kamunun neveti gelse gerekdir

Gedâ olsun gerek ise muazzam

Merhûm ve mağfûr Koca Hüseyin

zâde Mehmed Efendinin oğlu...

Genel Tanım: Dikdörtgen kesitli erkek başlıklı şahide yeşile boyalı olup, form olarak yukarıdan aşağıya doğru hafifçe daralmaktadır. En alt kısmı kırık olan sülüs hatla sekiz satır olarak yazılmış kitabe kuşağını ince ve dikdörtgen bir bordür çevrelemektedir. Bordür tarih ve serlevhâ ibarelerinin bulunduğu kartuşta yuvarlak veya çan kemer şeklini alarak başlık boynu ile kitabe kuşağını birbirinden ayırmaktadır. Kitabe satırlarının yer aldığı kartuşlar standart bir kalınlıkta olmayan yatay silmelerle bölünmüştür. En üstte, tarih ve serlevhânın bulunduğu kartuşun alt

silmesi kalın olup, kartuşun yanları ise zikzaklı olarak yapılmıştır. Kartuşta tarih en üste konulmuş olup serlevhâ tarihin altındadır.

Başlık: Yukarıdan aşağıya doğru hafifçe daralan kalın bir boynun üstünden yükselen başlık sarıklı başlıktır. Sarılma şekli sebebiyle paşalı olarak bilinen türe giren başlıktaki sarık ön yüzde ters c şeklinde sarılmış olup arka yüzde düzdür. Sarık aynı zamanda diagonal olarak yükselen kalın dilimlerden oluşmaktadır.

g-Eycelizâde Halîlesi Seyyîde Âişe

Şahide No:8

Sahibi: Seyyîde Âişe

Tarihi: H.1231/M.1815-1816

Mezar Formu: Muhtemelen toprak mezar

Şahide Formu: Dikdörtgen kesitli muhtemelen kadın başlıklı veya sivri kemerli

Malzemesi: Mermer

İşleniş Tekniği: Oyma ve kabartma

Kitabe Yazı Türü: Sülüs

Kitabe Metni: *Bu iki seng-i mezâr oldu güvâh
Ben dahi ibretnümâ oldum sana
Dide-i i 'mâyla etsen nagâh
Fevtimin tarihidir Vasfî dinür
Âişe gitdi sarây-ı adne vâh
Eycelizâde Osmân Ağanın
Halîlesi Seyyîdet 'üs-saâdât
Merhûme ve mağfûre Âişe*

50

Genel Tanım: Dikdörtgen kesitli, muhtemelen kadın başlıklı şahide yukarıdan aşağıya hafifçe daralmaktadır. Sekiz satırdan oluşan sülüs kitabe kuşağını dikdörtgen bir bordür çevrelemekte, yatay şekilde sağdan sola uzanan kitabe satırları benzer şekilde yatay silmelerle birbirinden ayrılmaktadır. Şahide tarihi kitabede ebced hesabıyla yer almaktadır. Tam tarih düşürme yöntemine göre yapılan hesaplamada H.1231/M.1815-16 yılı tespit edilmiştir.

Başlık: Şahidenin başlık kısmı boyunla birlikte tamamen kırılmış olduğundan bu hususta net bir tespit yapılamamıştır. Muhtemelen kırılmadan önce hotoz türü bir kadın başlığı veya süsleme kompozisyonlarına yer verilen sivri kemerli alınlık mevcut olmalıdır.

h-Kara Mehmedzâde Hâfız Âlî Kerîmesi Hûrî Hanım

Şahide No:9

Sahibi: Hûrî Hanım

Tarihi: H.1326/M.1908

Mezar Formu: Muhtemelen toprak mezar

Şahide Formu: Dikdörtgen kesitli muhtemelen sivri kemerli

Malzemesi: Mermer

İşleniş Tekniği: Oyma ve kabartma

Kitabe Yazı Türü: Sülüs

Kitabe Metni: 1326

Hâcı Kara Mehmed

zâde Hâfız Âlî

Efendi kerimesi

Hûrî Hanım

Rûhuna Fâtiha

Genel Tanım: Dikdörtgen kesitli ve muhtemelen kadın başlıklı olan şahidenin başlık kısmı kırılmıştır. Altı satırdan oluşan ve talik hatla yazılan kitabe kuşağını çevreleyen bir bordür mevcut değildir. Satırlar yanlardan hafif oval dikdörtgen kartuşlar içinde sağdan sola doğru diagonal olarak yükselmektedir. Sadece en üstte düzensiz küçük bir dikdörtgenin içinde olan tarih ibaresi yatay ve düz olarak şahideye işlenmiştir. Tarih kartuşunun altında bulunan kartuş yatay düzensiz üçgen görünümünde olup, üst silmesi çıkıntılı olarak şekillendirilmiştir. En alttaki kartuşa dua kısmı sıkışık yazıldığından satır zor okunmaktadır. Tarih kısmının bulunduğu kartuşun üzerinden yükselen kısım solda pahlı olup boyun görüntüsü vermektedir. Ancak sağ tarafta bu görüntü ve şekil mevcut değildir. Bu durumun şahidenin başlığının kırılması ile alakalı olduğu anlaşılmaktadır.

Başlık: Şahide gövdesinin sona erdiği ve tarih ibâresinin yer aldığı boyun kısmından itibaren başlık kısmı kırıktır. Bu sebeple herhangi bir tespit yapılamamıştır.

Sonuç ve Değerlendirmeler

Nazilli’de Osmanlı döneminden kalma az sayıda eserden birisi olan Yahya Paşa Cami, günümüzde şehrin Aşağı Nazilli olarak adlandırılan bölgesindeki Dumlupınar mahallesinde yer almaktadır. XIX. yüzyılın sonlarında Aydın Demiryolu’nun şehirden geçişiyle gelişmeye başlayan Yukarı Nazilli veya diğer ismiyle Pazarköy’le birlikte, şehrin temel yerleşim merkezini Aşağı Nazilli oluşturmaktadır. Bu nedenle birkaç istisna hariç Osmanlı döneminden kalma eserler burada bulunmaktadır.

XVI. yüzyılda inşa edilen, mimarisi ve iç mekanındaki süslemeler açısından dikkat çekici yanları olan Yahya Paşa Cami'nin bahçesinde küçük bir hazire mevcuttur. Bu hazire aynı zamanda Nazilli'de günümüze gelmiş nadir örneklerden birisidir. Caminin bulunduğu Dumlupınar mahallesi sakinlerinin verdiği bilgiye göre, bazı taşlar hazireye ait olmayıp buraya sonradan taşınmışlardır. Ancak bu hususta kesin bilgi yoktur.

Caminin kible yönündeki beden duvarı ile sağ beden duvarının kesiştiği noktada bulunan hazirede üç ayaktaşı ve dokuz şahide olmak üzere toplam on iki Osmanlı dönemine ait mezar taşı mevcuttur. Hazirede bulunan Hâcî Nûrî Efendizâde Mustafâ Efendi'nin mezar taşı ise Latin harfleriyle yazılmıştır. Bu taş herhangi bir süsleme veya form içermediği gibi, günümüzdeki mezar taşlarıyla benzer nitelikte olduğu için incelemeye dahil edilmemiştir. İncelemede yalnızca Osmanlı dönemine ait olan dokuz şahide ve üç ayaktaşı ele alınmıştır. (Tablo-I-II, Resim No:III, VI)

Form ve Süslemeler

Yahya Paşa Cami haziresinde bulunan mezar taşlarından erkeklere ait olan altı şahide dikdörtgen kesitli ve başlıklı formdadır. (Tablo-I, III-a, III-b, Şahide No: 1, 2, 3, 5, 6, 7) Kadınlara ait olan dikdörtgen kesitli ve kadın başlıklı formlu üç şahidenin başlıkları kırılmıştır. (Tablo-I; Şahide No:4, 8, 9) Hazirede bulunan üç ayaktaşı ise dikdörtgen kesitli ve sivri kemerli olarak şekillendirilmiştir. (Tablo-II; Ayaktaşı No:1, 2, 3) Şahide ve ayaktaşı gövdeleri genel olarak yukarıdan aşağıya doğru daralan şekilde biçimlendirilmiştir. Bununla birlikte bir ayaktaşı ile bazı şahide gövdelerinde orta kısımla alt ve üst taraflarda kırılmalar mevcuttur. (Tablo-I-II, Şahide No: 4, 5, 7, 8, 9, Ayaktaşı No:1) Bu sebeple bunlardan birisi olan Koca Hüseyinzâde Mehmed Efendi oğlu isimli kişinin tam kimliği belirlenememiştir. Bazı şahide gövdelerinde gövde ile başlık arasında kalan kısımda, boyunda ve gövdenin toprağa dikildiği noktalarda kısmen mukarnas görünümlü olan iç veya dış bükey pahlar mevcuttur. Bu sayede görünüme estetik kazandırılmak istenmiştir. (Tablo-I, Şahide No:4, 5, 6)

Şahide gövdelerinde yer alan kitabe kuşağını çevreleyen dikdörtgen bordürler serlevhâ ve tarih kartuşu ile başlık boyunlarını ayırmaktadır. İki şahidede kitabe kuşağını çevreleyen bir bordür yoktur. (Tablo-I, Şahide No: 4, 6) Kitabe kuşağını birbirinden ayıran silmeler ise satırlarla paralel olarak diagonal veya hafif diagonal şekilde yükselmektedir. Hûrî Hanım şahidesinde kitabe satırlarını birbirinden ayıran silmeler en eğimli olanlardır (Tablo-I, Şahide No:9) Dört şahidede silmeler serlevhâ ve kartuşların bulunduğu satırda düzensiz dikdörtgen şeklini almaktadır. Bunlardan Nûrî Efendi ve İbrahim Efendi şahidelerinde serlevhâ ve tarih kısmını başlık boynundan ayıran silmenin kilit taşı noktasında yukarı doğru kaş kemer çıkıntıları mevcuttur. Koca Hüseyinzâde Mehmed Efendi oğlu şahidesinde ise bordür silmesi aynı kartuşta başlık boynu ile kitabe kuşağını ince silme halinde yuvarlak veya çan kemer şekline girerek ayırmaktadır. (Tablo-I, Şahide No: 1, 2, 3, 7)

Kitabe kuşağında bordür ve yatay silmelerle oluşturulan kartuşlar dikdörtgen şeklindedir. Yine dört şahidede bu dikdörtgenlerin serlevhâ ve tarih kartuşunda

düzensiz dikdörtgen olduğu görülmektedir. (Tablo-I,Şahide No: 1, 2, 3, 7) Koca Hüseyinzâde Mehmed Efendi oğlu şahidesinde serlevhâ ve tarihin yer aldığı kartuşun yanları zikzaklıdır. Cücezâde Es-Seyyid Mehmed Efendi şahidesinde tarih ve dua ibarelerinin yer aldığı en alttaki kartuş yanları oval şekilde dikdörtgendir. Hürî Hanım şahidesinde ise kitabenin ilk satırı ucu sola doğru yatay olarak uzanan düzensiz üçgen şeklindedir. Kartuşun üst silmesinde çıkıntılar görülmektedir. Diğer satırlar oyma tekniği ile yapılmış yanları oval olarak şekillendirilmiş dikdörtgen kartuşların içindedir. En üstte tarih kısmının yer aldığı dikdörtgen kartuş, diğer kartuşlardan küçüktür. (Tablo-I, Şahide No: 5, 7, 9)

Kitabelerde kullanılan yazılar açısından şahideler göz önünde bulundurulduğunda, dokuz şahidede talik ve sülüs olmak üzere iki tür hatta yer verildiği tespit edilmiştir. Bu hat türlerinden en fazla kullanılanının sülüs olduğu görülmektedir. Dokuz şahidede talik hatta dört (Tablo-I, Şahide No: 1, 2, 3, 5), sülüs hatta beş örnekte yer verilmiştir. (Tablo-I, Şahide No: 4, 6, 7, 8, 9). Şahidelerde kullanılan serlevhâ ibareleri olarak *Hüve'l-Bâkî*, *Hûvallahu-Teâlâ*, *Hüve'l-Hallâk'ül-Bâkî* gibi formlarla karşılaşılmaktadır. (Tablo-I)

İncelenen örneklerdeki süslemelere gelindiğinde şahide gövdelerinde kartuşlar ve bazı pahlama örnekleri dışında süsleme kompozisyonlarına rastlanmamıştır. Bununla birlikte iki ayaktaşında Osmanlı mezar taşlarında sıkça tercih edilen bitkisel süsleme motiflerinden birisi olan serviye yer verildiği görülmektedir. (Tablo-II; Ayaktaşı No: 1, 2; Ayaktaşı Çizim No: 1-2) Söz konusu ayaktaşlarından Müftizâde Hâcî Nûrî Efendi'ye ait olması kuvvetle muhtemel ayaktaşı gövdesinde servi görünmeyecek derecede silikleşmiştir. (Tablo-II, Ayaktaşı No:1; Ayaktaşı Çizim No:1) Söz konusu ayaktaşı aynı zamanda herhangi bir boya ve süsleme de içermemektedir. Cücezâde Esseyyid Mehmed Efendi'ye ait olduğunu düşündüğümüz yeşile boyalı ayaktaşında yine servi motifi mevcuttur. Servinin gövdesi aşağıya doğru dönük v şeklinde iki ince dalla başlamaktadır. Bu dalların üzerinde uçları bu kez yukarı dönük ve kıvrık yine v şeklinde iki dal daha mevcuttur. Daha sonra tarama ile estetize edilmiş gövdeye geçilmektedir. Ayaktaşının sivri kemerli tepelik kısmına doğru uzamakta olan gövdede v şeklinde sağa-sola doğru açılan altı dala yer verilmiştir. Tepeliğe gelindiğinde servinin ucunun hafif öne eğik olarak şekillendirildiği görülmektedir. Koca Hüseyinzâde Mehmed Efendi oğluna ait olması muhtemel yeşile boyalı ayaktaşı ise herhangi bir süsleme içermemektedir. (Tablo:II, Ayaktaşı No: 2, Ayaktaşı Çizim No:2)

Osmanlı mezar taşı motifleri arasında en çok rastlananlardan birisi olan servi, uzun boyu, fırtınalardaki durgunluğu, temizliği, güzel kokusu, yoğun dal ve yapraklarıyla rüzgâr ve dış etkenlere karşı koruyucu niteliği ile bilinmektedir. Servi sembolik olarak yaz kış yeşil kalmasıyla sonsuz hayatı temsil etmekle birlikte bu vurgu yapılırken en çok kullanılan ağaç motiftir. Tepelerinin eğik olarak stilize edilmesi kaynaklarda aynı zamanda sembolik bir atıfla birlikte, *zirefkend veya zirefgend* tarzı olarak nitelendirilmektedir. Zirefkend tarzı sembolik olarak ilahi iradeye teslimiyeti ifade etmektedir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de Rahman Sûresi'nin altıncı ayeti olan "Ven-necmi ve şeceru yescûdan" (Yıldızlar ve ağaçlar ona secde etmektedir) ifadesi bu yaklaşımı desteklemektedir. (Oğuz, 2020: 24, 26)

Şahidelerde mevcut olan tarihler hicrî olup, yedi şahidede açık bir biçimde yazılmışlardır. Bu tarihler başlıkların altındaki kartuşlarda serlevhâ ibareleri ile birlikte (Tablo-I, Şahide No: 1, 2, 3, 7, 9) ve şahidelerin en alttaki kartuşlarında dua ibareleriyle birlikte yer almaktadır. (Tablo-I, Şahide No: 4, 5, 6) Tarihin kitabenin el alt kartuşunda yazıldığı şahidelerden Cücezâde Es-Seyyîd Mehmed Efendi'ye ait olan örnekte, dua ibaresinin bulunduğu kartuşun altında bulunan tarih kartuşunda “*fi sene 260*” ibaresinden sonra “*garz*” ifadesi, bu ifadenin altında ise “*10 Muharrem*” tarihi görülmektedir. Fakat, kelimenin yanlış yazıldığı, doğrusunun “*gars*” (dikilme) olacağı, bu bakımdan 10 Muharrem tarihinin şahidenin dikildiği tarihi işaret ettiği düşünülmüştür. (Tablo-I; Şahide No:5)

Hazirede bulunan şahidelerde tarihin açıkça yer almadığı yalnızca bir örnek bulunmaktadır. Eycelizâde Osmân Ağa eşi Seyyîde Âişe'ye ait bu şahidede tarih “*Fevtimin târihidir Vasfî dinür/ Âişe gîdi sarây-ı adne vâh*” dizeleriyle Vasfî isimli şair tarafından ebced hesabıyla verilmiştir. (Tablo-I, Şahide No:8) Osmanlı medeniyetinde kitabe ve şiirlerde sıkça görülen ebced hesabıyla tarih düşürme esasen dolaylı ve edebi bir yönden herhangi bir tarihi Arapça harflere rakamların verilmesiyle işaret etme yöntemine verilen isimdir. Bu şekilde yapılan tarih düşürme veya belirtme, *tam*, *muc'em* ve *mühmel* olmak üzere üç şekilde yapılmaktadır. Tarih mısrasını teşkil eden bütün harflerin ebced hesabındaki sayı kıymetleri hesaba alınır ve verilen tarih tam tarihtir. Yalnız noktalı harflerin sayı değerleri hesaplanırsa, mu'cem, sadece noktasız harfler hesaplanırsa ise belirtilen tarih mühmel tarih kategorisine girmektedir. Bu doğrultuda şair, hangi tür ebced hesabını kullanmışsa bu durumu son veya sondan bir önceki beyitte açıkça ifade etmektedir. Tarih çeşitlerinden hiçbiri tarih mısrasında zikredilmemişse bu tam tarih uygulamasının kullanıldığının bir göstergesidir (Elker,1956:19-20) Nitekim Seyyîde Âişe örneğinde, ebced hesabıyla düşülen tarihte söz konusu türlerden herhangi birinden bahsedilmemesi, düşülen tarihin tam tarih olduğunu göstermektedir. Yapılan hesaplamada ise Seyyîde Âişe'nin vefat tarihinin H.1231/M.1815-1816 yılı olduğu tespit edilmiştir.

Başlıklar

Yahya Paşa haziresi mezar taşlarında yalnızca erkeklere ait şahidelerde başlıklara rastlanmış olup, kadınlara ait üç şahidedeki başlık veya alınlığa rastlanmamıştır. Haziredeki erkek başlıkları, sarıklı oval başlık, sarıklı fes başlık ve sarıklı kavuk başlıklardan ibarettir. (Tablo: III-a,III-b; Şahide No:4, 8, 9; Şahide Çizim No: 1, 2, 4, 5; Başlık Çizim No: 1, 2, 3)

Türkçe sarmak kökünden gelen sarığın Farsçadaki karşılığı destâr, Arapçadaki karşılığı ise ammame veya emamedir. Erkekler tarafından kullanılan bir giyim eşyası olan sarık bir kavuk veya fesin etrafına sarılan bez veya tülbenti tanımlamaktadır. Osmanlılarda festen önce giyilen bütün kavuklarda sarık kullanıldığından, kavuk ve sarık esasen aynı anlama işaret etmektedir. Kavuklar ise üzerlerindeki sarığın sarılış biçimi, rengi ve görüntüsüne nazaran isimlendirilerek çeşitlendirilmekte olup, Osmanlı mezar taşlarında en çok rastlanan başlıklar arasındadır. (Gökler-Köşklü, 2019: 453-454)

Osmanlı mezar taşlarında XVII. yüzyılın sonlarında daha çok görülmeye başlanan kavuklar, dış yüzleri çuhadan yapıma, içleri astar bez ile kaplı, arasına pamuk konulan ve üzerinde farklı türde dikimler yapılan bir başlık türüdür. XV-XVII. yüzyıllar arasına ait mezar taşlarında üzerine sarık sarılan kavuklar genellikle ya hiç görülmemekte veya sadece tepeleri görünmektedir. XVII- XIX. yüzyıllara ait mezar taşı başlıklarında ise kavuklar büyük ölçüde görünür hale gelmiştir. (Aslan, 2007: 462)

XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren Osmanlı mezar taşı başlıklarında görülen diğer başlık türü feslerdir. Fes esasen Kuzey Afrika'da Fas şehrinde icat edildiği için bu isimle anılan kırmızı renkli bir başlık olup, 1827-1925 tarihleri arasında kullanılmıştır. Fesin başı kapsayan kısmının üstüne tabla denir. Bu tablanın ortası delik olup bu deliğe 2,25 santim boyunda ibik denilen bir parça eklenir. Püskül ise söz konusu ibik vasıtası ile takılır. İlk defa II. Mahmud döneminde kullanılan ve bu döneme atıfla Mahmudiye-Mahmudî ismiyle anılan fesler, şeklen büyük ve yüksek olup, püskülleri mavi ipektendi. Sultan Abdülmecid döneminde fes küçülerek son zamanlara kadar kullanılan temel şeklini almıştı. Püskülle ipek yerine burma ibrişimden yapılmaya başlanmıştı. Sultan Abdülaziz zamanında fesin kalıbı yine değişmiş ve Azîziye veya Azîzî olarak adlandırılan fes tipi ortaya çıkmıştır. Ancak Abdülhamid döneminde bu kez padişaha nisbeten Hamîdî olarak adlandırılan kalıp türe geçilmiş, yayvan kalıplı Azîziye modeli terkedilmişti. (Koçu, 2015: 119, 121)

Yahya Paşa haziresinde tespit edilen başlıklarda ilk türü sarıklı oval başlık olarak kategorize edilen tiptir. Bu tipte başlığın yapısı oval olup, sarık, takke türü bir iç başlığın dışında iri dilimlidir. Bu tür XVIII-XX. yüzyıllar arasında görülmektedir. (Çal, 2015: 312) Müftizâde Hâcî Nûrî Efendi'ye ait oval biçimli başlık sarıklı oval başlık sınıfına girmektedir. Başlık üzerindeki sarığın dilimlerinin diagonal olarak sağdan sola yükseldiği görülmektedir. Kalın bir dilim sarığı ortadan ikiye ayırmaktadır. (Tablo-I; Şahide No: 1, Başlık No:1) Aynı tipte kabul ettiğimiz Cücezâde Es-Seyyid Mehmed Efendi'ye ait başlıkta ise tepe kısmı Hâcî Nûrî Efendi örneği gibi boş bırakılmış olup sarık baklava dilimi şeklinde çaprazlama geçecek şekilde sarılmıştır. (Tablo-I, III-a, III-b, Şahide No:5, Başlık No:7, Şahide Çizim No:4)

Mehmed Salih Efendi ve Hâcî Kara Mehmedzâde İbrâhim Efendi şahidelerindeki başlıklara gelindiğinde ise bunların sarıklı-fes başlık kategorisine girdiği görülmektedir. Bu tipte sarık, fes tipi bir başlığın sadece tepesi görünecek şekilde dilimlerle sarılması ile oluşmuştur. Ortada enli bir çapraz dilim mevcuttur. İki alt tipi olan sarıklı fes başlığın ilk alt tipinde başlık fes olursa tepe düz olmaktadır. (Çal, 2015: 312; Tablo- I, Şahide No:2-3, Başlık No:2-6, Şahide Çizim No: 1, 2, Başlık Çizim No:1-3)

Bu tipe giren Mehmed Sâlih Efendi şahidesindeki başlıkta fes başlığın çevresini çaprazlama olarak uzanan bir sarık çevrelemektedir. Dilimlerden ortadaki diğerlerine nazaran daha büyük olup, ön yüzdeki dilimleri ikiye ayırmaktadır. Arka yüzde ise dilimler tek bir biçimde olup ortada birleşmektedir. (Tablo-I, Şahide No:2, Başlık No: 2, 3; Şahide Çizim No: 1, Başlık Çizim No:1) Hâcî Kara Mehmedzâde İbrâhim Efendi şahidesindeki fes başlığı çevreleyen sarık ise, üstten ince ve kısmen görülecek şekilde, alttan ise kalın ve başlığın büyük bir bölümünü kaplayarak şekilde

çevrelemektedir. Başlık ön yüzünün tablasının bir kısmının kırık olduğu görülmektedir. Fes tablasının ortasındaki püskül üstteki ince sarık diliminin içine yerleştirilmiş ve böylece arka yüzde ön yüze nazaran daha estetik bir görünüm elde edilmiştir. Fes başlığı çevreleyen sarık dilimlerinin üzerinde diagonal şekilde işlenmiş dört yapraklı çiçek ve üçgen yaprak motifleri görülmektedir. (Tablo-I, Şahide No:3, Başlık No:4, 5, 6; Şahide Çizim No: 2, Başlık Çizim No: 2, 3)

Yahya Paşa haziresinde sarık ve fesli başlıklarla birlikte karşılaşılan üçüncü tip başlık sarıklı kavuk başlıklardır. Bu başlıklar Süleyman Ağa ile Koca Hüseyinzâde Mehmed Efendi oğluna aittir. Bunlardan Süleyman Ağa başlığında sarığın çaprazlama sarılmış dilimleri ön ve arka yüzde diagonal bir biçimde kavuk başlığı çevrelemektedir.³ (Tablo-I, Şahide No:6, Başlık No, 8-10, Şahide Çizim No: 5)

Bu başlık türlerinde genel olarak baklava dilimli kavukların etrafı kalın ve eğimli sarık dilimleri ile sarılıdır. Dilimler birbirlerinin alt ve üstünden çaprazlama şekilde geçmektedir. Bu başlıklar Larequr tarafından İstanbul'da en çok görülen türleri arasında sayılmakta ve yedi versiyonundan bahsedilmektedir. Larequr'a göre erkek başlık türleri arasında en kolay yapılabilenler bu sınıftadır. Süleyman Ağa şahidesine ait başlık, Larequr tarafından E-IV olarak numaralandırılan bu tipe dahil edilebilir. Bu tipte başlık daha yüksek ve tepe bölümü yuvarlaktır. (Larequeur, 1997:147)

Süleyman Ağa şahidesinin hemen yanında bulunan Koca Hüseyinzâde Mehmed Efendi oğlu adlı şahide sahibinin başlıktaki sarığın ön yüzde paşalı kavuk olarak belirlenen tipte görülen şekilde sarılmış olduğu görülmektedir. Yeşile boyalı başlıkta ön yüzde sarık sağ ve solda çaprazlama dilimler halinde sarılmıştır. Arka yüzde ise bu şekillendirme görülmeyip sarık düz olarak sarılmıştır. Ön yüzde sarığın sarılma şekli başlığın alt kısmına ters c veya v harfine benzeyen oval bir şekil vermektedir ki, bu şekil paşalı kavuklarda görülen şekildir. (Tablo- I, Şahide No: 7, Başlık No:11-12, Şahide Çizim No: 6)

Katibî kavukların dokuz türünden birisi olan paşalı kavuklar fesin gelişine kadar kullanılmıştır. Bu başlıkta, önde kavuk ve üzerine lamelif şeklinde yani çaprazlama sarılan destar bulunmaktadır. Paşalı kavuklar kafesli çubuklu, sade ve çizgili tiplerde dağılım göstermektedir. Paşa rütbesine sahip kişilerde rastlanan bu başlık türü, hattat, kapıağası, saray mutfağındaki hizmetliler ve mehterân mensupları gibi farklı sınıflarca da tercih edilmişti. (Ökçesiz, 2013: 94; Gökler-Köşklü, 2019: 458)

Kimlik

Yahya Paşa haziresindeki mevcut şahideler kimlik açısından göz önünde bulundurulduğunda altısının erkeklerle (Tablo-I, Şahide No:1-7) üçünün kadınlara ait oldukları görülmektedir. (Tablo-I, Şahide No: 4, 8, 9) Kadın şahide sahipleri arasındaki Hürî Hanım'ın çocuk olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Osmanlı mezar taşı

³ Süleyman Ağa başlığının şahide gövdesine ters şekilde yerleştirilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Bu durum aynı zamanda başlığın başka bir şahideye ait olabileceği düşüncesini akla getirmektedir. Ancak yapılan incelemede herhangi bir değişikliğe gidilmemiş ve başlık ilk tespit edildiği şekilde ele alınmıştır. (Başlık No: 8-9; Tablo-III-b)

kitabelerinde yaşı ne kadar küçük olursa olsun kız çocuklarına estetik bir tarzda hanım olarak hitap eden örnekler görülmektedir. Ayrıca, çocuk mezar taşları diğerlerine göre kısa ve dar biçimde şekillendirilmekte, kitabe ve mısralar alabildiğince kısa tutulmaktadır. (Samsakçı, 2017: 149, 152, 160).

Yahya Paşa Cami haziresindeki şahidelerde *Müftizâde*, *Hâcı Kara Mehmedzâde*, *Koca Hüseyinzâde*, *Âli Ağazâde*, *Cücezâde* ve *Eycelizâde* gibi aile, yakın ve akraba isimleri tespit edilmiştir. Bu ailelere mensup şahide sahipleri arasında baba, oğul, erkek kardeş, kız ve eş gibi çeşitli ailevî yakınlıklar mevcuttur. Herhangi bir yakınlık durumu kaydedilmeyen Süleyman Ağa ise, şahidesinde I. Mahmud dönemi sadrazamlarından Şehlâ Ahmed Paşa'nın kethüdası olarak anılmıştır. (Tablo-I, Şahide No:6)

İncelemeye dahil etmediğimiz Latin harfli kitabesine göre Hâcı Nurfî Efendizâde Mustafâ Efendi H.1270/M.1853-1854 tarihinde doğup, H.1338/M.1919-1920 tarihinde vefat etmiştir. Diğer şahideler göz önünde bulundurulduğunda, Hâcı Nûrîzâde Mustafâ Efendi ile Mehmed Sâlih Efendi'nin kardeş oldukları, babalarının Hâcı Nûrî Efendi olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu üç isme ait taşlar yan yanadır. Şahidelerdeki tarihlerden hareket edildiğinde, Hâcı Nûrî Efendi'nin vefatından bir yıl önce oğlu Mehmed Sâlih Efendi'nin, on bir yıl sonra diğer oğlu Mustafâ Efendi'nin vefat ettiğini söyleyebiliriz. Şahidelerden tespit edilen isimler arasında aynı aileden olmaları kuvvetle muhtemel diğer şahıslar Hâcı Kara Mehmedzâde İbrâhim Efendi ile Hûrî Hanım'ın babası Hâcı Kara Mehmedzâde Hâfız Âli'dir. (Tablo-I, Şahide No:1, 2, 3, 9, Resim No:VI)

Haziredeki şahide sahipleri meslekleri açısından değerlendirildiğinde, müderris, hattat, vaiz gibi daha ziyade ilmiye mensubu şahıslar oldukları görülmektedir. Bunlardan müderris Müftizâde Hâcı Nûrî Efendi'den şahidesinde “*ulemâ-yı benâm*” ifadesiyle bahsedilmektedir. H.1321/M.1903-1904 tarihli Maârif Sâlnâmesi'ne göre Hâcı Nûrî Efendi Yahya Paşa Cami Medresesi'nde görev yapmakta olup bu tarihte medresede yedi talebe bulunmaktaydı. (Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye, 1321:376) Medrese ise yukarıda vurgulandığı gibi caminin bahçesinde olup, günümüzde son cemaat yerinin kuzeybatısında kalan geniş bahçe içinde temel kalıntıları mevcuttur. (Tablo-I, Şahide No:1)

Kara Mehmedzâde İbrâhim Efendi'nin ise “*hattât-ı şehîr*” sıfatını taşıdığı “*bu devr içre muhterem*” ibaresiyle sanatıyla Nazilli'de tanınan ve itibar sahibi bir kişi olduğu kitabesinde vurgulanmaktadır. (Şahide No:3) Diğer bir ilmiye mensubu olan Cücezâde Es-Seyyîd Mehmed Efendi'nin görevi ve kimliği şahide kitabesindeki detaylı biçimde belirtilmektedir. Kitabesine göre Es-Seyyîd Mehmed Efendi'nin Yahya Paşa Cami'nde verdiği vaazlarla tanındığı, aynı zamanda tefsir, hadis ve şiyer gibi ilimlerle meşgul ilmiye mensubu bir şahıs olduğu anlaşılmaktadır. (Tablo-I, Şahide No:5)

Hazirede şahidesi mevcut olan kadınlardan Âişe'nin taşıdığı Seyyîde unvanının yanı sıra kitabesinin bir şair tarafından hazırlanması ve ebcedli tarih düşülmesi dikkat çekicidir. Bu durum, Seyyîde Âişe ve ailesinin sosyal statüsünün göstergesi olarak kabul edilebilir. (Samsakçı, 2015: 232) Bununla birlikte eş

Eycelizâde Osman Ağa'nın Nazilli'nin ileri gelen ailelerinden Eycelizâde ailesine mensup olduğu görülmektedir. Bu durum, aynı zamanda toplumda statü sahibi aileler arasında yapılan evliliklere bir örnek olarak gösterilebilir. Yahya Paşa Cami'nin hemen üst tarafında kalan Ağa Cami için aynı aileden Eycelizâde ailesi mensuplarından Hasan Ağa bir vakfiye düzenlemiştir. 1873 yılının Mart ayı ile 1874 yılının Şubat ayı arasında yapılan muhasebesine göre vakfın mütevellisi aynı aileden olan Nazilli ileri gelenlerinden Hâcı Osmân Bey'dir. Hâcı Osmân Bey'in oğlu Mehmed Emîn'in şahidesi ise Ağa Cami bodrumunda bulunmaktadır.⁴

Yahya Paşa Cami haziresinde I. Mahmûd devri sadrazamlarından Şehlâ Ahmed Paşa'nın Aydın muhassılı iken maiyetinde olduğu anlaşılan Süleyman Ağa'nın şahidesinin mevcudiyeti dikkat çekici bir durumdur. Aslen Alanyalı olan Şehlâ Ahmed Paşa, amcası Ebubekir Paşa'nın yanında yetiştikten sonra 1738 tarihinde Aydın Muhassılı olarak tayin edilmiş ve yörede oldukça etkili olan Sarıbeyoğlu isyanını bastırmakla görevlendirilmişti. Bu görevini takiben İstanbul'a dönmüş, önce nişancılığa, 1740 tarihinde ise sadrazamlığa getirilmişti. (Emecen, 1989:114)

Osmanlı arşivindeki belgelerden tespit edildiği kadarıyla Süleyman Ağa Şehlâ Ahmed Paşa'nın ev kethüdâlığı vazifesini yerine getirmekteydi. Sultan I. Mahmud sadaret kaymakamına gönderdiği H.2 Safer 1168/M.17 Kasım 1854 tarihli bir hatt-ı hümayûnda eski sadrazam Ahmed Paşa'nın oğullarının, Çavuşzâde isimli bir kişinin ve Süleyman Ağa'nın müzayede ile aldıkları malikânelerin⁵ beyt'ül-mâle yani devlet hazinesine geri alınması dolayısıyla yeniden müzayedeye çıkarılması emrini vermişti. Diğer bir hattında ise padişah Süleyman Ağa ile Çavuşzâde'nin hıyanetlerinin bilindiğini, bu sebeple mal, mülk ve eşyalarının zapt edilerek satılmasını, satıştan elde edilen gelirin sefer masrafları için harcanmasını vurgulamıştı. (BOA. TS.MA.e...808/68)

Yukarıda bahsedilen hatla birlikte Sultan I. Mahmud sadaret kaymakamına (sadrizam vekili) gönderdiği başka bir hatta ise Şehlâ Ahmed Paşa kethüdası Mustafâ Ağa'nın sorgulanmasını, nitekim Mustafâ Ağa'nın paşanın ev kethüdası olan Süleyman Ağa ve Çavuşzâde ile birlikte rüşvet işine karıştığı belirtilmektedir. (BOA.TS.MA.e...808/68) Bu ifadelerden Süleyman Ağa'nın söz konusu malikane tasarrufu ile birlikte başkent tarafından hoş karşılanmayan bazı faaliyetlerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Vefat tarihi ise Şehlâ Ahmed Paşa'nın Aydın Muhassılı olarak tayin edildiği H.1151/M.1738-1739 yılıdır.⁶

⁴ BOA.EV.d.22300/6; Sâlnâme-i Vilâyet-i Aydın 1308 Defa-13, C.I, s.157, Sâlnâme-i Vilâyet-i Aydın 1311, Def'a-14 s.313, Sâlnâme-i Vilâyet-i Aydın,1323 Def'a-23, s.231.

⁵ Malikâne devlete ait bir vergiyi toplama hakkının hayat boyu olmak şartıyla yapılan açık artırmada en yüksek meblağı veren kişiye bırakıldığı uygulamadır. Genç, 2003: 516.

⁶ Süleyman Ağa'nın ne sebeple ve ne şekilde vefat ettiği, Ahmet Paşa maiyetinde ev kethüdası vazifesinde iken Aydın ve Nazilli civarında ne tür faaliyetlerde bulunduğu ayrı bir araştırmanın konusu olduğu için bu incelemede yüzeysel olarak değinilmiştir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)
TS.MA.e... (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı)
Nr.808/68.
EV.d...(Evkaf Defterleri)
Nr. 22300

Kitap Makale ve Tezler

- Aslan, Ayşegül, *Edirne Üç Şerefeli Camii Haziresi Mezar Taşları*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.
- Aydın İl Kültür Müdürlüğü Envanteri-I, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Aydın, 2012.
- Çal, Halit, “İstanbul Eyüp’teki Erkek Mezartaşlarında Başlıklar”, *Tarihi, Kültür ve Sanatıyla III. Eyüp Sultan Sempozyumu*-Tebliğler, İstanbul, 1999, ss.206-225.
- _____ “Türklerde Mezar-Mezartaşları” *Aile Yazıları*-8, Ankara, 2015, ss.295-333.
- Elker, Salahaddin, “Kitabelerde Ebced Hesabının Rolü”, *Vakıflar Dergisi*-III: Ankara, 1956, ss.17-25.
- Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, Asır Matbaası, İstanbul, 1321.
- Emecen, Feridun, “Şehla Ahmed Paşa” *İslam Ansiklopedisi*, C.2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınlar, İstanbul, 1998, s.114.
- Genç, Mehmet, *İslam Ansiklopedisi*, C.17, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, ss.516-518.
- Gökler, Burak Muhammed- Köşklü, Zerrin, “Balıkesir Zağanos Paşa Camii Haziresindeki Kavuk Tipleri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi-TAED*, 66, Erzurum, 2019, ss.453-478.
- Koçu, Reşat Ekrem, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Doğan Kitap, İstanbul, 2015.
- Sâlnâme-i Vilâyet-i Aydın 1308 Defa-13*, C.I, Vilâyet Matbaası, İzmir, 1308
- Salnâme-i Vilâyet-i Aydın 1311, Def’a-14*, Vilâyet Matbaası, İzmir, 1311
- Salname-i Vilâyet-i Aydın, 1323 Def’a-23*, Vilâyet Matbaası, İzmir, 1323,
- Samsakçı, Mehmet, *Ölüme Açılan Estetik Kapı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2017.
- Oğuz, Burhan, *Mezartaşlarında Simgeleşen İnançlar*, AAV. Yayınları, İstanbul, 2002.
- Ökçesiz, Mahmut, *Kuşadası Adalızade Osmanlı Mezar Taşları*, Kitap Matbaacılık, İstanbul, 2013.
- Türkiye’de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1963.
- Yurtsal, Tuğçe, *Aydın ve Denizli Camilerinde Duvar Resimleri*, Gazi Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009.

TABLolar

Tablo-I/ Yahya Paşa Cami Haziresi Şahide Sahipleri

Şahide Sahibinin İsmi	Aile İsmi	Şahide Tarihi	Meslek-Ünvan
Hâcî Nûrî Efendi	Müftizâde	8 Cemâziyülevvel 1327/ 28 Mayıs 1909	Müderriş
Mehmed Sâlih Efendi	Müftizâde	24 Zilka'de 1326/18 Aralık 1908	-
İbrâhim Efendi	Hâcî Kara Mehmedzâde	30 Haziran 1323/ 13 Temmuz 1907	Hattât
Fâtma Kadın	Âli Ağazâde	1159/1746-1747	-
Es-Seyyîd Mehmed Efendi	Cücezâde	10 Muharrem 1268/14 Kasım 1851	Müderriş-Vâiz
Süleyman Ağa	-	1151/1738-1739	Kethüdâ
Mehmed Efendi oğlu	Koca Hüseyinzâde	1290/1873-1874	-
Seyyide Âişe	Eycelizâde	1231/1815-1816	-
Hûrî Hanım	Hâcî Kara Mehmedzâde	1326/1908-1909	-

Tablo-II/ Şahide Sahibinin Yakınları

Şahide Sahibi	Şahide Sahibinin Yakını	Şahide Sahibinin Yakınlık Derecesi
Hâcî Nûrî Efendi	Müftizâde Mustafâ Efendi	Mahdumu (Oğlu)
Mehmed Sâlih Efendi	Hâcî Nûrî Efendi	Mahdumu (Oğlu)
İbrahim Efendi	Hâcî Kara Mehmed	Oğlu?
Fatıma Kadın	Âli Ağazâde	Kızı
Es-Seyyîd Mehmed Efendi	-	-
Süleyman Ağa	(Şehlâ) Ahmed Paşa	Amiri veya İşvereni
Mehmed Efendi oğlu	Koca Hüseyinzâde Mehmed Efendi	Oğlu
Seyyide Âişe	Eycelizâde Osmân Ağa	Halîlesi (Eşi)
Hûrî Hanım	Hâcî Kara Mehmedzâde Hâfız Âli	Kerîmesi (Kızı)

Tablo-I/Yahya Paşa Camii Haziresi Şahideler

Şahide No-1: Hâcî Nûrî Efendi	Şahide No-2 Mehmed Sâlih Efendi	Şahide No: 3 İbrâhim Efendi
Şahide No: 4 Fâtıma Kadın	Şahide No: 5 Es-Seyyid Mehmed Efendi	Şahide No: 6 Süleyman Ağa
Şahide No: 7 Mehmed Efendi oğlu	Şahide No: 8 Seyyide Aişe	Şahide No: 9 Hûrî Hanım

Tablo-II/Yahya Paşa Cami Haziresi Ayaktaşıları

Ayaktaşı No:1 Hâcı Nûrî Efendi	Ayaktaşı No: 2 Es-Seyyid Mehmed Efendi	Ayaktaşı No:3 Süleyman Ağa

Tablo-III-a/ Yahya Paşa Haziresi Başlıklar

Başlık No:1 Hâcı Nûrî Efendi	Başlık No-2 Mehmed Sâlih Efendi	Başlık No:3 Mehmed Sâlih Efendi Başlık Arka Yüz Kesit
Başlık No:4 İbrâhim Efendi	Başlık No-5 İbrahim Efendi Başlık Arka Yüz Kesit	İbrahim Efendi Başlık Tabla Kesit

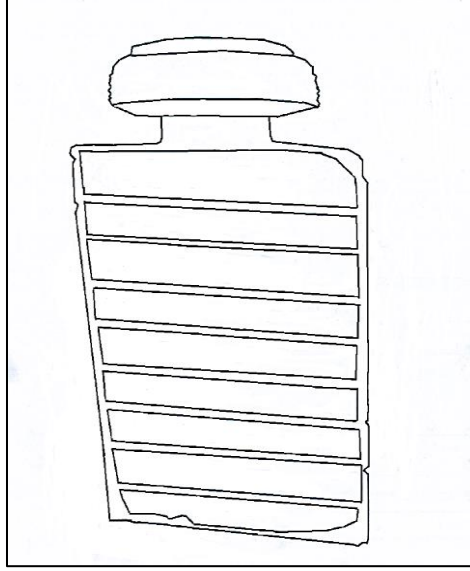
Tablo-III-b/ Yahya Paşa Haziresi Başlıklar

Başlık No:7 Es-Seyyid Mehmed Efendi	Başlık No-8 Süleyman Ağa Başlık	Başlık No-9 Süleyman Ağa Başlık Arka Yüz Kesit
Başlık No-10 Süleyman Ağa Başlık Üst Kesit	Başlık No-11 Mehmed Efendioğlu	Başlık No-12 Mehmed Efendioğlu Başlık Üst Kesit

ÇİZİMLER

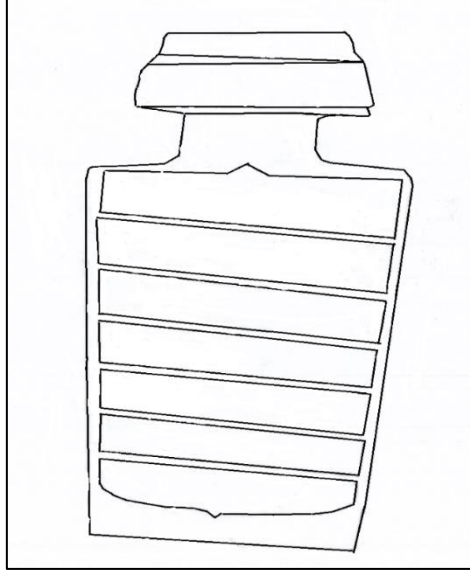
Şahide Çizim No:1/ Hâcı Nûrî Mahdûmu

Mehmed Sâlih Efendi

Şahide Çizim No: 2/ Hâcı Kara Mehmedzâde

İbrâhim Efendi

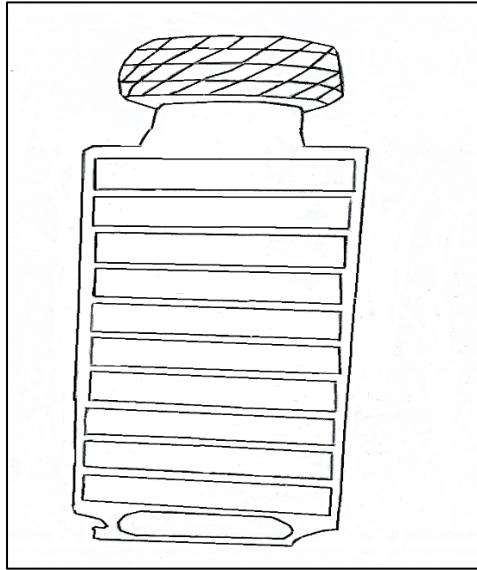
Şahide Çizim No: 3/Alî Ağazâde

Fatma Kadın

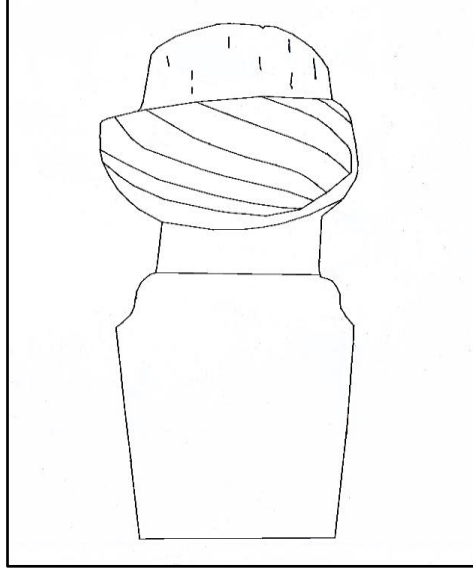

Şahide Çizim No: 4/

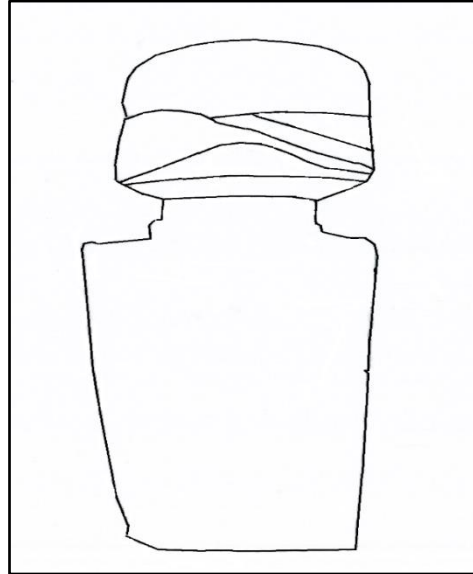
Cücezade Es-Seyyid Mehmed Efendi

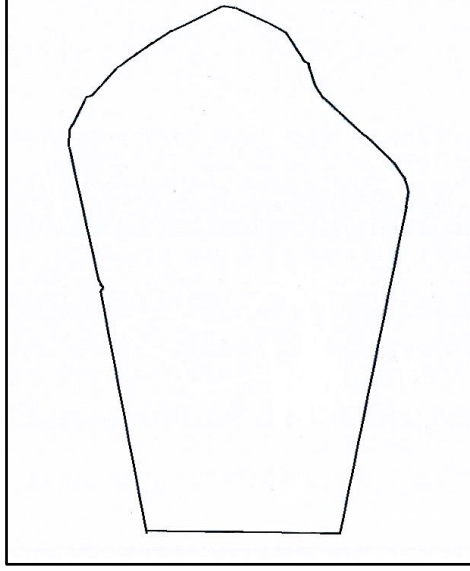
Şahide Çizim No: 5/ Şehlâ Ahmed Paşa
Kethüdâsı Süleyman Ağa

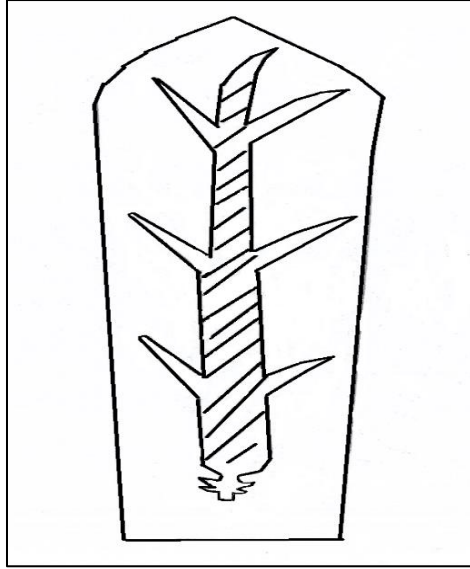
Şahide Çizim No:6/Koca Hüseyinzâde
Mehmed Efendi oğlu

Ayaktaşı Çizim No:1/ Müftizâde
Hâcî Nûrî Efendi

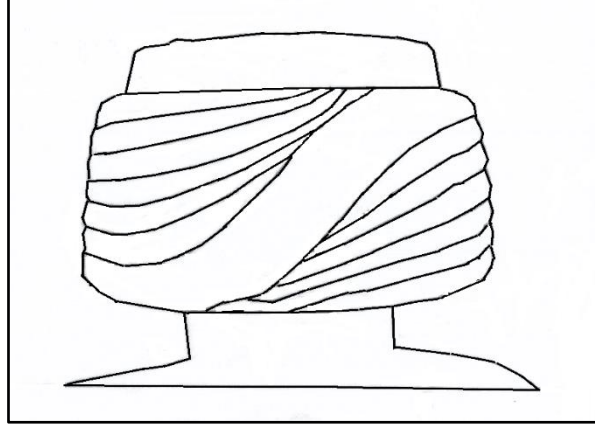

Ayaktaşı Çizim No:2
Cücezâde Es-Seyyid Mehmed Efendi

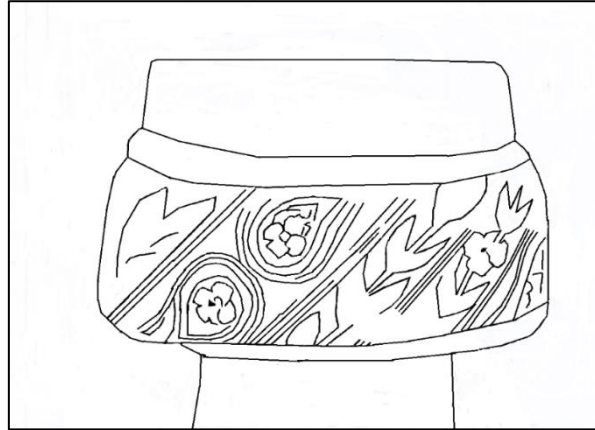
Başlık Çizim No: 1 /Mehmed Sâlih Efendi

Başlık Ön Yüz

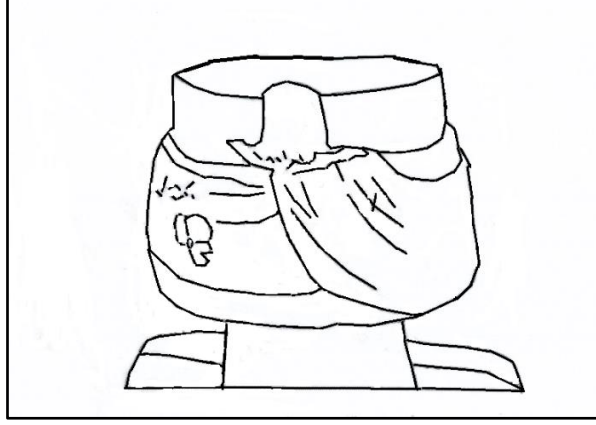

Başlık Çizim No:2/Hâcı Kara Mehmedzâde İbrahim Efendi

Başlık Ön Yüz

Başlık Çizim No:3/ Hacı Kara Mehmedzâde İbrâhim Efendi
Başlık Arka Yüz

HARİTA VE RESİMLER

Harita-I/ Aşağı Nazilli Yahya Paşa Cami Yerleşimi

Harita-II/ Yahya Paşa Cami Hazire Yerleşimi

Resim-I /Yahya Paşa Cami Genel Görünüm

Resim-II/ Yahya Paşa Cami Son Cemaat Yeri Görünüm

Resim-III/ Yahya Paşa Cami Haziresi Görünüm

Resim-IV/Yahya Paşa Haziresi Dış Duvar Yatay Pencere Sövesi

Resim-V/Yahya Paşa Cami Hazire Şebekesi
Dış Duvar Pencere Söveleri

Resim VI- Müftizâde Ailesinden Hâcî Nûrî Efendizâde
Mustafâ Efendi Mezar Taşı

Hun-Siyenpi Dönemi Orta Asya Göçebelerinin Askerî Teşkilatının Oluşum ve İşleyişinin Hususiyetleri¹

Yuly Sergeyeviç HUDAYKOV²

Çeviri: Yusuf AKBABA³ – Oktay BERBER⁴

Özet

Makalede göçebe toplumunda askerî teşkilatın ve Orta Asya'nın kadim göçebelerinin devlet inşasının önünü açan etno-toplumsal hiyerarşinin oluşum süreci araştırılmaktadır. Orta Asya'nın eski göçebe halklarından olan Hunlar ile Siyenpilerin askerî teşkilatlarına dair bilgiler içeren eski Çin kaynaklarındaki tarihî kayıtlar analiz edilmiştir. Asya'nın Hunlar döneminde oluşturulan onluk askerî-idarî sisteminin daha sonra Siyenpiler ve Orta Çağ göçebelerine miras kaldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Göçebe Toplum, Devletleşme, Eski Göçebeler, Hunlar, Siyenpiler, Orta Asya.

Особенности Формирования И Функционирования Военной Организации У Номадов Центральной Азии В Хунносяньбийское Время

Абстракция

В статье исследуются процессы формирования в кочевом обществе военной организации и этно-социальной иерархии, которые привели к сложению государственности у древних номадов Центральной Азии. Проанализированы исторические свидетельства древних китайских источников, в которых содержатся сведения об особенностях военной организации древних центрально-азиатских кочевых народов хуннов и сянь-

¹ Kaynak Metin: Ю. С. Худяков, “Особенности Формирования И Функционирования Военной Организации У Номадов Центральной Азии В Хунносяньбийское Время”, **История И Современность**, № 2, сентябрь 2015, 104–113.

² Prof.Dr., Novosibirsk Devlet Üniversitesi, Tarih Bölümü.

³ Arş. Gör., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskişehir/Türkiye, E-Mail: yakbaba@ogu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-1082-616X>.

⁴ Doç. Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskişehir/Türkiye, E-mail: oberber@ogu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-1609-3171.

би. Азиатская десятичная военно-административная система, сложившаяся в хуннском государстве, была в дальнейшем унаследована сяньбийцами и средневековыми кочевниками.

Ключевые слова: кочевое общество, государственность, древние номады, хунны, сяньби, Центральная Азия.

Orta Asya'nın⁵ tarihî ve kültürel bölgesinin göçebe toplumundaki askerî teşkilatın temeli Orta ve Geç Bronz Çağı'nda şekillenmeye başladı. Petroglif kalıntılardaki savaşçı tasvirleri ile Transbaykal ve Moğolistan'ın eski kültür kalıntılarında bulunan bronz silahlar göz önüne alınırsa bozkırdaki halklar arasında mızrak ve bıçaklarla donatılmış müfrezelerin bu dönemde ortaya çıktığı ve askerler için bazı koruyucu donanımlar kullanılmaya başladığı görülecektir (Grişin 1981: 176-179). Daha gelişmiş silahlar, Sayan-Altay ve Orta Asya göçebe boylarının at binmede ustalaştığı ve süvari birliklerini oluşturdukları Erken Demir Çağı'nda ortaya çıkmıştır (Koçeev 1999: 74-76; Novgorodova 1989: 191-193). Orta Asya bozkırlarında birçok boyun dâhil olduğu askerî ittifaklar muhtemelen Geç Bronz ile Erken Demir çağlarında kurulmuştur. Ancak modern araştırmacıların ellerindeki Orta Asya göçebelerinin askerî teşkilatlarını yeniden canlandırmaya yarayan yazılı kaynaklardaki bilgiler, bunu Hun-Siyenpi ve müteakip dönemlerle ilişki kurarak yapmaya imkân vermektedir.

MÖ. III. yüzyılın sonlarına doğru Orta Asya'nın farklı halklarına mensup göçebe çoban kabileleri Hunlar tarafından itaat altına alındılar ve büyük bir askerî gücün, Hunların parçası oldular. Hun Devleti göçebe birliğindeki belirli bir etno-toplumsal hiyerarşinin üzerine kurulmuştu. Toplumsal yapıdaki başlıca mevkileri hâkim boy aristokrasisi ile askerî teşkilata ve Hun halk birliğini oluşturan grupların boy örgütlenmesine dayanan askerî zümreler işgal ediyordu. Hâkim boy grubuna mensup Hun göçebeleri, ordu ve devletin temelini oluşturuyorlardı. Hunların örgütlenme yapısında, ordu ve halk onluk askerî-idarî sisteme bölünmüştü; bu çerçevede Hun nüfusundaki tüm yetişkin erkekler belirli askerî birliklere dağıtılıyordu. L. N. Gumilev'in eserlerinde, ordunun ve halkın göçebe toplumunun geleneksel boy

⁵ Rusça literatürde "Tsentralnaya Aziya" ve "Srednyaya Aziya" olmak üzere iki farklı kullanım vardır. Her iki ifade de Orta Asya olarak çevrilse de "Srednyaya Aziya" günümüzde büyük ölçüde Batı Türkistan'a karşılık gelmektedir. "Tsentralnaya Aziya" ise Türkistan coğrafyasının tamamını kapsayan geniş bir coğrafya için kullanılmaktadır. Çevirisi yapılan makalede de yazar Tsentralnaya Aziya şeklinde kullanmıştır (Ç.N.).

ayrımına aykırı olan örgütlenmesi *Orda* olarak adlandırılmıştır (Gumilev 1993: 34-41). *Orda*'da iktidar, sadece askerî harekâtlarda değil kendi kabilelerinin sıradan göçebelerini itaat altına almada da beylerine hizmet eden, iyi eğitilmiş ve profesyonel askerî birliklere dayanıyordu. Hun Devleti'nin başında tek hükümdar, “ulu”, “göğ benzeyen”, “kut bulmuş” ve aynı zamanda Hunların başkumandanı olan bir “Şanyü” vardı. Tüm Hun Şanyüleri tek bir hâkim boydan Siluandi/Luanti'den çıkıyordu (Kıçanov 1997:10). Bu hâkim boyun mensupları Hun askerî-ıdarî sistemindeki başlıca görevleri ellerinde tutuyorlardı. Zaruri hâllerde diğer üç Hun aristokrat boyuna, Huyan, Lan ve Xubu'ya mensup olanlar da atanabiliyordu. Hun Şanyüleri eşlerini muhtemelen bu yönetici boylara mensup olanlardan seçiyorlardı. Bununla birlikte Hun Devleti'nin kurucusu Modu yahut Maotun'un hükümdarlığı ile birlikte Şanyüler Çinli prenseslerle ile evlenerek Çin'deki İmparatorluk hanedanı Han ile akrabalık bağı kurmaya çalıştılar. Bilinen bir vaka olduğu üzere Çin İmparatoru Kao-ti'nin ölümünden sonra Modu onun dul kalan eşi imparatoriçe Kao-hui'ye onunla evlenmesini ve iki devleti birleştirmeyi teklif eden bir mektup yazmıştı. İmparatoriçenin öfkesine rağmen Han devlet adamları onun düşüncesizce bir eylemde bulunmasını engellemişlerdi (Biçurin 1998: 53-54).

Hun toplumunda yönetici boyların yanı sıra kendi soylularına ve sıradan göçerlerine sahip diğer uruk ve boylar da vardı. Hun birliğini sağlayan yönetici ve güçlü boylara tabi olmaya dayanan yapıda Hun olmayan göçebe unsurların hâkimiyet altına alınmasından sonra hiyerarşik bir sistem meydana geliyordu. Hiyerarşinin en alt tabakasını, egemen Hun boylarından olmayan diğer boylara mensup sıradan göçebeler oluşturuyordu.

Hun ordusu-halkı, doğrudan Şanyü ve onun en yakın akrabalarınca yönetilen sol kanat, sağ kanat ve merkez bölümlerine ayrılıyordu. Ordu ve halkın bu taksimine benzer bir sistemden Han dönemi Çin kaynakları da bahsetmektedir (Taskin 1968: 11-12). Her iki askerî kanatta da kollara ayrılmış askerî rütbelere hiyerarşisi oluşturulmuştur. Kaynaklar bunlar arasından Doğu ve Batı Tuçi beyleri, Doğu ve Batı Ku-li beyleri, Doğu ve Batı Büyük Beyleri, Doğu ve Batı Tu-liler ile Doğu ve Batı büyük Tanghularından bahsetmektedir (Biçurin 1998: 48-49). Çinli tarihçi Sima Qian'ın eserinin yeni çevirilerine göre “Sol ve Sağ Hsien-wang, Batı ve Doğu Ku-li-wang, Sol ve Sağ Büyük Komutanı, Sol ve Sağ Tu-wei, Sol ve Sağ Büyük Tanghu'su, Sol ve Sağ Ku-tu-hou atanmıştı” (Taskin 1973: 11). Bu rütbelere mensup komutanlar ordunun sağ ve sol kanatlarını ve de daha küçük birimleri yönetiyorlardı. Sol kanadın

komutanları Hun topraklarının doğu bölümüyle, sağ kanadın komutanları da Batı bölümüyle meşguldüler. Bunlardan ilki diğerine göre daha kıdemliydi. Zira doğu yönünün daha önemli olduğu varsayılıyordu. Askerî seferlerde Tuçi Beyleri muhtemelen Hun ordusunun sol ve sağ kanatlarına komuta etmekle yükümlüydüler. Aynı zamanda “24 komutanın her biri kendi binbaşı, yüzbaşı, onbaşı, küçük komutan, başyardımcı, Tu-wei, Tanghu ve Juqularını tayin ediyordu.” (Taskin 1973: 12). Hun ordusunda Wang unvanını taşıyan ve her biri on bin askerden oluşan “tümen”leri yöneten, “genel olarak Tümenbaşı denilen yirmi dört kıdemli” komutan vardı (Biçurin 1998: 49). Çin kaynaklarından edinilen bilgilere göre bu dönemde Hun Devleti’nin en büyük gücü olan, Şanyü Modu idaresindeki Hun ordusunun mevcudu 300.000 ila 400.000 savaşçı arasında olup, Modu’nun halefi Şanyü Lao Şang’ın emrinde ise 140.000 süvari vardı (Taskin 1973: 5). Kaynaklardaki bilgilere bakılırsa Hunların on bin kişilik askerî birlikleri olan Tümenler bin, yüz ve on gibi daha küçük onluk birimlere ayrılıyorlardı. Ancak tümenlerdeki ve daha küçük birimlerdeki asker sayıları her zaman aynı değildi. Belirli komutanların “güçlerine” yani onların gerçek güçlerine, otoritelerine ve sancakları altına ne kadar asker toplayabildiklerine göre değişiyordu (Hudyakov 1986: 48). Eski Çin tarihçisi olan Fan Ye’nin eserlerinde yer alan bilgilere göre önde gelen mevkiler arasında dört boynuz⁶ olarak adlandırılan en önemlileri Sol Hsien-wang onun ardından Sol Ku-li-wang, Sağ Hsien-wang ve Sağ Ku-li-wang’dı. Daha sonra altı boynuz olarak bilinen sol ve sağ Jih-chu-wang, sol ve sağ Wen-ou-t’u-wang ile sol ve sağ Zhanjiang-wang geliyordu. Hem onlar hem de diğerleri Şanyü’nün oğulları ve kardeşleriydiler ve kıdeme göre Şanyü oluyorlardı. Şanyü’nün boyuna mensup olmayan yöneticiler arasında, mevkileri etkinlik dereceleri ve kendilerine bağlı insanların sayısı ile belirlenen sol ve sağ Ku-tu-hou ve onun ardından gelen Jih-chu-wang ve Juqu yer alıyordu (Taskin 1973: 12). Hâkim boy Siluandi/Luanti ile diğer üç yönetici boyun mensuplarının oluşturduğu bu hiyerarşinin dışındaki özel bir mevki de Şanyü’nün en büyük oğlunun ve de varisinin atandığı sol Tuçi-wang’dı.

Bu bilgilere göre Hun askerî gücünde Asya onluk taksim sistemi, ordu ve halkın kanatlara ve daha küçük bölümlere ayrılıp tüm yetişkin Hun erkeklerinin askerî birliklere dağıtılmasıyla tamamen kurulmuş oluyordu. Ordu, başında Tuçi beyleri ya

⁶ Metinde por (Rog) olarak geçen ifadenin Türkçe karşılığı boynuzdur. Boynuz ifadesini Hyun Jin Kim de *Hou Han-shu* yıllığına atıfla “horn” (İngilizcede boynuz) şeklinde kullanmıştır. Bk. Hyun Jin Kim, “The political organization of Steppe empires and their contribution to Eurasian interconnectivity: the case of the Huns and their impact on the Frankish West” *Eurasian Empires in Antiquity and the Early Middle Ages: Contact and Exchange between the Graeco-Roman World, Inner Asia and China*, (Ed.H. Kim, F. Vervaet, S. Adalı), University Press, Cambridge, 2017.

da Hsien-wangların olduğu sol ve sağ kanada ayrıldı. Askerî kanatların her biri, birini Hsien-wang diğerini Ku-li-wang yönetmek üzere iki bölüme ayrıldı. Şanyü'nün yakın akrabaları, kardeşleri ve oğulları olan bu dört büyük komutan “dört boynuz”u meydana getirdi. Ardından ordu, Şanyü'nün yakın akrabalarının oluşturduğu “altı boynuz”un, Jih-chu, Wen-ou-t'u-wang ve Zhanjiang-wangların idaresindeki daha küçük birimlere ayrıldı. Tüm bu görevlere atanmanın temeli Sanyü'nün geldiği yönetici aile olan Siluandi'ye mensup kardeşlerden veya oğullardan olmaya dayanmaktaydı. Diğer üç yönetici boy Hun bürokratik hiyerarşisindeki daha düşük görevlere atanmayı bekleyebilirlerdi. Ancak Hun toplumundaki seçkin sınıfın içinde olan bir kişinin asıl gücü ve konumu her zaman onun yönetenler ile akrabalığına ve hatta Hunları oluşturan boy zümrelerine mensubiyete dayanmıyordu. Bunu birçok Hun Şanyü'sünün karargâhında Han İmparatorluğu'ndan gelenlerin büyük rol oynaması kanıtlar. Örneğin Hun hükümdarı Lao Şang Ki-Ok Şanyü'ye gelin olarak gönderilen Han prensesine eşlik eden Çinli hadım Chun-hin Yue, topladıkları vergilerin “kaydını tutmaları için Hun devlet adamlarını” eğitmeye başlamıştı (Kıçanov 1997: 11). (O), Şanyü Lao Şang'a, Han İmparatorluğu'na karşı üstünlüğünü vurgulamak adına diplomatik yazıların biçimini değiştirmesi tavsiyesini verdi ve unvanını daha ihtişamlı bir hale getirmesini önerdi (Biçurin 1998: 58). Daha sonra MÖ. I. yüzyılın başlarında göçebe bir çevreden gelen ancak Çin'de yetişen Çinli mülteci Wei Liu, Hun devletinde büyük bir rol oynadı. Yıllarca birçok Hun hükümdarına, Han İmparatorluğu'nun baskısını başarıyla püskürtmede yardımcı dokunan kıymetli tavsiyelerde bulundu. Zamanla Hun Şanyülerinin karargâhlarında o kadar önemli bir isim haline geldi ki güvendiği (zamanla etki altına aldığı) Huyenti Şanyü'yü tahta geçirmek için bir entrika tertipledi (Taskin 1973: 23, 101, 106). Hun Şanyü'sü Çüdihou'nun yakınlık kurarak kendi kızıyla evlendirdiği ve vassal Tingling boylarına bey olarak atadığı Li Lin, MÖ. 99 yılında esir düşen yetenekli bir Han kumandanıydı (Biçurin 1998: 74). Orta çağ Çin kronik geleneğine göre Li Lin, eski Kırgızların (Ke-k'un/Ge-gun) hâkim yönetici boyunun kurucusu olmuştu. “Kara saçlı ve kara gözlü” insanlar onun torunları kabul ediliyordu (Kyuner 1961: 55). Tang hanedanı döneminde Çin'de bu bilgi hala muhafaza ediliyordu (Biçurin 1998: 359, 364). Muhtemelen Çinli mülteciler ve soylu tutsaklar Hun yönetiminin özellikle dikkatini çekiyordu. Çünkü bu kişiler o zamana dek yeteri kadar gelişmiş olan Çin idari sistemindeki askerî uzmanlardı. Hun yönetici boylarıyla aile bağları da yoktu.

Toplanma işareti alındığında her Hun göçebesi tüm silahları, askerî teçhizatı ve sefer esnasındaki acil harekâta karşın bir miktar yiyecek ile birlikte, at üstünde

toplanma alanında hazır bulunmak zorundaydı. Hunlarda ordunun ve halkın askerî-idari taksimat sistemi, ihtiyaç halinde askerleri mümkün olan en kısa sürede silahlı kuvvetlere dâhil edebilmeye odaklanmıştı.

Orduya sadece Hun göçebeleri değil diğer gruplara mensup vassal boylardan alınanlar da dâhil ediliyordu. Hun Devleti'nin kuruluş döneminde Şanyü Modu, aralarında birçok Orta Asya boyunu mağlup etmişti ki bunların en bilinenleri Loufan, Baiyang, Tung-hu, Yüe-çi, Hsünyü, Küeşe, Tingling, Gegun ve Tsaylı idi (Biçurin, 1998: 48,51). Ayrıca Wusunlar da Hun hâkimiyetine girdiler. Tüm vassallar Hun Şanyü'sünün talebi doğrultusunda askerî birlikleriyle hazır bulunmak ve Hun ordusunun bir parçası olarak sefere katılmak zorundalardı. Bu göçebe boy gruplarının hepsinin kaderleri başka oldu. Muhtemelen Hunlar ile köken ve kültür bağlamında ilişkili olan ve ileride Hun birliğine dâhil olan Loufan ve Baiyang boyları Ordos bölgesinde yaşıyorlardı. Bazı araştırmacıların günümüz Moğol halklarının atası kabul ettiği Tung-hular Hun ordusunun darbesi ile iki ordaya ayrıldı: Wu-huanlar ve Siyenpiler (Biçurin 1998: 47-48, 145, 152). İleriki yıllarda Siyenpiler Kuzey Hun ordusunu mağlup etmeyi başardılar ve onları günümüzün Kazakistan ve Orta Asya bozkırlarına sürdüler. Kalanlara da boyun eğdirerek kendilerine kattılar. Bilim insanlarının Toharların atası kabul ettiği Yüe-çi boy birliği de Hunların darbesi ile iki ordaya ayrıldı. Yüe-çi Büyük Orda'sı Batı'ya, Doğu Türkistan'a ve ardından Orta Asya üzerinden büyük Kuşan İmparatorluğu'nu kuracağı Toharistan'a göç etti. Küçük Yüe-çiler Alaşan'da kaldılar ve Tibetliler arasında asimile oldular. Ting-Ling ve Gegun yahut Kien-k'un boyları Hunlara boyun eğdiler ve bir zaman Hun Şanyülerinin atadığı beylerce yönetildiler. Daha sonra Tinglingler Hunlar, Siyenpiler ve Cücenlere karşı sıklıkla göçebe boyları koalisyonu olarak hareket ettiler. Ardından Orta Çağ boyunca yaşayacakları Yenisey'e göç ettiler. Hun Devleti'nin kuzey ve güney olarak iki ordaya ayrılmasından sonra tek devlet olma amacıyla çıkan çatışmalar iki tarafta da yönetici sınıfın temel siyaseti haline geldi. Milattan sonra birinci binyılda Hunlar içerisinde, Orta Asya bozkırlardan Alaşan'a ve oradan da Turfan'a göç eden hâkim yönetici boy Aşina'nın idaresindeki Türkler ön plana çıktılar (Klyaşorniy 1965: 279).

Başlıca görevleri hâkim Siluandi boyu ile diğer üç Hun yönetici boyunun üstlendiği merkezî bir askerî teşkilatın varlığına rağmen devlet, nihayetinde kuzey ve güney olmak üzere iki ordaya ayrılacağı bir iç çatışmadan kurtulamadı. Hunların askerî gücü vardı ve Hun ordusu düşman kovulup, ele geçirilen ganimet müttelikler arasında dağıtılana dek Orta Asya göçebe boylarını denetim altında tutuyordu. Ancak Hunlar

askerî anlamda zayıflayıp birbirine düşman iki bağımsız ordaya ayrılınca, Kuzey Hunlarına karşı sadece eski vassalları değil, kendi kabilesinden olanları itaat altına almak yahut yok etmek isteyen Güney Hunları da silaha sarıldılar. Güney ve Kuzey Hunları arasındaki iç karışıklıklar ve askerî çatışmalar, Kuzey Hunlarının zayıflamalarına, bir kısmının Siyenpilere boyun eğmesine ve diğer kısmın da Doğu Avrupa'nın Kuzey bozkırlarına göç etmesine neden oldu. Hunların bu dönemdeki başlıca düşmanı, bir zamanlar Hun darbesiyle bölünen eski Tung-huların iki bölümünden birine mensup Siyenpiler oldu. I. yüzyılın sonlarında Siyenpiler, Kuzey Hunlarının mağlup edilmesinde etkin rol oynadılar ve Hunların bir kısmı itaat edip “Siyenpi halkının adını” benimsedi (Biçurin 1998: 153-154).

Siyenpilerin askerî teşkilatı ile ilgili Çin kaynaklarında yer alan bilgiler çok azdır ve Huiung-nularınki kadar detaylı ve bilgilendirici değildir. Bilindiği üzere Siyenpi hükümdarı Tanshihuai Orta Asya'yı ele geçirdikten sonra, eskiden Hun Şanyülerine bağlı olan tüm göçebe boylarını itaat altına aldı. Hun hükümdarları gibi tüm orduyu ve idaresi altındaki göçebe halkları üç aymak, iki kanat ve bir merkeze böldü. Her aymakın başında doğrudan yüce Siyenpi hükümdarına bağlı bir kıdemli vardı (Taskin 1984: 76). İç Moğolistan ile Güney Mançurya'da bulunan silahlara bakılırsa Siyenpi ordusu menzilli silah bakımından Hun ordusundan biraz daha zayıftı ancak yakın dövüş silahları ile koruyucu donanım bakımından oldukça üstündü (Hudyakov, Yu Su-Hua, 2000: 40-42). Sonuç olarak Siyenpiler ani bir askerî harekât ile Kuzey Hun Devleti'ne boyun eğdirdiler. Siyenpi hükümdarı Tanshihuai'nin yönetimindeki Orta Asya'da, Siyenpi boy grubunun bir parçası haline gelen Kuzey Hunlarının önemli bir kısmı da dâhil olmak üzere çok sayıda karışık göçebe halk vardı. Ancak Hun Devleti'ndeki birliğin aksine Siyenpi Devleti, askerî bir güce sahip olsa da uzun süreli olmadı ve devletin kurucusu Tanshihuai'nin ölümünün ardından çıkan iç çatışmalar sonucunda dağıldı (Viktorova 1980: 129-130). Birkaç on yıl sonra MS. üçüncü yüzyılda hükümdar Kebineng, Siyenpi Devleti'ni yeniden ayağa kaldırmaya çalıştı. “Eski Hun topraklarının tamamını ele geçirdi.” Ancak Çin devleti “kabiliyetli bir kılıç ustası” gönderip Siyenpi hükümdarını öldürttü. Bu suikastin ardından Siyenpi Devleti yine parçalandı. Siyenpi göçebeleri “dağıldılar ve birbirlerine düştüler. Güçlüler uzaklara kaçtı; zayıflar ise itaat etmek için (Çin devletinden) izin istedi.” (Taskin 1984: 83). Mu-junglar ve Topalar tarafından yönetilen Siyenpi boyları ileride Han topraklarını ele geçirmeyi başardılar ve Kuzey Çin'de kendi devletlerini kurdular.

Ordunun ve halkın, Orta Asya göçebe dünyasındaki işleyişi hakkında en eski bilgilere sahip olduğumuz askerî-idari onluk taksimat sistemi Hun-Siyenpi döneminin ürünüdür. Orta Çağ boyunca da birçok göçebe birliği tarafından kullanılmaya devam etmiştir.

Kaynakça

- Biçurin, N. Y., *Sobranie Svedeniy o Narodah, Obitavshih v Sredney Azii v Drevnie Vremena*, Jalın Baspası, Almatı 1998.
- Viktorova, L. L., *Mongol. Proishojdenie Naroda i İstoki Kulturi*, Nauka, M., 1980.
- Grişin, Y. S. *Pamyatniki Neolita, Bronzogo i Rannego Jeleznogo Vekov Lesostepnogo Zabaykala*, Nauka, M., 1981.
- Gumilev, L. B., *Drevnie Tyurki*, Klišnikov-Komarov i Ko, M., 1993.
- Klyaştorıny, S. G., “Problemi Ranney İstorii Plemeni Turk (Aşına)”, *Novoe v Sovetnikov Arheologii*, Nauka, M., 1965, 278-281.
- Koçeyev, V. A., “Boevoe Orujie Pazırıkısev”, *Drevnosti Altaya: İzvestiya Laboratorii Arheologii*, 4, 1999, 74-82.
- Kıçanov, E. İ., *Koçevie Gosudarstva ot Gunnov do Mançurov*, Vost. Lit-ra, M., 1997.
- Kyuner, N. V., *Kitayskie İzvestiya o Narodah Yujnoy Sibiri, Tsentralnoy Azii i Dalnego Vostoka*, Vost. Lit-ra, M., 1961.
- Novgorodova, E. A., *Drevnaya Mongoliya (Nekotorie Problemi Hronologii i Etnokulturnoy İstorii)*, Nauka, M., 1989.
- Taskin V. S., *Materialı po İstorii Syunnu*, 1, Nauka, M., 1968.
- Taskin V. S., *Materialı po İstorii Syunnu*, 2, Nauka, M., 1973.
- Taskin V. S., *Materialı po Drevnih Koçevih Narodov Gruppi Dunhu*, Nauka, M., 1984.
- Hudyakov, Y. S., *Voorujenie Srednevekovih Koçevnikov Yujnoy Sibiri i Tsentralnoy Azii*, Nauka, Novosibirsk 1986.
- Hudyakov Y. S.-Yu Su Hua, “Kompleks Voorujeniya Syanbi”, *Drevnosti Altaya. İzvestiya Laboratorii Arheologii*, 5, 2000, 37-48.